

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

**Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)**

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
e-mail: info@nid.pl
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

Redaktor naczelny:

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:

Maciej Warchoń

Autorzy tekstu Raportu:

Oddział Terenowy NID w Lublinie
Jan Niedźwiedź
Ewa Prusicka
Bożena Stanek-Lebioda

Redakcja językowa i korekta:

Beata Stadryniak-Saracyn

Projekt i opracowanie graficzne:

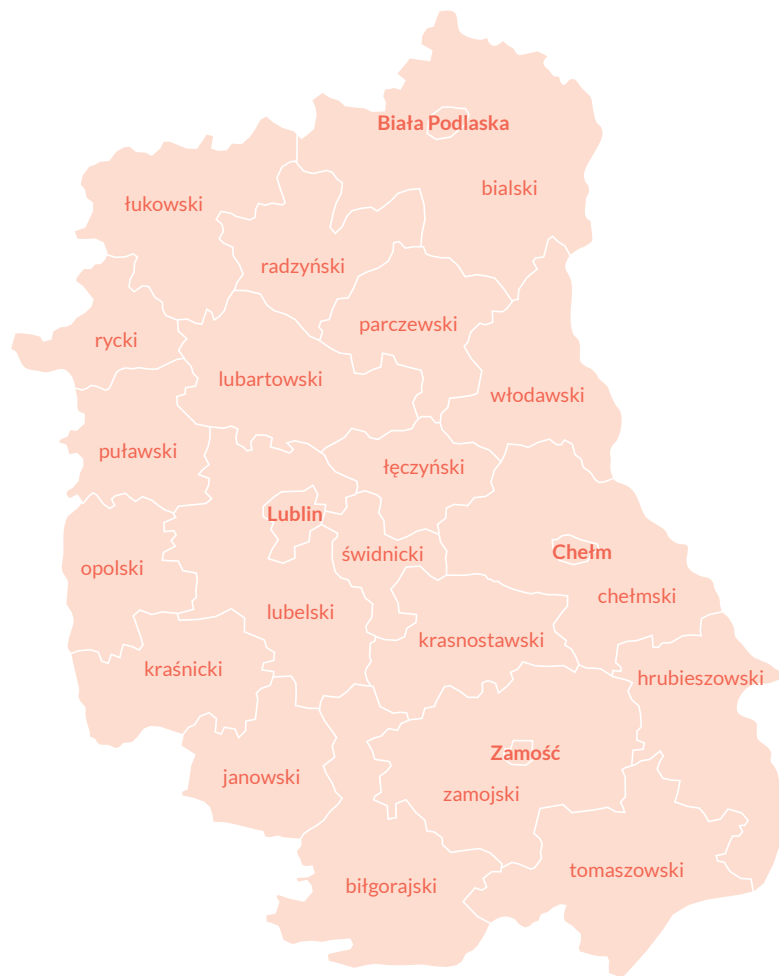
Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2017

SPIS TREŚCI

I.	WSTĘP	9
II.	ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009-2017	15
III.	PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	27
1.	Tło historyczno-kulturowe	27
2.	Prezentacja zabytków nieruchomych na terenie województwa	29
3.	Prezentacja zabytków archeologicznych na terenie województwa	38
IV.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU	51
1.	Opis zabytków województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	51
2.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	55
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	55
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015	58
3.	Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru	76
V.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU	83
1.	Opis zabytków archeologicznych na terenie województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	83
2.	Analiza stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	90
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	90
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	94
VI.	PODSUMOWANIE I WNIOSKI	111

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie lubelskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, będący szczegółowym uzupełnieniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, który Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania w odniesieniu do poszczególnych powiatów zlokalizowanych na terenie województwa oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń.

Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w województwie. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WSTĘP

I. WSTĘP

Niniejszy *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie lubelskim* zaplanowany został jako uzupełnienie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, którego opracowanie przewidziano jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Realizację Krajowego programu koordynuje Generalny Konserwator Zabytków, działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków.

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych ustanowiony został Narodowy Instytut Dziedzictwa¹, państwowa instytucja kultury wpisana do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego². Na poziomie regionalnym NID reprezentowany jest przez szesnaście oddziałów terenowych, którym powierzono opracowanie raportów wojewódzkich o stanie zachowania zabytków na terenach poszczególnych województw.

W *Raporcie* dokonana została prezentacja zasobu zabytków nieruchomych (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru w województwie, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w danym regionie, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów, poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi, uzyskanymi w wyniku przeprowadzonej weryfikacji terenowej rejestru zabytków nieruchomych: zabytków architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy w latach 2009–2015, zabytków obszarowych w latach 2015–2016 oraz zabytków archeologicznych w latach 2009–2017³.

Weryfikacja rejestru zabytków na terenie województwa lubelskiego prowadzona była w Oddziale Terenowym NID w Lublinie wraz z Pracownią Terenową w Zamościu przy współ-

¹ Dalej zwany: NID.

² Regulamin organizacyjny NID, załącznik do *Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa*.

³ W sposób szczegółowy informacje dotyczące historii, zakresu i metodologii prowadzonych weryfikacji terenowych rejestru zabytków przedstawione zostały w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*.

pracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Lublinie. W zakresie zabytków nieruchomych prace objęły obiekty wpisane do rejestru zabytków (księga A) przed wrześniem 2008 r. Materiałem wyjściowym był pozyskany w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Lublinie zbiór kopii decyzji rejestrowych, uzupełniony wyciągiem z bazy danych prowadzonej w NID. W pierwszym etapie dokonana została analiza gabinetowa decyzji o wpisie do rejestru zabytków, następnie rozpoczęły się lustracje terenowe poszczególnych zabytków; początkowo siłami sześciu pracowników Oddziału Terenowego w Lublinie, od 2011 r. – czterech. Weryfikację zabytków nieruchomych o charakterze obszarowym przeprowadzono w okresie od 2014 do 2016 r. przy zaangażowaniu czterech pracowników Oddziału Terenowego w Lublinie. Materiałem wyjściowym był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r. Weryfikacja rejestru zabytków archeologicznych przeprowadzona została w okresie od lipca 2009 do kwietnia 2016 r. przez archeologa z Pracowni Terenowej NID w Zamościu, przy okazjonalnym wsparciu pracowników z Oddziału Terenowego w Lublinie.

**ZAŁOŻENIA METODYCZNE
WERYFIKACJI
REJESTRU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
(KSIĘGI A I C)
W LATACH 2009-2017**

II. ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017

Podstawą zestawień statystycznych wykorzystanych w Raporcie są dane z ogólnopolskich baz rejestru zabytków nieruchomych prowadzonych w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków oraz Dziale Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID. Dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków były podstawą weryfikacji rejestru zabytków w zakresie architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy, natomiast geoprzestrzenna baza danych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze związanym z weryfikacją zabytków archeologicznych wpisanych do księgi rejestru C oraz do weryfikacji zabytków obszarowych.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID tworzona jest na podstawie treści dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru. Uzupełnieniem informacji dotyczących cech zabytkowych znajdujących się w niej obiektów były ustalenia poczynione na podstawie aktualnej wiedzy o obiektach, istniejącej dokumentacji oraz weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej w latach 2009–2015. Głównym celem bazy jest ustalenie zasobu wpisanego do rejestru oraz zgromadzenie o nim jednolitych informacji pozwalających na jego charakterystykę i uzyskanie scalonego obrazu statystycznego zasobu zabytków w Polsce. Jednakże trudności w przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego, czyli decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków⁴. Dokumenty administracyjne, wydawane od niemal

⁴ Szerzej aspekt ten omówiony został w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w części poświęconej charakterystyce aktów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków wpisanych do rejestru.

90 lat w oparciu o kolejne akty prawne dotyczące prowadzenia rejestru zabytków⁵, nadal obowiązują, chociaż zmieniło się znaczenie prawne i rozumienie niektórych terminów określających przedmiot ochrony, a podejście konserwatorskie w wielu obszarach uległo znacznej ewolucji. Dokumenty te odzwierciedlają preferencje poszczególnych urzędów oraz zmieniający się na przestrzeni czasu sposób określania przedmiotu ochrony prawnej. Dlatego tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID).

Mając na względzie powyższe rozbieżności i zróżnicowanie dokumentów w prowadzonej w NID krajowej bazie zabytków wpisanych do rejestru, zrezygnowano ze ścisłego zapisu sformułowań użytych w rozstrzygnięciach poszczególnych decyzji administracyjnych. W celu uzyskania scalonego, jednolitego obrazu statystycznego zasobu wpisanego do rejestru zabytków w skali całego kraju, przyjęto stałe dla całego zbioru zasady interpretacji treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków w zakresie:

- wskazania zabytków wpisanych do rejestru, zwłaszcza wobec zabytków stanowiących części składowe obiektów złożonych lub zespołów historycznych oraz elementów układów urbanistycznych i ruralistycznych bądź też obszarów ochronnych,
- stosowania ogólnopolskiej terminologii określania obiektów,
- ogólnopolskiej kategoryzacji zabytków stosowanej od 1996 r. (w NID, a wcześniej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków), tj. podziału zasobu na rodzaje funkcjonalne.

Powyższa metodologia bazy rejestru znalazła odzwierciedlenie w publikowanych statystykach Raportu. Uwzględnione są w nich wskazane w treści decyzji zabytki:

- wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, tj. obiekty wymienione jako przedmiot ochrony w rozstrzygnięciu decyzji,
- stanowiące części składowe zespołów historycznych określonych w rozstrzygnięciu decyzji (zespołów rezydencjonalnych, kościelnych, klasztornych, obronnych, przemysłowych, zabudowy mieszkalnej, gmachów użyteczności publicznej itp.), tj. obiekty wchodzące w skład

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 Nr 29, poz. 265 ze zm.), ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1962 Nr 10, poz. 48 ze zm.), ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014, poz. 1446 ze zm.).

zespołów wyszczególnione w treści decyzji jako posiadające wartości zabytkowe objęte ochroną⁶,

- będące elementami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (w tym m.in. zabudowa wyszczególniona w treści decyzji jako posiadająca wartości zabytkowe objęte ochroną),
- które w decyzjach są określone w sposób uogólniony, lecz została określona ich liczba (np. „trzy budynki gospodarcze wchodzące w skład zabudowy folwarku”).

W statystykach nie zostały natomiast uwzględnione „zespoły” rozumiane jako związane ze sobą funkcjonalnie grupy obiektów wpisane jedną bądź kilkoma decyzjami (np. zespoły dworsko-folwarczne, linie kolejowe, zespoły cukrowni), w tych przypadkach liczone były wyłącznie ich elementy składowe. Zasada ta przyjęta została ze względu na zróżnicowany sposób dokonywania wpisu do rejestru zespołów i ich elementów składowych oraz trudności w jednoznacznym uznaniu zespołu za objęty ochroną prawną dla obiektów wpisanych do rejestru na podstawie starszych dokumentów, gdy stanowisko konserwatorskie w tym zakresie różniło się od obecnego. Nie zostały też uwzględnione, niekiedy wymieniane w decyzjach, „części budynków” (np. kaplice stanowiące integralne części kościołów, bramy w ciągu ogrodzeń). Jednocześnie w przypadku decyzji niejednoznacznych, rozstrzygnięcia i załączniki zwykle interpretowano w taki sposób, by ująć w bazie wszystkie wymienione w dokumentach objekty.

W zestawieniach statystycznych Raportu zabytki przedstawione zostały w podziałach zgodnych z ich lokalizacją administracyjną, ze stanem własności oraz z cechami historycznymi w odniesieniu do stanu zachowania oraz sposobu użytkowania. Wyodrębnione na potrzeby opracowania cechy historyczne to:

- funkcja pierwotna zabytku w podziale na 11 kategorii (sakralne, obronne, mieszkalne, zabytkowa zieleni, cmentarze, gospodarcze, folwarczne, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej oraz inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w jego strukturze, w 9 kategoriach (DREWNIANE WIEŃCOWA I INNE – objekty drewniane konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej, szkieletowej wyłącznie z wypełnieniem drewnianym oraz inne, DREWNIANE SZKIELETOWE – objekty konstrukcji szkieletowej drewnianej z wypełnieniem innym niż drewniane, MUROWANE CEGLANE, MUROWANE KAMIENNE, ZIEMNE, GLINOBITKA, BETONOWE, METALOWE oraz RUDA DARNIOWA),
- czas powstania obiektu odnosi się do najwcześniejszej zidentyfikowanej fazy powstania części zabytku, zachowanej niekiedy również w formie reliktu. W zestawieniach statystycznych nie są uwzględnione kolejne fazy budowy często determinujące obecny wygląd zabytku.

⁶ Wyjątkowo, w przypadkach zbyt ogólnego określenia przedmiotu ochrony w treści decyzji (np. zespół klasztorny lub dworski) doprecyzowywano na podstawie ustaleń merytorycznych, jakie objekty wchodzi w jego skład, i informacje te uwzględniano w bazie danych, by utrzymać jednolity dla kraju poziom szczegółowości informacji. W tym przypadku zapis informacji o poszczególnych obiektach, np. pochodzących z różnych faz budowy, pozwala na ujęcie ich w statystykach na równi z tymi, które są wyszczególnione w treści precyzyjniejszych decyzji, dotyczących analogicznych założeń zabytkowych.

Poza tym brano również pod uwagę:

- lokalizację w granicach jednostek administracyjnych (województwa i powiaty),
- rodzaj własności zabytków w 6 kategoriach (państwowe, samorządowe, prywatne, kościołów i związków wyznaniowych, inne oraz mieszana).

Dane zawarte w bazie Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID stały się materiałem wyjściowym do weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga rejestru A), rozpoczętej w 2009 r. i prowadzonej przez oddziały terenowe NID do 2015 r. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków początkowo związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków poprzez m.in. skreślenie obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do muzeów (skansenów). Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. Dodatkowymi celami było sprawdzenie i uzupełnienie informacji zawartych w bazie danych NID o poszczególnych zabytkach, zwłaszcza dotyczących ich materiału, chronologii i aktualnego stanu własnościowego, oraz zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych i sporządzenie dokumentacji fotograficznej. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano również spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów administracyjnych⁷ i materiałów ewidencyjnych⁸ oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały zabytki obszarowe (układy urbanistyczne i ruralistyczne)⁹.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych zdefiniowano 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i skoncentrowanych jest na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),

⁷ Na tym etapie porównywano m.in. zapisy w udostępnionych wyciągach z bazy z dokumentami administracyjnymi, przede wszystkim decyzjami o wpisie do rejestru zabytków.

⁸ W miarę potrzeby także dokumentacji specjalistycznej i innych materiałów udostępnionych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

⁹ *Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010*, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

Pozostałe zabytki – które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich – natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od złego do bardzo dobrego.

Dla obiektów zaliczanych do wymienionych wyżej grup weryfikacyjnych sporządzano tzw. kwestionariusze – ujednoczone dokumenty, zawierające oprócz podstawowych informacji o zabytku uzasadnienie kwalifikacji do danej grupy, m.in. krótki opis jego stanu i wskazanie przyczyn zagrożenia bądź zniszczenia. W przypadku obiektów, które utraciły wartości zabytkowe i nieistniejących, starano się również określić czas ich zniszczenia.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu¹⁰. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków, oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych w województwie oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach i opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali województwa, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

¹⁰ Opracowanie Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce było jednym z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, którego założenia opracowano w 2013 r., a więc już w końcowym okresie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych przez NID.

Wyłączenie z prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków obszarowych spowodowało konieczność uzupełnienia na potrzeby Raportu weryfikacji o tę grupę zabytków nieruchomych. Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także analizie precyzyjnie określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składającej się z części A – rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznanie terenowe. Forma i struktura ankiety pozwoliły na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część Raportu dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.¹¹ Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków. Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowania zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

¹¹ Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wnętrza urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp., oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia wojewódzkim konserwatorom zabytków w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił wartości (proponycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

Dane dotyczące zabytków archeologicznych (księga rejestru C) przedstawione w raporcie, zebrane zostały w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych prowadzonej w latach 2009–2017. Weryfikację przeprowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych oraz dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnętrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność. Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednak w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrano w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć

wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak i subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane – dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierających uzasadnienie przedstawianych ocen – pozwalają na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych powiatów, jak i całego województwa. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji, a także potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktywów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska,

odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz zabytków, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędом ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono grupy zabytków pod względem stanu zachowania:

- zabytki zachowane w dobrym stanie (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości lub/oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak w całości wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawienie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- oraz jako odrębna grupa: obiekty, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).

**PREZENTACJA ZASOBU
ZABYTEKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

III. PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

1.

TŁO HISTORYCZNO-KULTUROWE

Położony w międzyrzeczu Wisły i Bugu obszar Lubelszczyzny, utożsamiany z województwem lubelskim w aktualnych granicach, to teren o bogatej historii i kulturze. Od zarania dziejów, przez średniowiecze, nowożytność, do współczesności, pojawiały się tu, krzepły i mieszały, a czasem słabły lub zanikały różne wpływy kulturowe. Atrakcyjne dla osadnictwa tereny dość intensywnie były zasiedlane już przez kultury neolityczne pierwszych rolników i hodowców, których ślady działalności zostały przez archeologów określone jako kultury: ceramiki wstęgowej rytej, malickiej, lubelsko-wołyńskiej ceramiki malowanej, pucharów lejkowatych i amfor kulistych. Schyłek neolitu związany jest szczególnie z kulturą ceramiki sznurowej, znaną z pochówków kurhanowych na Grzędzie Sokalskiej (południowo-wschodnia Lubelszczyzna). Kontynuację osadnictwa obserwujemy wraz z pojawieniem się ok. 1900 lat p.n.e. pierwszej kultury epoki brązu zwanej mierzanowicką, która ustąpiła miejsca strzyżowskiej, a następnie trzcinięckiej, a także w epoce żelaza, gdy pojawili się osadnicy kultury pomorskiej. W młodszym okresie przedrzymskim (II–I w. p.n.e.) dominowała kultura przeworska, wyparta ok. połowy II w. przez ekspansję z północy ludów kultury wielbarskiej. W III i IV w. n.e. zamieszkiwała te rejony społeczność kultury czerniachowskiej. Na uwagę zasługuje masłomęcka grupa kulturowa znana z ok. 70 stanowisk, wchodząca w skład kręgu kultur gockich (koniec II – koniec V w.). Po burzliwym okresie tzw. wędrówek ludów, od VI do połowy X w. nastąpiła intensyfikacja osadnictwa, co ma już związek z napływem ludności słowiańskiej. Z okresem od VIII do X w. możemy łączyć początki grodów na Lubelszczyźnie, związanych z plemionami Łędzian oraz Bużan-Wołynian. Czas kształtowania państwowości polskiej i stabilizacji granic dobitnie zaznaczył się w dziejach Lubelszczyzny ze względu na jej peryferyjne położenie. Dotyczy to zwłaszcza relacji z Rusią w sprawie opanowania tzw. Grodów Czerwieńskich.

W II połowie XIV w. rozpoczął się proces scalania terytorium międzyrzecza Wisły i Bugu, co ostatecznie doprowadziło do ukształtowania obszaru nazywanego dziś Lubelszczyzną, obejmującego kilka historycznych regionów o odmiennej niegdyś przynależności państwowej, administracyjnej i religijnej. Na tym terenie znajdują się ziemie dawnego pogranicza polsko-ruskiego oraz pogranicza Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Obejmuje on, oprócz sta-

ropolskiego województwa lubelskiego, także części historycznych województw podlaskiego, brzeskiego, sandomierskiego, ruskiego (ziemia chełmska) oraz bełskiego. Procesom scaleniowym towarzyszyło zakładanie miast, które początkowo lokowano głównie w bardziej stabilnej środkowej i zachodniej części województwa: Lublin (pierwsza lokacja II połowa XIII w., prawo magdeburskie 1317 r.), Stężyca (1330 r.), Kazimierz Dolny (pierwsza lokacja ok. połowy XIV w.), Wąwolnica, Kraśnik, gdzie też powstawały pierwsze budowle gotyckie. Dopiero po unii z Litwą (1385 r.) sytuującej Lubelszczyznę w bezpiecznym centrum silnego państwa Jagiellonów warunki rozwoju poprawiły się i rozpoczęło się intensywne zagospodarowywanie tych terenów, co skutkowało królewskimi lokacjami: Chełma, Hrubieszowa, Krasnegostawu, Łukowa, Parczewa i in. Wymierzano nowe miasta i wsie, a wiele starych osad lokowano powtórnie na prawie magdeburskim, które stało się powszechnie panującym aż do końca okresu staropolskiego. Warunkowało to układ wewnętrzny miast z rynkiem i regularnymi blokami zabudowy o określonej głębokości działek oraz ulicami wychodzącymi z naroży rynku ze zwartą zabudową, rozluźniają się odśrodkowo. Tylko niektóre miasta były obwarowane murem (Krasnystaw, Kraśnik, Lublin, Wąwolnica), wałem (Tomaszów Lubelski, Urzędów) lub parkanem (Kazimierz). Przez Lubelszczyznę prowadził trakt zwany Jagiellońskim, łączący dwie ówczesne stolice Rzeczypospolitej – Kraków i Wilno. Od II połowy XV w. umacniała się rola Lublina jako regionalnego centrum z siedzibą Trybunału Koronnego. W XV w. pojawiły się lokacje miast prywatnych, jak: Bełżyce, Łęczna, Międzyrzec Podlaski, Szचेbrzeszyn – i kościelnych: Janów (Biskupi) Podlaski czy Kock. Proces ten nasilił się w XVI w., kiedy założono m.in.: Białą (Radziwiłłowską) Podlaską, Lubartów, Włodawę, a także Zamość i Tomaszów. Wiek XVI i początek XVII to okres stabilizacji gospodarczej, rozkwitu handlu, rzemiosł i budownictwa z oryginalnym typem architektury zwanej renesansem lubelskim (lokalna fuzja późnego gotyku z renesansem). W znaczniejszych ośrodkach miejskich pierzeje rynkowe wypełniła odporna na pożary zabudowa murowana, m.in. w Kazimierzu n. Wisłą, gdzie rozwinął się port zbożowy ze spichlerzami, odgrywający istotną rolę od początku XVI do I połowy XVII w. Znaczącym ośrodkiem stał się też renesansowy Zamość – miasto-twierdza założone w 1580 r. przez kanclerza wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego na uczęszczanym szlaku handlowym ze Lwowa do Lublina. Wewnątrz regionu przebiegały linie podziałów religijnych, etnicznych i gospodarczych. Na wielu terenach koegzystowało kilka społeczności wyznaniowych: rzymskokatolicka, prawosławna, greckokatolicka i żydowska, czego materialnym wyrazem pozostały świątynie i cmentarze, będące charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego, zwłaszcza wschodnich obszarów Lubelszczyzny zasiedlonych w znacznej części przez ludność wyznania prawosławnego, która po unii brzeskiej stosunkowo szybko przeszła tu na wyznanie greckokatolickie.

W II połowie XVII w., po zniszczeniach „potopu” szwedzkiego i rabunkowych przemarszach wojsk kozackich, siedmiogrodzkich (później moskiewskich) nastąpiły bezpowrotne straty demograficzne, materialne i kulturowe. Wiele zburzonych zamków i założeń rezydencjonalnych nigdy już nie powróciło do dawnej świetności. W okresie odbudowy następowało upowszechnienie barokowej architektury sakralnej i rezydencjonalnej, zahamowane w początkach XVIII w. wojną północną. Dopiero po niej ruszyła budowa i rozbudowa późnobarokowych już pałaców, dworów, kościołów i klasztorów (założenia pałacowo-ogrodowe w Lubartowie, Puła-

wach i Radzynie Podlaskim), a pod koniec wieku – klasycystycznych. Nowe lokacje były coraz rzadsze, często peryferyjne, z których tylko nieliczne zdołały jeszcze rozwinąć się w organizmy miejskie (Frampol – 1717 r.). W XVIII w. próbowano ratować upadające miasta powtórzeniami lokacji, mnożeniem jarmarków, tworzeniem tzw. nowych rynków, co czasem przybierało formę szerszych akcji planistyczno-budowlanych (np. Kock za czasów Anny Jabłonowskiej).

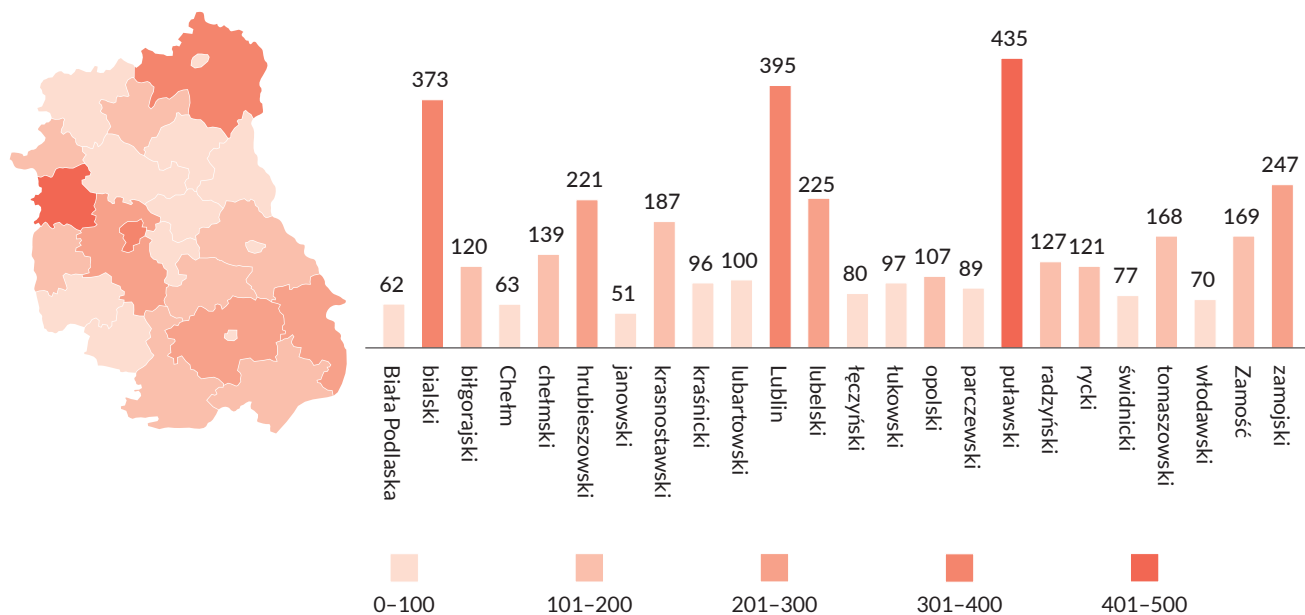
Upadek polskiej państwowości i ponadstuletni okres zaboru rosyjskiego przyniósł represje popowstaniowe w postaci konfiskat majątków, kasat klasztorów, likwidacji cerkwi unickiej i odbierania praw miejskich, co miało odbicie w postępującym procesie niszczenia dziedzictwa, transformacji lub zastępowania nowszymi obiektami, często obcymi kulturowo, jak cerkwie w tzw. stylu bizantyjsko-rosyjskim. Wiele ze zdegradowanych wówczas miast do dziś nie odzyskało dawnych praw. Inne stawały się ośrodkami carskiej administracji regionu, rozbudowując się – mimo prób regulacji – głównie wzdłuż dróg wylotowych. W centrach pojawiły się budynki użyteczności publicznej (w tym „rządowe” cerkwie) i kamienice, bardzo powoli zastępujące drewnianą zabudowę. Poza administracją, nowym czynnikiem urbanistycznym stały się trakty pocztowe, a potem linie kolejowe. Postęp sztuki wojennej zwalniał jedne miasta z funkcji twierdz (Zamość) i obejmował inne – Dęblin (Iwanogród) i Terespol jako część twierdzy brzeskiej, zaś na obrzeżach miast garnizonowych powstawały carskie koszary. Również przemysł coraz szerzej zmieniał miasta i folwarki, a międzywojenne inwestycje Centralnego Okręgu Przemysłowego zmodernizowały stare i wykreowały nowe miasta przemysłowe (Kraśnik Fabryczny, Poniatów, Rejowiec Fabryczny i Świdnik). Dwie wojny światowe, bombardowania, świadome niszczenie i rabunek przez okupantów dóbr kultury, a także eksterminacja przez Niemców ludności żydowskiej przyniosły kolejną falę strat łącznie z substancją zabytkową miast i wielu wsi. Także nacjonalizacja majątków ziemskich po II wojnie światowej sprawiła, że wiele opuszczonych rezydencji i folwarków uległo całkowitemu zniszczeniu, pozostałe upaństwowiono, zmieniając ich pierwotną funkcję. Szereg miejscowości w pasie nadbużańskim utraciło swój kulturowy wyraz wskutek powojennych przesiedleń ludności ukraińskiej. Nim odrodził się, istniejący już przed wojną, ruch ochrony zabytków, trwała już powojenna, często ahistoryczna odbudowa kraju. Także dziś kulturowe dziedzictwo materialne regionu nie jest wolne od zagrożeń.

2.

PREZENTACJA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

W rejestrze zabytków województwa lubelskiego (księga A) znajduje się 3819 zabytków nieruchomych obejmujących zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni i zabytkowe cmentarze, co stanowi ok. 5,39% takich zabytków w skali kraju, oraz 43 zabytki nieruchome – obszarowe obejmujące układy urbanistyczne, układy ruralistyczne, zespoły zabudowy i krajobraz kulturowy, co stanowi 4,38% zasobu w skali kraju.

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE TERYTORIALNYM (STAN NA 30.04.2016 R.)

Cztery zabytki nieruchome uzyskały rangę Pomników Historii, w tym Stare Miasto w Zamościu, które jednocześnie od 1992 r. znajduje się na Liście światowego dziedzictwa UNESCO. Pozostałe Pomniki Historii obejmują: krajobraz kulturowy Kazimierza Dolnego wraz z Albrechtówką, Męćmierzem, Za Dębem, Lasem Miejskim i Jeziorszczyzną (1994 r.), historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny Lublina (2007 r.), a także zespół rezydencjonalny w Kozłowie (2007 r.).

Pod względem rozmieszczenia zabytków nieruchomych obejmujących zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni i zabytkowe cmentarze obszar województwa jest dość zróżnicowany. Największe nasycenie występuje na terenach o najlepiej rozwiniętej historycznej sieci osadniczej, położonych przy najstarszych szlakach handlowych, ważnych pod względem gospodarczym oraz o sprzyjających warunkach fizjograficznych. Takimi centrami są Lublin (395 obiektów) i powiaty: lubelski (225 obiektów), zamojski z zabytkowym Zamościem (łącznie 416 obiektów) oraz puławski o największej liczbie zabytków (435) i jednocześnie najwyższym współczynnikiem w stosunku do powierzchni (0,47/km²), z nasyconymi zabytkami Puławami, Kazimierzem Dolnym oraz uzdrowiskowym Nałęczowem. Dużą liczbą zabytków wyróżnia się także powiat białski (373) oraz powiaty: hrubieszowski, krasnostawski i tomaszowski. Najmniej zabytkowych obiektów znajduje się na obszarach słabiej zurbanizowanych i tych, które w przeszłości należały do wielkiej własności ziemskiej, o dużym udziale terenów leśnych (np. powiaty: biłgorajski, janowski, kraśnicki, lubartowski, łęczyński, łukowski i włodawski).

Zdecydowanie najliczniejszą grupą zabytków są obiekty sakralne – jest ich 853, co stanowi 6,62% zasobu kraju. W tej grupie znajduje się też największa liczba cennych obiektów o wartości ponadregionalnej – należą do nich m.in.: gotyckie kościoły w Piotrowinie i Lublinie (kapli-

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Urbanistyka	Sakralne	Obronne	Publiczne	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Biała Podlaska	1	9	2	11	0	1	2	0	4	13	2	5	12	62
Biały	3	93	17	9	1	23	42	48	14	21	4	65	33	373
Biłgorajski	2	51	0	4	0	1	2	1	7	5	0	36	11	120
Chełm	2	15	0	13	1	2	3	0	8	4	2	4	9	63
Chełmski	1	39	0	5	1	19	30	7	0	5	3	24	5	139
Hrubieszowski	4	57	1	10	1	12	31	26	5	19	1	40	14	221
Janowski	1	19	0	3	0	2	2	8	0	0	0	14	2	51
Krasnostawski	1	38	1	6	2	25	34	21	1	12	1	29	16	187
Kraśnicki	2	35	1	1	0	2	5	10	0	1	1	27	11	96
Lubartowski	3	26	0	0	0	6	10	17	0	7	0	13	18	100
Lublin	7	50	13	38	1	22	24	6	4	169	13	18	30	395
Lubelski	0	41	2	2	2	39	49	20	2	4	3	38	23	225
Łęczyński	2	22	0	1	0	9	12	7	0	3	0	12	12	80
Łukowski	0	29	1	7	0	10	14	15	0	2	2	9	8	97
Opolski	1	29	0	6	0	9	11	13	1	7	11	11	8	107
Parczewski	4	26	0	1	0	7	14	9	0	4	1	16	7	89
Puławski	7	50	1	21	3	15	68	15	35	110	13	28	69	435
Radzyński	1	33	1	2	0	15	23	9	1	7	0	19	16	127
Rycki	0	16	11	7	0	8	13	18	7	25	2	8	6	121
Świdnicki	0	15	0	2	0	12	17	13	0	1	0	9	8	77
Tomaszowski	4	58	3	6	0	10	16	12	5	6	3	31	14	168
Włodawski	1	26	0	2	0	1	2	6	0	4	3	20	5	70
Zamość	1	12	20	10	0	1	2	0	6	108	1	4	4	169
Zamojski	3	64	0	10	1	16	37	26	5	7	5	52	21	247
Województwo	51	853	74	177	13	267	463	307	105	544	71	532	362	3819
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	1076	12890	1105	4706	405	4847	7449	5332	2336	19626	2482	4802	3829	70885
Udział woj. w kraju (%)	4,74%	6,62%	6,70%	3,76%	3,21%	5,51%	6,22%	5,76%	4,49%	2,77%	2,86%	11,08%	9,45%	5,39%

ca zamkowa), gotycko-renesansowy kościół w Chodlu, zespół klasztorny kanoników regularnych w Kraśniku i d. cerkiew prawosławna w Podgórzu, renesansowe kościoły w Zamościu, Kazimierzu n. Wisłą, Uchaniach, Gołębju, barokowe zespoły klasztorne jezuitów w Lublinie i Krasnymstawie, paulinów we Włodawie, pijarów w Chełmie, zespół farny św. Anny w Lubartowie oraz dawna katedra unicka (greckokatolicka) w Chełmie.

Wśród zabytków sakralnych przeważają murowane kościoły rzymskokatolickie – od najstarszych (niezbyt licznych na tym terenie) kościołów gotyckich, poprzez lokalny fenomen, jakim są świątynie tzw. renesansu lubelskiego oraz późnobarokowe kościoły „Fontanowskie”, aż po liczną grupę kościołów neogotyckich. Znaczące miejsce zajmują kościoły drewniane, wśród których dominują niewielkie świątynie jednonawowe, jak grupa XVIII-wiecznych kościołów bezwieżowych typu „kraśnickiego”, charakterystyczna dla południowej

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII
Z WYŁĄCZENIEM UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Do poł. XIII w.	Poł. XIII–XV w.	XVI–XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Biała Podlaska	0	0	26	12	19	4	61
Biały	0	2	76	171	98	23	370
Biłgorajski	0	1	35	48	16	18	118
Chełm	1	1	21	32	6	0	61
Chełmski	2	0	47	55	24	10	138
Hrubieszowski	0	1	48	112	36	20	217
Janowski	0	2	13	22	11	2	50
Krasnostawski	0	1	48	85	31	21	186
Kraśnicki	0	5	33	26	19	11	94
Lubartowski	0	1	46	34	10	6	97
Lublin	1	37	164	98	71	17	388
Lubelski	1	3	48	109	46	18	225
Łęczyński	0	0	21	37	13	7	78
Łukowski	0	1	30	42	17	7	97
Opolski	0	2	37	28	28	11	106
Parczewski	0	1	15	34	20	15	85
Puławski	1	7	145	159	95	21	428
Radzyński	0	3	43	46	24	10	126
Rycki	0	1	24	67	24	5	121
Świdnicki	0	1	31	37	7	1	77
Tomaszowski	0	2	38	63	40	21	164
Włodawski	0	0	19	36	5	9	69
Zamość	0	0	100	46	19	3	168
Zamojski	0	1	77	89	58	19	244
Województwo	6	73	1185	1488	737	279	3768
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	450	3950	16625	30812	13947	4025	69809
Udział woj. w kraju (%)	1,33%	1,85%	7,13%	4,83%	5,28%	6,93%	5,40%

Lubelszczyzny. Unikatowym przykładem drewnianej świątyni dwuwieżowej jest kościół w Tomaszowie Lubelskim inspirowany barokową architekturą murowaną oraz centralny kościół w Borowicy o stylistyce klasycystycznej przeniesionej do architektury drewnianej. Ważną grupą budowli sakralnych są, zwłaszcza na terenie wschodniej Lubelszczyzny, murowane i drewniane cerkwie greckokatolickie i prawosławne prezentujące, w zależności od czasu powstania, różnorodne typy architektoniczne. Interesującymi obiektami są tu m.in. charakterystyczne dla Zamojszczyzny drewniane cerkwie trójkołowe (XVII–XIX w.) oraz cerkwie typu „białskiego” z południowego Podlasia, pochodzące z XVII i XVIII w. Nielicznie zachowały się synagogi (ok. 20 obiektów), wśród których wyróżnia się renesansowa synagoga w Zamościu i zespół synagogałny we Włodawie (XVIII–XIX w.). Najwięcej zabytków sakralnych znajduje się we wschodnich powiatach o wielokulturowych tradycjach, gdzie

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Drewniane		Murowane		Ziemne	Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
	wieńcowa/ inna	szkieletowe	cegłane	kamienne							
Biała Podlaska	1	0	51	0	1	0	0	0	0	1	54
Bialski	55	0	176	11	1	0	0	15	3	2	263
Biłgorajski	28	0	44	6	0	0	0	0	0	2	80
Chełm	0	0	50	3	0	0	0	0	0	1	54
Chełmski	13	1	63	6	0	0	0	0	1	0	84
Hrubieszowski	34	0	108	3	0	0	0	0	0	1	146
Janowski	9	0	23	2	0	0	0	0	0	0	34
Krasnostawski	10	0	87	24	0	0	0	0	0	2	123
Kraśnicki	13	0	43	4	1	0	0	0	0	1	62
Lubartowski	3	0	68	1	0	0	0	0	0	2	74
Lublin	4	0	323	8	0	0	0	7	1	3	346
Lubelski	16	0	103	14	1	0	0	0	0	4	138
Łęczyński	4	0	48	0	0	0	0	1	1	0	54
Łukowski	15	0	55	2	1	0	0	0	0	1	74
Opolski	11	0	61	5	0	0	0	0	7	0	84
Parczewski	10	0	43	0	0	0	0	0	0	2	55
Puławski	67	0	182	68	1	0	0	3	3	8	332
Radzyński	19	0	61	0	0	0	0	0	0	4	84
Rycki	10	0	79	0	5	0	0	2	1	3	100
Świdnicki	2	0	23	26	0	0	0	0	0	0	51
Tomaszowski	28	0	85	2	1	0	0	0	0	1	117
Włodawski	16	0	29	2	0	0	0	0	0	0	47
Zamość	1	0	152	0	7	0	0	0	0	2	162
Zamojski	26	0	115	10	0	0	0	0	0	4	155
Województwo	395	1	2072	197	19	0	0	28	17	44	2773
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	5251	1041	47924	1805	185	11	5	305	180	851	57558
Udział woj. w kraju (%)	7,52%	0,10%	4,32%	10,91%	10,27%	0,00%	0,00%	9,18%	9,44%	5,17%	4,82%

niekiedy w jednej miejscowości są 3 świątynie różnych wyznań (np. Szczebrzeszyn, Włodawa, Wojstawice).

Drugą pod względem liczebności grupą obiektów wpisanych do rejestru są zabytkowe budynki mieszkalne – jest ich 544 (2,77% zasobu kraju). Skoncentrowane są przede wszystkim w największych miastach, takich jak Lublin i Zamość, oraz w powiecie puławskim (Kazimierz Dolny, Nałęczów). W grupie tej najliczniej prezentowane są kamienice mieszczańskie ze szczególnie cennymi przykładami renesansowych kamienic w Zamościu i Kazimierzu oraz architektura willowa uzdrowiska Nałęczów. Znacznie mniej jest tu pofolwarczych budynków mieszkalnych oraz domów jednorodzinnych.

Relatywnie dużą grupę zabytków stanowią cmentarze – jest ich 532 (aż 11,08% w skali kraju). Wśród nich dominują cmentarze przykościelne (304), co wynika ze specyfiki wpisów

do rejestru zabytków na terenie województwa lubelskiego, gdzie świątynia wpisywana jest z reguły wraz z otaczającym ją cmentarzem. Pozostałą część tego zasobu stanowią cmentarze grzebalne różnych wyznań oraz cmentarze wojenne.

Znaczna liczba wpisów do rejestru obejmuje także zabytkową zieleń – są to 463 obiekty (6,22% zasobu krajowego). Wpisy dotyczą niemal wyłącznie parków związanych pierwotnie z dawnymi ośrodkami rezydencjonalnymi, gdzie niekiedy nie zachowały się już budynki główne, a pozostał jedynie park i część zabudowań folwarcznych.

Względnie dużą grupę stanowi także budownictwo folwarczne – reprezentowane przez 307 obiektów (5,76% w skali kraju). Nieco mniejsza liczba wpisów dotyczy architektury rezydencjonalnej – 267 zabytków (5,51% w skali kraju), choć trzeba zaznaczyć, że niemal wszystkie istniejące jeszcze dwory i pałace z terenu województwa znajdują się w rejestrze zabytków. Założenia rezydencjonalne skoncentrowane są przede wszystkim na obszarze rozciągającym się szerokim pasem od Kazimierza Dolnego w kierunku Krasnegostawu, Hrubieszowa i Tomaszowa Lubelskiego. Wśród nich znajduje się szereg zespołów o znaczeniu ponadregionalnym, takich jak rezydencje w Kocku, Łabuniach i Michalowie (Klemensowie), Opolu Lubelskim (Niedzowie), Puławach, Radzyniu Podlaskim oraz bardzo wiele małych zespołów dworskich o mniejszej randze historycznej i artystycznej, stanowiących jednak bardzo istotny element krajobrazu kulturowego regionu.

Kolejne grupy, wyodrębnione według kryterium funkcji pierwotnej, prezentowane są przez znacznie mniejszą liczbę zabytków. Należą do nich m.in. budynki publiczne – 177 (3,76% w skali kraju), gospodarcze – 105 (4,49%), obiekty obronne – 74 (6,70%) i przemysłowe – 71 (2,86%). Najmniejszą grupę stanowią zamki, których zachowało się 13 (3,21%). Są to z reguły obiekty w stanie reliktowym, poza najbardziej okazałym na terenie województwa zamkiem bastejowym w Janowcu nad Wisłą, utrzymanym w stanie tzw. trwałej ruiny.

Pod względem czasu powstania najliczniej prezentowane są zabytki pochodzące z XIX w. – jest ich 1488 (4,83% zasobu kraju). W tej grupie występują niemal wszystkie typy obiektów – począwszy od architektury sakralnej, rezydencjonalnej, mieszkalnej, użyteczności publicznej po budownictwo gospodarcze, folwarczne, przemysłowe i obronne. W zależności od specyfiki, występują one w większych ośrodkach miejskich lub na prowincji i rozmieszczone są względnie równomiernie na terenie całego województwa. Nieco mniejszą grupę stanowią zabytki powstałe od XVI do XVIII w., których jest 1185, co jednak stanowi aż 7,13% zasobu kraju. Wśród nich znajdują się najcenniejsze zabytki architektury sakralnej i rezydencjonalnej, prezentujące główne nurty stylowe od renesansu do późnego baroku. Stosunkowo nieliczną grupę stanowią zabytki powstałe od połowy XIII do XV w. Grupa liczy 72 obiekty (1,85% zasobu kraju), które zlokalizowane są głównie w najstarszych ośrodkach osadniczych (Kazimierz, Kraśnik, Lublin). Bardzo nieliczną, ale interesującą grupę stanowią zabytki sprzed połowy XIII w. (niekiedy o niepewnym datowaniu) – obejmujące 6 obiektów (1,33% zasobu kraju), np. donżon lubelskiego Zamku i wieża w Stołpiu.

Klasyfikacja zabytków architektury według kryterium użytego materiału wykazuje zdecydowaną dominację budowli ceglanych – jest ich 2072 (4,32% w skali kraju). Ten trwały i uniwersalny materiał stosowany był we wszystkich typach budowli. Ponadpięciokrotnie mniej jest obiektów drewnianych (w zasadzie wyłącznie o konstrukcji wieńcowej) – 395, co stanowi aż 7,52% za-

sobu kraju. Jednak zważywszy, że przez wieki drewno na terenie Lubelszczyzny było głównym materiałem budowlanym – nie jest to wysoki współczynnik. Relatywnie dużo jest zabytków kamiennych (197 obiektów, tj. aż 10,91% zasobu krajowego) – jest to niemal wyłącznie miejscowy kamień wapienny (tzw. opoka), występujący głównie w pasie nadwiślańskim. Z tego materiału budowane były najczęściej różnego typu obiekty gospodarcze i folwarczne, ale także domy mieszkalne, kamienice, zamki i kościoły. Do najbardziej znanych i cennych budowli wzniesionych z kamienia wapiennego należą zabytki Kazimierza Dolnego. Dość pokaźną grupę w skali kraju (9,18%) stanowią obiekty betonowe, których na terenie województwa jest 28, składają się na nią głównie 2 specyficzne zespoły – pozostałości dzieł obronnych „Przedmościa Terespolskiego” Twierdzy Brzeskiej na terenie pow. bialskiego oraz schrony bojowe z terenu Lublina.

Odrębną grupę wśród zabytków nieruchomych stanowią zabytki obszarowe. Spośród 43 takich zabytków – 32 zabytki obszarowe sklasyfikowano jako układy urbanistyczne, 7 uznano za krajobraz kulturowy, 2 – jako układy ruralistyczne, 1 – jako zespół zabudowy, a ponadto 1 obszar zakwalifikowano do kategorii otoczenia zabytkowego układu urbanistycznego jako specyficzny odrębny wpis.

W kategorii zabytków obszarowych dominują zatem układy urbanistyczne, choć nie wszystkie z nich, bo tylko 19, znajdują się w miejscowościach zachowujących do dziś status miasta. Należą do nich wszystkie duże ośrodki tworzące powiaty grodzkie, czyli Biała Podlaska, Chełm, Lublin i Zamość, wśród których wyróżnia się Lublin obejmujący aż 3 zabytki obszarowe, oraz Chełm – 2 takie zabytki. Dalsze 11 miast zawierających zabytkowe układy urbanistyczne stanowi dziś siedzibę powiatu, z drugiej zaś strony 6 wpisów urbanistycznych dotyczy ośrodków osadniczych, które status miejski utraciły i są formalnie osadami gminnymi (Czemierniki, Janowiec, Jeziorzany, Końskowola, Wąwolnica i Wojsławice). Pewne wątpliwości może wzbudzać wpis obszaru Woźuczyn-Cukrownia, zaliczony do układów urbanistycznych, który w gruncie rzeczy obejmuje tylko fragment osiedla wzniesionego przy cukrowni w latach 20. XX w. (jako wpis urbanistyczny powinien być raczej chroniony w całości).

Do kategorii krajobrazu kulturowego zaliczono 7 zróżnicowanych zabytków obszarowych – od unikalnej w skali kraju stadniny koni w Janowie Podlaskim-Wygodzie, przez krajobraz kulturowy Górecka Kościelnego, układ osadniczo-rezydencjonalny Zwierzyńca i osadniczo-uzdrowiskowy Nałęczowa, po fenomen krajobrazowy Kazimierza Dolnego. Większość tych zabytków łączy obecność wybitnych powiązań krajobrazu kulturowego z przyrodniczym. Nieco mniej tym cechom odpowiadają tylko wpisy Jabłonia z zespołem pałacowym i Woźuczyna – pałacu (relikt założenia).

Układy ruralistyczne województwa reprezentują formalnie tylko 2 zabytki obszarowe. Jeden odnosi się do wsi Pańków i obejmuje charakterystyczny układ owalnicy, natomiast drugi – dotyczący wsi Łuszków (błędnie rozpoznany jako owalnica), kwalifikuje się do skreślenia ze względu na nowe ustalenia badawcze NID, podważające zasadność wpisu.

Kategorię zespół zabudowy reprezentuje w województwie tylko 1 obszar, którym jest osiedle fabryczne przy dawnej cukrowni w Nieleddwi. Specyficznym wpisem obszarowym jest fragment doliny rzeki Wieprz sklasyfikowany jako otoczenie zabytkowego obszaru.

Stanowi on w istocie przedpole widokowe zachodniej panoramy miasta Łęczna i fizycznie przylega do zabytkowego układu urbanistycznego Łęcznej, chronionego odrębną decyzją konserwatorską.

Analiza czasu powstania zabytkowych układów pozwala zakwalifikować je do kilku grup chronologicznych. Najwcześniejszą i stosunkowo liczną grupę 19 zabytków obszarowych stanowią układy urbanistyczne o genezie średniowiecznej. Najstarsze pochodzą z XIV w. i dotyczą lokacji królewskich: Lublina (prawo magdeburskie 1317), Wąwolnicy (1346, powtórzenie w 1448), Opola (1368, powtórzenie w 1478), Kraśnika (przed 1377), Krasnegostawu (1394) i Kazimierza Dolnego (1406). Z następnym stuleciem wiąże się zakładanie kolejnych miast, które dziś poddajemy ochronie. Genezą ich powstania były zarówno przywileje królewskie – Parczew (1401), Urzędów (1405), Kock (1437), Hrubieszów (1440), jak i coraz liczniejsze lokacje prywatne: Międzyrzec Podlaski (po 1434), Wojślawice (1440), Szczebbrzeszyn (połowa XV w.), Janów Podlaski (Biskupi – 1465), Łęczna (1467) i Jeziorzany (d. Łysobyki – 1498). Okres nowożytny reprezentuje 16 zabytkowych układów urbanistycznych, już tylko prywatnej fundacji, wśród nich układy urbanistyczne o proveniencji renesansowej, jak Zamość (1580) i Tomaszów Lubelski (1590), częściowo także Czemierniki oraz o wiek późniejszy – klasyfikowany jako układ neorenesansowy – Frampol (1717). Z urbanistyką barokową i klasycystyczną związane są zabytkowe układy ukształtowane na bazie miast sprzężonych z zespołami rezydencjonalnymi. Przykładem może być historyczny układ przestrzenny Białej Podlaskiej (1515), Lubartowa (1543), Kocka (1437 z XVIII-wieczną modernizacją) czy osady przy rezydencji w Puławach (status miejski dopiero w 1906 r.). W XIX w. uformowały się 4 obszary zakwalifikowane do grupy krajobrazów kulturowych: zespół architektoniczno-krajobrazowy najstarszej w kraju stadniny koni arabskich w Janowie Podlaskim-Wygodzie (1817), układ miejsko-uzdrowiskowy Nałęczowa, plac Litewski – główny plac Lublina oraz osada fabryczna w Nieleddwi. Wśród trzech XX-wiecznych zabytków obszarowych wyróżnia się tzw. Dyrekcja – modernistyczna dzielnica Chełma z okresu międzywojennego. Pozostałe zabytki to osiedle przyfabryczne Woźuczyn-Cukrownia oraz krajobraz kulturowy miejscowości Jabłoń. Wpis obszarowy doliny Wieprza jest pozbawiony konkretnych odniesień historycznych.

Rozpatrzenie zabytków obszarowych pod kątem stopnia uwzględnienia w decyzjach konserwatorskich stref ochrony konserwatorskiej pozwala stwierdzić, że strefy takie jasno występują tylko w 3 przypadkach, które dotyczą układów urbanistycznych: Frampola, Janowa Podlaskiego i Modliborzyc. W odniesieniu do innych zabytków sytuacja jest mniej jednoznaczna. W przypadku Janowca n. Wisłą załącznik graficzny do decyzji konserwatorskiej nie wyodrębnia stref, obejmuje jednak bardzo rozległy teren otwarty wokół miasta i zamku, a sformułowanie „strefa ochrony krajobrazu” przewija się tylko w tekście decyzji jako jeden z czterech przedmiotów ochrony. Odwrotnie jest w przypadku krajobrazu kulturowego Jabłonia, gdzie kwestia strefy ochronnej pojawia się tylko na załączniku graficznym do decyzji w formie adnotacji o *obowiązującym kołnierzu ochronnym wynoszącym 100 m od wyznaczonej strefy*. W odniesieniu do kilku innych zabytków obszarowych strefy ochrony konserwatorskiej formalnie nie są wyodrębniane, ale obszar objęty wpisem cechuje się szczególną rozległością, przekraczającą historyczne uwarunkowania i potrzeby wyznaczenia bezpośredniego przedmiotu ochrony. Dzie-

je się tak z zabytkowymi układami urbanistycznymi Kraśnika, Szczepieszyna, Włodawy (od strony wschodniej) oraz Kazimierza Dolnego i Nałęczowa (zakwalifikowanych do krajobrazu kulturowego). W stosunku do wpisu Nałęczowa dodać należy, że w tekście decyzji jasno orzeknięto, że *szeroki zasięg granic terenu objętego decyzją ma na celu ochronę walorów widokowych oraz ochronę środowiska przyrodniczego*. Szczególnym przykładem wpisu obszarowego jest wpis Starego Miasta i Śródmieścia Lublina, który wprowadzie nie zawiera formalnie wyodrębnionej strefy ochrony konserwatorskiej, ale został już poddany kilku rozszerzeniom granicy właśnie ze względu na istotną potrzebę ochrony historycznej panoramy miasta (tak od wschodu, jak i od południa). Wiele wskazuje na to, że kolejnym etapem rozszerzania strefy ochrony widokowej Starego Miasta od strony wschodniej powinno być objęcie wpisem obszarowym terenu dawnego Wielkiego Stawu Królewskiego. Niejako byłaby to analogia do istniejącego już wpisu obszarowego Doliny Wieprza, który sam w sobie ma charakter strefy ochronnej przedpola widokowego Łęcznej, chronionej odrębnym wpisem.

W zakresie stopnia uwzględniania we wpisach obszarowych ochrony warstw archeologicznych, należy stwierdzić, że zostały one uwzględnione tylko przy wpisie historycznego założenia urbanistycznego Parczewa oraz Janowa Podlaskiego. W odniesieniu do Janowa Podlaskiego dotyczy to wzmianki w załączniku graficznym. W innych tego typu wpisach warstwy archeologiczne nie są wprost wyszczególniane – nawet tam, gdzie wśród przedmiotów wpisu jest grodzisko, jak np. Białkowska Góra z grodziskiem w Lublinie.

Analiza dynamiki wydawania decyzji o wpisie zabytków obszarowych do rejestru w poszczególnych latach wskazuje na znaczne zróżnicowanie w czasie. Najstarszy wpis obszarowy pochodzi z 3 lipca 1936 r., czyli sprzed ponad 80 lat i dotyczy Starego Miasta w Zamościu. Drugi pod względem chronologii jest wpis Kazimierza Dolnego z 1947 r. (ponawiany i modyfikowany następnie w latach: 1949, 1966, 1983). W dekadzie lat 50. XX w. nastąpił tylko 1 wpis i dotyczył układu urbanistycznego Frampola (1958 r.). Przyspieszenie przypadło na drugą połowę lat 60., przynosząc 8 wpisów dotyczących najcenniejszych miast historycznych. Najpierw w 1966 r. uznano za zabytek Stare Miasto w Chełmie, w następnym roku dołączono historyczną część Lubartowa, Tomaszowa Lubelskiego, Radzyna Podlaskiego, Puław i Urzędowa, a także 2 zabytkowe obszary w Lublinie (Stare Miasto ze Śródmieściem oraz Grodzisko-Białkowska Góra). W tym dziesięcioleciu ponowiono też wpisy obszarowe Zamościa i Frampola. Dekada lat 70. wzbogaciła rejestr wojewódzki o 20 kolejnych zabytków, z których 15 dotyczyło układów urbanistycznych, 4 krajobrazu kulturowego i 1 układu ruralistycznego. Należy zaakcentować, że właśnie na początku tej dekady dokonano śmiałego wpisu zabytku przedwojennej urbanistyki i architektury modernistycznej – dzielnicę „Dyrekcja” w Chełmie. Dostrzeżono też krajobraz kulturowy Jabłonia, Nałęczowa i Zwierzyńca. Niestety, dopiero wtedy dokonano także pierwszego w województwie wpisu układu ruralistycznego – wieś Pańków. Wpisy lat 80. XX w. charakteryzował coraz większy udział zabytków obszarowych innych niż urbanistyczne. W kategorii krajobrazu kulturowego były to: stadnina koni Janów Podlaski-Wygoda, krajobraz kulturowy Górecka Kościelnego i Wożuczyn-park. Uwzględniono wtedy również wartości zabytkowe osiedla fabrycznego przy dawnej cukrowni w Nieleddwi oraz walory krajobrazowe zachodniej panoramy Łęcznej, zabezpieczając ją nietypowym wpisem przyległej doliny rzeki

Wieprz. Ostatnie 2 wpisy obszarowe na Lubelszczyźnie nastąpiły na początku lat 90. XX w. (Parczew – 1992 r. i Woźuczyn-Cukrownia – 1993 r.).

W rozkładzie powiatowym najwięcej zabytków obszarowych występuje na terenie powiatu puławskiego – 6, w tym 4 o proveniencji średniowiecznej. Po 4 zabytki obszarowe znajdują się w powiatach hrubieszowskim i tomaszowskim, po 3 w powiatach: lubartowskim, zamojskim i Lublinie, po 2 w powiatach: bialskim, biłgorajskim, kraśnickim, łęczyńskim i w Chełmie. Także po 1 zabytku obszarowym znajdujemy w Białej Podlaskiej, Zamościu i powiatach: chełmskim, janowskim, krasnostawskim, opolskim, radzyńskim i włodawskim. Zabytki o takim charakterze nie występują w powiatach: lubelskim (ziemskim), łukowskim, ryckim i świdnickim. Większość zabytków urbanistycznych dotyczy miast pełniących obecnie funkcję siedzib władz powiatowych (poza Biłgorajem, Janowem Lubelskim, Łukowem, Rykami i Świdnikiem).

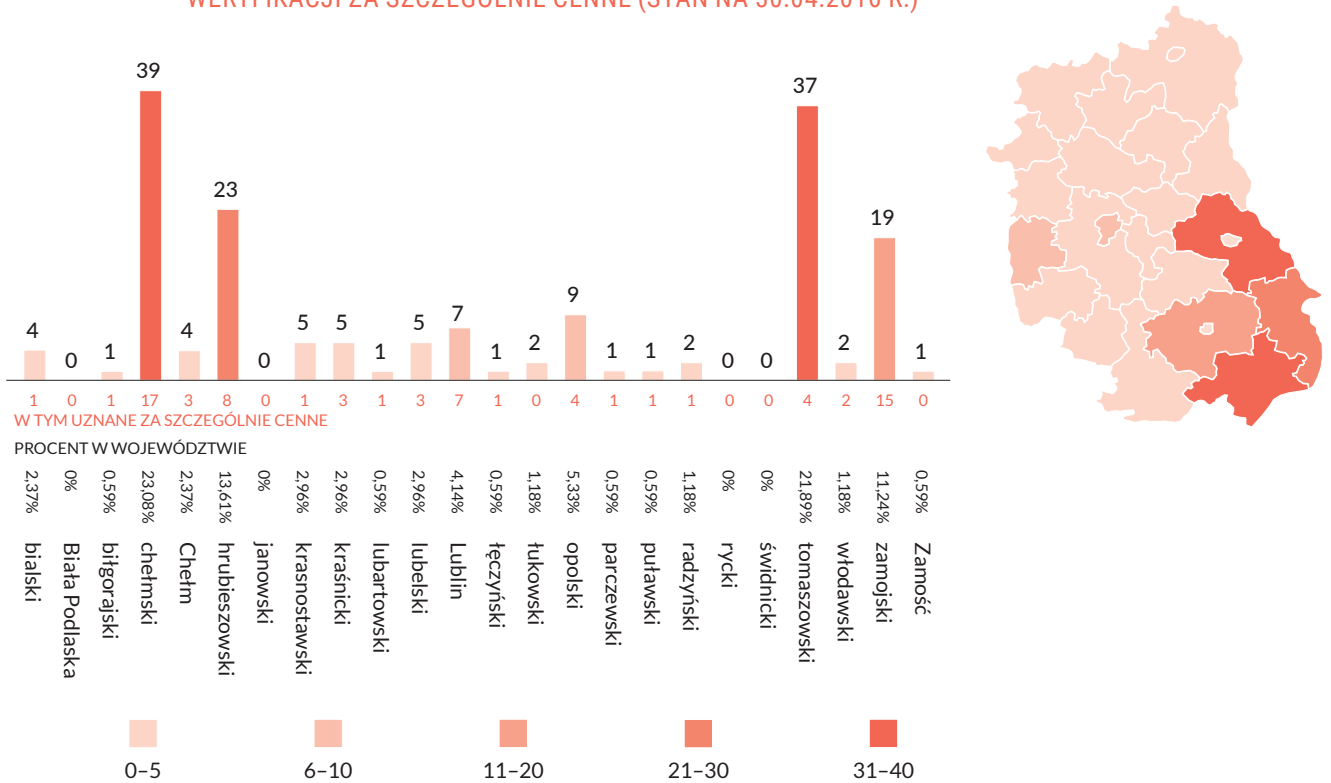
3.

PREZENTACJA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

W województwie lubelskim znajduje się 169 stanowisk ujętych w rejestrze zabytków archeologicznych (stan z 30 kwietnia 2016 r.), co stanowi 2,18% w skali kraju. Do księgi C przeniesiono aż 164 stanowiska, przy czym według stanu na koniec kwietnia 2016 r. w księdze C Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie były 163 stanowiska, ponieważ w jednym przypadku decyzja została wydana dla dwóch stanowisk: st. 1 Chyżowice i st. 1 Trzeszczany, pow. hrubieszowski, natomiast 5 stanowisk uznanych w latach 50. i 60. XX w. za zabytek nie przeniesiono do księgi C, gdyż nie zostały zidentyfikowane w terenie przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Z 24 powiatów województwa lubelskiego najwięcej wpisów posiadają: chełmski (39), tomaszowski (37), hrubieszowski (23) oraz zamojski (19). Inne powiaty mają po kilka decyzji: 9 – powiat opolski, 7 – powiat m. Lublin, po 5 – kraśnicki, lubelski i krasnostawski, po 4 – Chełm i powiat bialski, po 2 – łukowski, radzyński i włodawski, po 1 wpisie – biłgorajski, lubartowski, łęczyński, parczewski, puławski i Zamość, w 4 pozostałych powiatach województwa wpisów do rejestru zabytków nie odnotowano.

W wyniku weryfikacji 74 stanowiska uznano za szczególnie cenne, co stanowi 43,79% całego zasobu zabytków, a więc niemal jego połowę. Obiekty te zostały wytypowane w oparciu o następujące przesłanki: wyjątkowo dobrze zachowaną formę terenową – w przypadku stanowisk przestrzennych, kontekst kulturowo-historyczny i współistnienie z innymi obiektami zabytkowymi oraz wyniki przeprowadzonych na stanowisku badań. Najwięcej przypada ich na powiaty chełmski (17) oraz zamojski (15). W pozostałych powiatach wyróżniono po kilka, od 1 do 8. Na szczególną uwagę zasługują stanowiska wchodzące w skład tzw. Grodów Czerwieńskich, do których należy zaliczyć m.in. kompleks osadniczy w Czerwnie (historyczny Czerwień), grodziska w Gródku Nadbużnym (historyczny Wołyń), Sąsiadce (historyczny

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA POSZCZEGÓLNE POWIATY, Z WYODRĘBNIENIEM UZNANYCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIE CENNE (STAN NA 30.04.2016 R.)

Sutieski), w Horodle, Grabowcu i kompleks osadniczy w Guciowie (cmentarzyska kurhanowe st. 1–5 oraz grodzisko st. 7). Wyjątkowo cenne są podziemia kredowe w Chełmie – jedynego tego typu w Polsce i na świecie wybierzyska po kopalni kredy, ciągnące się pod chełmskim Starym Miastem w postaci wijących się na różnych poziomach korytarzy o łącznej długości ok. 40 kilometrów, datowane na okres nowożytny (od XVI w.). Do unikatowych stanowisk posiadających wartości ponadregionalne należy zaliczyć również stanowisko Wysoka Górka w Chełmie na st. 1/1 z relikami architektury obronnej i rezydencjonalno-sakralnej. W województwie nie ma stanowisk archeologicznych, które figurują na liście UNESCO lub zostały uznane za Pomniki Historii. Obecnie jest rozpatrywany wniosek o uznanie za Pomnik Historii podziemi kredowych w Chełmie.

Obszar województwa lubelskiego jest mocno zróżnicowany pod względem rozmieszczenia zabytków wpisanych do księgi C. Zdecydowana przewaga wpisów dotyczy powiatów położonych w południowo-wschodniej części województwa: chełmskiego, hrubieszowskiego, tomaszowskiego i zamojskiego (razem 118 wpisów), co stanowi w przypadku tylko tych 4 powiatów – 69,82% wszystkich decyzji wydanych w województwie. W powiecie opolskim jest wydanych 9 decyzji, w Lublinie – 7, w powiatach krasnostawskim, kraśnickim i lubelskim – po 5, w powiecie białymskim i Chełmie – po 4, w powiatach łukowskim, radzyńskim i włodawskim – po 2, w pozostałych powiatach wydano pojedyncze decyzje. W powiatach:

Biała Podlaska, janowskim, ryckim i świdnickim brak jest decyzji o wpisie do rejestru. Na tak duże zróżnicowanie rozmieszczenia zabytków archeologicznych miały wpływ wymienione już kryteria wpisu, dlatego w województwie 89,35% wydanych decyzji dotyczy wyłącznie stanowisk o zachowanej i 95,86% eksponowanej formie terenowej (grodziska, zamczyska, cmentarzyska kurhanowe, groby-kurhany, kopce), wyjątkowo cennych, o dużych wartościach poznawczych. Największe zagęszczenie zabytków wpisanych do rejestru to jednocześnie tereny o najliczniejszym występowaniu stanowisk zarejestrowanych w trakcie badań powierzchniowych w ramach sporządzania Archeologicznego Zdjęcia Polski. Wskazane 4 powiaty w południowo-wschodniej części województwa oraz powiaty opolski i lubelski z Lublinem to bowiem tereny o najbardziej dogodnych warunkach sprzyjających osadnictwu (dobre gleby, nawodnienie, klimat), dlatego już w pradziejach i we wczesnym średniowieczu były one gęsto zasiedlone, zwłaszcza Działy Grabowieckie, Grzęda Horodelska, Grzęda Sokalska, Kotlina Hrubieszowska, Obniżenie Dorohuckie, Pagóry Chełmskie i Płaskowyż Nałęczowski. W średniowieczu i czasach nowożytnych wschodnia Lubelszczyzna to z kolei tereny pogranicza ze wszystkimi konsekwencjami związanymi z obroną granic i suwerenności. Z kolei tereny północne i południowo-zachodnie województwa (powiaty biłgorajski, janowski, łukowski, radzyński i rycki) z powodu niekorzystnych warunków terenowych (słabe gleby, nawodnienie) są obszarem wykorzystanym pod względem osadniczym stosunkowo późno i słabo. Duży wpływ na obecny stan rozmieszczenia zabytków archeologicznych wpisanych do księgi C miała również polityka konserwatorska. Pierwsze decyzje w województwie uznające stanowiska archeologiczne za zabytek zostały wydane w 1955 r. W latach 50. i 60. XX w. wydano ich aż 81, przy czym wyjątkowy był 1961 r., kiedy wydano 36 decyzji, oraz 1967 r. – 26 decyzji. Lata 50. i 60. były szczególnie pomyślne dla powiatu chełmskiego, w tym czasie bowiem aż 36 stanowisk na tym terenie uznano za zabytek, co stanowi 92,31% wszystkich wydanych dotychczas decyzji dla tego powiatu. Dobrą passę dla ochrony zabytków archeologicznych przerwały lata 70., gdyż na terenie województwa lubelskiego nie wpisano wówczas do rejestru zabytków ani jednego stanowiska. Poprawa sytuacji nastąpiła w połowie lat 80. i na początku lat 90. Związane to było z działalnością w latach 1986–1990 Wojewódzkiego Ośrodka Archeologiczno-Konserwatorskiego w Zamościu i przez następne dwa lata (1991–1993) Wydziału Archeologicznego Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Zamościu, które prowadziły konsekwentne działania konserwatorskie w dziedzinie ochrony zabytków archeologicznych na terenie ówczesnego województwa zamojskiego, dzięki którym w tym okresie wydano 7 decyzji dla powiatu zamojskiego, 8 dla hrubieszowskiego i aż 27 dla tomaszowskiego, przy czym dla innych powiatów, spoza województwa zamojskiego, wydawane były w tym czasie nieliczne, pojedyncze decyzje. W powiecie tomaszowskim tak spora liczba wydanych decyzji w tym czasie wynikała przede wszystkim z objęcia ochroną wyjątkowo cennego cmentarzyska kurhanowego kultury ceramiki sznurowej zlokalizowanego w południowej części Grzędy Sokalskiej, liczącego ponad 60 kurhanów, które występują w zwartym łańcuchowym ciągu (od 1 do 3 kurhanów w grupie co 200–400 m) na przestrzeni kilkunastu kilometrów od Majdanu Górnego po Ulhówek na lokalnych kulminacjach lessowego wyniesienia. Po 1993 r. wydano do końca lat 90. XX w. już tylko 16 decyzji dla całego

województwa lubelskiego, przy czym liczba ich wraz z końcem dekady systematycznie malała. W ciągu ostatnich 15 lat wydano 19 decyzji dla całego województwa lubelskiego (średnio 1 w ciągu roku), przy czym najwięcej dla Lublina – 6 decyzji. Liczba 169 dotychczasowych wpisów do rejestru nie wyczerpuje listy stanowisk archeologicznych, które Wojewódzki Konserwator Zabytków w Lublinie planuje objąć tego typu ochroną konserwatorską. Wpisy do decyzji są jednak obecnie bardzo rzadkie, ponieważ ich procedura nie jest łatwa. Jako najbardziej niesprzyjający warunek dla przeprowadzenia procesu zmierzającego do wydania decyzji, służby konserwatorskie wskazują skomplikowane sytuacje prawne związane z własnością terenu, na którym usytuowane jest dane stanowisko archeologiczne.

W podziale według funkcji pierwotnej, tj. kategorii funkcjonalnej danego stanowiska archeologicznego, w województwie lubelskim dominują 2 grupy: stanowiska o funkcji sepulkralnej i obronnej. Do grupy pierwszej należy 85 stanowisk (50,30% wszystkich wpisów do rejestru), w tym 35 to groby kurhanowe, a 50 cmentarzyska kurhanowe. Największe ich zagęszczenie występuje w powiecie tomaszowskim (28) i ma to głównie związek z osadnictwem neolitycznej kultury ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej oraz w powiatach chełmskim (16), hrubieszowskim (13) i zamojskim (11), we wszystkich trzech głównie z okresu wczesnego średniowiecza. Do drugiej grupy należy 57 stanowisk o funkcji obronnej (33,73% wszystkich wpisów). Zdecydowanie w tej grupie przeważają grodziska (47), dalej są zamczyska (6), fortyfikacje/dwory (2) i fortalicje (1). Największe ich skoncentrowanie występuje w powiatach wschodnich województwa, co związane jest z uwarunkowaniami historycznymi, tj. terenami pogranicza. Pozostałe wpisy do rejestru zabytków – 27 (15,98% wszystkich decyzji) dotyczą nielicznych grup stanowisk, dla których wyznaczono następujące funkcje: osadnicza/mieszkalna (10 zabytków, w tym: 6 osad, 1 pałac, 1 zamek i 2 relikty architektury), gospodarcza (2, w tym miejsce eksploatacji surowca i miejsce produkcji), kopiec (14) i wał (1). Istnieje kilka wpisów rejestrowych, które wymagają aktualizacji danych dotyczących kategorii funkcjonalnych zawartych w decyzji: st. 1 w Kolonii Terebiniec, pow. hrubieszowski, określone jako grodzisko z wczesnego/późnego średniowiecza – po badaniach archeologicznych zweryfikowane jako zamczysko z XVI–XVII w. powstałe na terenie starszego otwartego osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego; st. 1 w Pliskowie, pow. chełmski, określone jako cmentarzysko kurhanowe z okresu średniowiecza, po badaniach uznane jedynie jako wielokulturowa osada pradziejowa; st. 8 w Zalesiu, pow. kraśnicki, opisane jako grodzisko wczesnośredniowieczne, po badaniach uznane jako fortalicja z XVII w.; st. 1 w Typinie, pow. tomaszowski, określone w decyzji jako grodzisko wczesnośredniowieczne, po prospekcji terenowej i pomiarach wykonanych przez architektów, uznane jako fortalicja/dwór z okresu staropolskiego.

Stanowiska z terenu województwa lubelskiego wpisane do rejestru datowane są od późnego paleolitu po okres nowożytny. Najwięcej chronologicznie związanych jest ze średniowieczem: 82 stanowiska z wczesnym średniowieczem (48,52% całego zespołu zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru), 6 stanowisk datowanych jest na wczesne średniowiecze i pradzieje, 1 na wczesne średniowiecze lub neolit, 1 na wczesne średniowiecze i neolityczną kulturę pucharów lejkowatych, 1 stanowisko na wczesne średniowiecze i okres wpływów

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE WEDŁUG FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja																													
	obronna						obrzędowa						osadnicza/mieszkalna													sepulkralna grób				
	grodzisko	zamczysko	fortyfikacje	fortyfikacje stałe	fortalicia/dwór	fortalicia	depozyt	kościół, świątynia, kaplica	zespół klasztorny, eremicki	krag kamienny	menhir	miejsce kultu, miejsce ofiarne	inne	dwór	folwark	jaskinia	jurydyka	miasto	obozowisko	osada, wieś	pałac	relikty architektury	schronisko skalne	ślad osadniczy	zamek	inne	kurhanowy	megakylon	megalit	
Bialski	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Biała Podlaska	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Biłgorajski	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Chełmski	9	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	
Chełm	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hrubieszowski	4	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0	4	0	0	
Janowski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Krasnostawski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	
Kraśnicki	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	
Lubartowski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Lubelski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Lublin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Łęczyński	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Łukowski	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Opolski	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	
Parczewski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Puławski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
Radzyński	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Rycki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Świdnicki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Tomaszowski	7	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	21	0	0		
Włodawski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Zamojski	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0		
Zamość	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Razem w województwie	47	6	1	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1	2	0	0	1	0	35	0	0		
Procent w województwie	27,81%	3,55%	0,59%	0,00%	1,18%	0,59%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,55%	0,59%	1,18%	0,00%	0,00%	0,59%	0,00%	20,71%	0,00%	0,00%		
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

rzymskich, 3 na wczesne i późne średniowiecze, 1 na wczesne, późne średniowiecze i okres nowożytny, 22 stanowiska na średniowiecze, 2 na późne średniowiecze oraz 2 na późne średniowiecze i okres nowożytny. Z okresu nowożytnego jest 8 stanowisk (4,73% całego zespołu), natomiast pozostałe określone chronologicznie dotyczą pradziejów: 12 związanych jest z neolityczną kulturą ceramiki sznurowej, 5 stanowisk z kulturą trzciniecką, 7 z neolitem lub wczesną epoką brązu, 1 z epoką brązu, 3 stanowiska określono jako pradziejowe wielokulturowe, 1 stanowisko powiązано z kulturą świderską paleolitu późnego i grupą tarnobrzeską

Funkcja																										Razem	
sepulkralna															gospodarcza									liczba	procent		
grób płaskie						inny	cmentarzysko płaskie								infrastruktura	miejsce eksploatacji surowca	miejsce produkcji	inne	kompleks osadniczy	kopiec	pole bitwy	skarb	wały			inne	określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji
skrzynkowy	w obstawie kamiennym/lub brukiem	z kamieniami nagrobnymi	jamowy	popielnicowy	inny		kurhanowe	megalityczne	groby skrzynkowe	groby w obstawach kamiennych/lub brukami	z kamieniami nagrobnymi	groby jamowe	groby popielnicowe	inny										miejsce eksploatacji surowca	miejsce produkcji		
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2,37%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,59%	
0	0	0	0	0	0	0	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	0	0	1	0	0	39	23,08%	
0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2,37%	
0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	13,61%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	2,96%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	2,96%	
0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	5	2,96%	
0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	4,14%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,59%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1,18%	
0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	9	5,33%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,59%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,59%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1,18%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
0	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	37	21,89%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1,18%	
0	0	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	19	11,24%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,59%	
0	0	0	0	0	0	0	50	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	14	0	0	1	0	169	100%	
0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	29,59%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,59%	0,59%	0,00%	0,00%	8,28%	0,00%	0,00%	0,59%	0,00%	0,00%		100%	
0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			

kultury łużyckiej, 1 z kulturą czerniachowską z II–IV w. n.e., 7 określono ogólnie jako pradziejowe, 1 jako starożytność bliżej nieokreślona. Jedynie dla 5 stanowisk chronologia jest nieznaną, co stanowi zaledwie 2,96% wszystkich wpisów. Wyróżniająca się liczba stanowisk o chronologii średniowiecznej w rejestrze zabytków świadczy niewątpliwie o dobrym stanie zachowania tych obiektów i łatwiejszej ich ocenie jako stanowisk o eksponowanej formie terenowej (grodziska, cmentarzyska kurhanowe i pojedyncze kurhany), wynika też ze specyfiki regionu lubelskiego, gdzie w średniowieczu osadnictwo rozwijało się wyjątkowo dyna-

micznie. Z kolei stanowiska kultury ceramiki sznurowej to specyfika południowo-wschodniej Lubelszczyzny – głównie terenów jednostki geograficznej o nazwie Grzęda Sokalska. Jeśli chodzi o stanowiska, których chronologia jest nieznaną lub określona bardzo ogólnie w decyzjach, są to przeważnie jedne z pierwszych wpisów do rejestru i stanowiska te nie były dotąd badane wykopaliskowo. Z kolei w kilku przypadkach badania archeologiczne zweryfikowały chronologię stanowisk, co daje podstawy do aktualizacji datowań zabytków w odniesieniu do treści decyzji. Dotyczy to st. 1 w Kolonii Terebiniec, pow. hrubieszowski, datowanego na wczesne/późne średniowiecze – po badaniach archeologicznych na XVI–XVII w. z pozostałościami starszego otwartego osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego; st. 1 w Pliskowie, pow. chełmski, z okresu średniowiecza, po badaniach na kultury pradziejowe; st. 8 w Zalesiu, pow. kraśnicki, z wczesnego średniowiecza na XVII w.; st. 1 w Gozdowie, pow. hrubieszowski, z wczesnego średniowiecza na późne średniowiecze i okres nowożytny; st. 1 w Typinie, pow. tomaszowski, z wczesnego średniowiecza, po prospekcji terenowej i pomiarach wykonanych przez architektów, na okres staropolski.

W województwie lubelskim ze 169 stanowisk wpisanych do rejestru zabytków, 92 (54,44%) posiadają granice wpisu zaznaczone na formalnym załączniku graficznym, 54 (31,95%) na nieformalnym, granice 9 (5,33%) zostały opisane wyłącznie numerami działek, zaś dla 14 (13 stanowisk z powiatu chełmskiego i 1 z powiatu Chełm), co stanowi 8,28% wszystkich wpisów, granice ochrony nie zostały określone. Dzięki miejscom wskazanym w decyzji udało się zidentyfikować w terenie 152 stanowiska, co stanowi 89,94% zespołu, natomiast na podstawie innych danych wskazanych w decyzjach (nazwiska właścicieli posesji, na której jest zlokalizowane dane stanowisko, opisu zabytku itp.) zidentyfikowano 12 kolejnych. W terenie nie zidentyfikowano 5 stanowisk, wszystkie w powiecie chełmskim (Udalec st. 1, Stańków st. 2 i 3, Maziarnia st. 2 oraz Pobołowice st. 6). W trakcie prowadzonej weryfikacji nie zostało zlustrowane 1 stanowisko – grodzisko na st. 2 w Motyczu, pow. lubelski, ze względu na utrudnianie dostępu do stanowiska przez właściciela posesji. W tym przypadku posłużono się informacjami uzyskanymi od pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie, analizą zdjęć ze strony internetowej gov.geoportal.pl oraz analizą cyfrowego obrazu ukształtowania terenu uzyskanego na podstawie pomiarów lotniczego skaningu laserowego (LIDAR). Weryfikacja terenowa ujawniła, że wszystkie ze 164 stanowisk zidentyfikowanych w terenie mają lokalizację zgodną z decyzją. Granice ochrony zostały oznaczone właściwie dla 138 stanowisk (81,66%), dla 10 nieprecyzyjnie (9 w powiecie chełmskim i 1 w tomaszowskim), dla 4 zostały określone, ale ich poprawność jest obecnie niemożliwa do zweryfikowania (po 1 w powiatach białskim, krasnostawskim, lubelskim i tomaszowskim), dla 14 stanowisk (13 w powiecie chełmskim i 1 w Chełmie) granice nie zostały określone, natomiast dla 3 określono granice niepoprawnie, bowiem wymagają zmiany typu rozszerzenie lub zawężenie (st. 1 w Zamchu, pow. biłgorajski; st. 11 w Hrubieszowie, pow. hrubieszowski; st. 1 w Niewęgłoszu, pow. radzyński). W województwie 167 stanowisk (98,82%) ma dokumentację ewidencyjną, jedynie 2 stanowiska (Józefin-Kolonia, pow. chełmski, oraz Pusznio Skokowskie, pow. opolski) nie mają kart ewidencyjnych zabytku archeologicznego. Na 86 stanowiskach prowadzono badania wykopaliskowe lub inne o charakterze

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieje		Razem liczba
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Bialski	4	2,37%	0	0%	0	0%	0	0%	4
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0
Biłgorajski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1
Chełmski	23	13,61%	11	6,51%	5	2,96%	0	0%	39
Chełm	3	1,77%	1	0,59%	0	0%	0	0%	4
Hrubieszowski	23	13,61%	0	0%	0	0%	0	0%	23
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0
Krasnostawski	5	2,96%	0	0%	0	0%	0	0%	5
Kraśnicki	5	2,96%	0	0%	0	0%	0	0%	5
Lubartowski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1
Lubelski	5	2,96%	0	0%	0	0%	0	0%	5
Lublin	7	4,14%	0	0%	0	0%	0	0%	7
Łęczyński	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1
Łukowski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	2
Opolski	9	5,33%	0	0%	0	0%	0	0%	9
Parczewski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1
Puławski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1
Radzyński	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	2
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0
Tomaszowski	37	21,89%	0	0%	0	0%	0	0%	37
Włodawski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	2
Zamojski	19	11,24%	0	0%	0	0%	0	0%	19
Zamość	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1
Razem w województwie	152	89,94%	12	7,10%	5	2,96%	0	0%	169

inwazyjnym, co stanowi 50,89% wszystkich zabytków rejestrowych. W województwie nie ma przypadków niedostatecznego objęcia ochroną konserwatorską kompleksów stanowisk archeologicznych (np. grodzisk z pominięciem osad przyrodowych i cmentarzysk lub cmentarzysk, na których ochroną objęto jedynie same kopce). Na Lubelszczyźnie nie istnieją rezerwaty archeologiczne, natomiast w kilku przypadkach występuje łączenie ochrony zabytków archeologicznych z ochroną przyrodniczą, jak np. kompleksu osadniczego w Guciowie, pow. zamojski, położonego w obrębie Roztoczańskiego Parku Narodowego; grodziska w Tarnowie, pow. chełmski, na terenie Poleskiego Parku Narodowego; cmentarzyska kurhanowego w Mokrem, pow. zamojski, w obrębie Rezerwatu Przyrodniczego Susła Perełkowanego „Hubale”; stan. 1 i 1C w Gródku, pow. hrubieszowski, na terenie Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu; zamczyska w Skierbieszowie na terenie Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego; zamku w Szczebrzeszynie zlokalizowanego na terenie Szczebrzeszyńskie-

go Parku Krajobrazowego, i grodziska w Podgórzu, pow. opolski, na terenie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego.

Obiekty archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego to głównie stanowiska, które zachowały własną formę, obiekty eksponowane w terenie typu grodziska, groby kurhanowe, cmentarzyska kurhanowe, kopce, fortalicje, fortyfikacje stałe itp., związane przeważnie z okresem wczesnego i późnego średniowiecza oraz czasami nowożytnymi. Pod tym względem skompletowany zasób zabytków archeologicznych w pełni odzwierciedla specyfikę regionu lubelskiego jako terenu pogranicza, który odegrał ważną rolę w kształtowaniu i obronie granic Polski od zarania jej dziejów po czasy nowożytne. Również kilkanaście wpisanych do reje-

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI OTRZYMANÝCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTKU PODANYCH
W DECYZJI (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Lokalizacja						Nieuzasadniony wpis w momencie jego powstania (zasadność wpisu wątpliwa)	
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bialski	4	2,37%	0	0%	0	0%	0	0%
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biłgorajski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
Chełmski	34	20,12%	0	0%	5	2,96%	0	0%
Chełm	4	2,27%	0	0%	0	0%	0	0%
Hrubieszowski	23	13,61%	0	0%	0	0%	0	0%
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Krasnostawski	5	2,96%	0	0%	0	0%	0	0%
Kraśnicki	5	2,96%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubartowski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubelski	5	2,96%	0	0%	0	0%	0	0%
Lublin	7	4,14%	0	0%	0	0%	0	0%
Łęczyński	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
Łukowski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%
Opolski	9	5,33%	0	0%	0	0%	0	0%
Parczewski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
Puławski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
Radzyński	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Tomaszowski	37	21,89%	0	0%	0	0%	0	0%
Włodawski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamojski	19	11,24%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamość	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
Razem w województwie	164	97,04%	0	0%	5	2,96%	0	0%

stru stanowisk datowanych od schyłkowego paleolitu po okres wpływów rzymskich ukazuje Lubelszczyznę jako ważne miejsce w osadnictwie kultur pradziejowych. Reasumując, należy stwierdzić, że do głównych aspektów w kształtowaniu dziedzictwa archeologicznego Lubelszczyzny należą: wyjątkowa wartość poznawcza zabytków oraz ich stan zachowania. Realizowana od 1955 r. (daty pierwszego wpisu uznającego obiekt za zabytek) do chwili obecnej konsekwentna polityka konserwatorska pozwoliła stworzyć zasób 169 najcenniejszych i najlepiej zachowanych zabytków regionu, ukazujący jego niezwykle bogatą historię, poczynając od zamierzcztych pradziejów po czasy nowożytne. Przejawia się ona również w dużej dbałości o wpisy, porządkowaniu starszych zapisów poprzez m.in. zmiany zapisów w decyzji, kompletowaniu załączników graficznych itp., dlatego w województwie istnieje wysoki wskaźnik poprawności określenia przedmiotu ochrony, jego lokalizacji i granic, a ostatecznie możliwość identyfikacji danego zabytku w terenie. Na szczególną natomiast uwagę zasługuje fakt wprowadzenia do księgi C wszystkich archeologicznych zabytków rejestrowych zidentyfikowanych w terenie.

Granice ochrony									
oznaczone właściwie		nieokreślone		określone nieprecyzyjnie		określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		określone niepoprawnie/ wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
3	1,77%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
17	10,06%	13	7,69%	9	5,33%	0	0%	0	0%
3	1,77%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
22	13,02%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
4	2,37%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%
5	2,96%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
4	2,37%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%
7	4,14%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
9	5,33%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
35	20,71%	0	0%	1	0,59%	1	0,59%	0	0%
2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
19	11,24%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
138	81,66%	14	8,28%	10	5,92%	4	2,37%	3	1,77%

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

IV. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Stan zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego wykazuje daleko idące zróżnicowanie – od zabytków będących w bardzo dobrym stanie po obiekty, które z powodu znacznego zniszczenia substancji materialnej są zagrożone utratą wartości zabytkowej lub już tę wartość utraciły. W myśl przyjętych założeń metodologicznych utworzone zostały pewne szczególne grupy weryfikacyjne, do których na terenie województwa zakwalifikowano niecałe 3% zasobu, a zdecydowana większość zabytków pozostała w bardzo szerokiej grupie o zróżnicowanym stanie zachowania.

W ogólnym zasobie zabytków województwa 64 obiekty (1,75% zasobu) uznano za zagrożone, 19 (0,52%) za takie, które utraciły wartość zabytkową, a 18 (0,49%) zidentyfikowano jako nieistniejące, choć nadal figurują w rejestrze zabytków.

W obrębie grup zabytków wyodrębnionych ze względu na funkcję pierwotną, czas powstania, materiał, rodzaj własności czy sposób użytkowania zachodzą dość znaczące różnice w stanie zachowania poszczególnych obiektów.

W relatywnie najlepszym stanie znajdują się: zamki (100% zasobu), cmentarze (99,81%, w większości są to cmentarze przykościelne), obiekty sakralne (99,26%) i budowle obronne (98,59%). Dwie grupy, w których jest najmniej zabytków w dobrym stanie technicznym, to budynki przemysłowe (92,75%) i folwarczne (89,47%), co oznacza, że w obydwu tych grupach najwięcej jest obiektów zagrożonych.

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE W PODZIALE WG STANU ZACHOWANIA
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Translokowane	Nieidentyfikowane	Przeniesione do muzeów	Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	liczba	liczba	liczba
Biała Podlaska	61	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	61
Bialski	346	98,58%	3	0,85%	1	0,28%	0	0,00%	1	0	0	351
Biłgorajski	112	97,39%	1	0,87%	0	0,00%	2	1,74%	0	0	0	115
Chełm	61	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	61
Chełmski	118	95,16%	1	0,81%	0	0,00%	5	4,03%	0	0	0	124
Hrubieszowski	209	97,21%	3	1,40%	1	0,47%	2	0,93%	0	0	0	215
Janowski	50	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	50
Krasnostawski	172	93,99%	9	4,92%	1	0,55%	1	0,55%	0	0	0	183
Kraśnicki	90	96,77%	1	1,08%	0	0,00%	2	2,15%	0	0	0	93
Lubartowski	91	95,79%	4	4,21%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	95
Lublin	371	97,12%	8	2,09%	3	0,79%	0	0,00%	0	0	0	382
Lubelski	210	97,22%	1	0,46%	1	0,46%	1	0,46%	0	3	0	216
Łęczyński	72	93,51%	5	6,49%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	77
Łukowski	84	94,38%	2	2,25%	2	2,25%	1	1,12%	0	0	0	89
Opolski	93	91,18%	6	5,88%	2	1,96%	1	0,98%	0	0	0	102
Parczewski	79	96,34%	1	1,22%	2	2,44%	0	0,00%	0	0	0	82
Puławski	412	97,40%	8	1,89%	1	0,24%	1	0,24%	1	0	0	423
Radzyński	116	99,15%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0	117
Rycki	117	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	117
Świdnicki	73	96,05%	3	3,95%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	76
Tomaszowski	151	93,21%	6	3,70%	3	1,85%	2	1,23%	0	0	0	162
Włodawski	59	93,65%	2	3,17%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	2	63
Zamość	168	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	168
Zamojski	241	99,18%	0	0,00%	2	0,82%	0	0,00%	0	0	0	243
Województwo	3556	97,03%	64	1,75%	19	0,52%	18	0,49%	3	3	2	3665

Wśród zabytków najstarszych (6 obiektów sprzed połowy XIII w. i 73 obiekty powstałe od połowy XIII do XV w.) nie stwierdzono obiektów w stanie zagrożonym. Dość dobry stan tych zabytków wiąże się niewątpliwie ze znaczną pieczołowitością, jaką jest otaczana ta stosunkowo niewielka, ale bardzo cenna grupa obiektów. Najmniej zabytków w dobrym i bardzo dobrym stanie zachowania jest w największej grupie – czyli wśród obiektów XIX-wiecznych (95,85%). Jest to grupa charakteryzujących się znaczną różnorodnością obiektów, z których część utraciła pierwotne funkcje (budynki przemysłowe, folwarczne, rezydencjonalne), a jednocześnie ich sytuacja własnościowa często pozostaje nieustabilizowana.

Analiza stanu zachowania w zależności od materiału wykazuje, że w 2 zasadniczych grupach zabytków – najliczniejszych ceglanych i znacznie mniej licznych drewnianych – wskaźnik procentowy obiektów zwanych umownie niezagrażonymi jest niemal identyczny i wynosi

**LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY (W ODNIESIENIU DO ZASOBU DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE)
ZABYTEKÓW W GRUPIE OBIEKTÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH ORAZ W GRUPACH ZAGROŻEŃ
W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI**

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Państwowe	195	98,98%	1	0,51%	1	0,51%	0	0,00%	197
Samorządowe	662	96,93%	14	2,05%	6	0,88%	0	0,00%	682
Kościółów i związków wyznaniowych	1356	99,41%	1	0,07%	0	0,00%	4	0,29%	1361
Prywatne	449	94,53%	16	3,37%	1	0,21%	7	1,47%	473
Mieszane	571	92,69%	30	4,87%	9	1,46%	4	0,65%	614
Inne	129	98,47%	1	0,76%	0	0,00%	1	0,76%	131
Brak danych	194	97,49%	1	0,50%	2	1,01%	2	1,01%	199

ponad 96%. Wśród zabytków ceglanych zagrożonych jest 2,13% (aż 43 obiekty). W dość licznej grupie zabytków kamiennych wskaźnik obiektów niezagrożonych jest już nieco niższy i wynosi 92,7%, a co za tym idzie w grupie tej jest relatywnie wysoki odsetek zabytków zagrożonych – 4,69% (9 obiektów). Utratę wartości zabytkowych stwierdzono w odniesieniu do 9 obiektów ceglanych, 4 kamiennych i 2 drewnianych; zabytki betonowe i metalowe zachowane są w dość dobrym (niezagrożonym) stanie.

Próba uchwycenia zależności między stanem zachowania a rodzajem własności ujawniła, że w najlepszym stanie zachowania są zabytki będące własnością kościołów i związków wyznaniowych. Jest to największy właściciel zabytków w województwie posiadający 1364 obiekty, wśród których znajdują się świątynie różnych wyznań wraz z towarzyszącą im zabudową oraz cmentarze. W tej grupie tylko nieznaczna liczba obiektów jest w stanie zagrożonym (0,07%), a żaden nie utracił wartości zabytkowej. Najmniej zabytków niezagrożonych (92,69%) należy do grupy będącej własnością mieszaną (to trzeci co do wielkości właściciel zabytków – 616 obiektów). Jednocześnie w tej grupie stosunkowo najwięcej jest obiektów zagrożonych (30) oraz tych, które utraciły wartość zabytkową (9). W większości przypadków własność mieszana dotyczy zespołów rezydencjonalnych i folwarcznych. W tych grupach obiektów najwięcej jest zabytków nieużytkowanych, które są zagrożone. Wyraźnie uwidacznia się tu dość oczywista prawidłowość, że stabilne użytkowanie ważnych społecznie obiektów o niezmienną funkcją (kościół) sprzyja dobremu stanowi zabytków. Odwrotnie zaś – częsta zmiana funkcji i tzw. własność mieszana (z reguły nieuregulowana) – nie sprzyjają dobrej kondycji zabytków.

Co do sposobu użytkowania obiektów zabytkowych można stwierdzić, że większość z nich użytkowana jest w sposób niekolidujący – 74,73% (w grupie tej znajdują się przede wszystkim obiekty sakralne, mieszkalne i użyteczności publicznej). W sposób kolidujący użytkowane jest 1,36% zabytków (są to w kolejności: obiekty obronne, zieleń, budynki folwarczne). Nieużytkowanych pozostaje 11,71% zabytków (to przede wszystkim obiekty obronne i zamki oraz budynki przemysłowe i folwarczne, a także nieczynne cmentarze). Kolidujący sposób użytkowania występuje głównie w przypadku własności mieszanej (22 obiekty, z których

**LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I RODZAJU WŁASNOŚCI
ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE
(OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Rodzaj własności	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Państwowe	133	67,51%	3	1,52%	38	19,29%
Samorządowe	463	67,79%	9	1,32%	132	19,33%
Kościółów i związków wyznaniowych	1151	84,38%	3	0,22%	64	4,69%
Prywatne	374	78,74%	7	1,47%	53	11,16%
Mieszane	434	70,45%	22	3,57%	108	17,53%
Inne	104	79,39%	2	1,53%	21	16,03%
Brak danych	80	40,20%	4	2,01%	13	6,53%
Razem	2739	74,73%	50	1,36%	429	11,71%

**LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I FUNKCJI HISTORYCZNEJ ORAZ UDZIAŁ
PROCENTOWY W ZASOBIE ZABYTEKÓW DANEGO RODZAJU (FUNKCJI PIERWOTNEJ) W WOJEWÓDZTWIE
(OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Funkcja pierwotna	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Sakralne	724	89,16%	4	0,49%	33	4,06%
Obronne	22	30,99%	4	5,63%	23	32,39%
Zamki	7	53,85%	0	0,00%	4	30,77%
Użyteczności publicznej	135	77,59%	1	0,57%	25	14,37%
Rezydencjonalne	197	74,62%	4	1,52%	52	19,70%
Zieleń	304	66,09%	21	4,57%	41	8,91%
Folwarczne	219	72,04%	10	3,29%	61	20,07%
Gospodarcze	73	73,74%	0	0,00%	12	12,12%
Mieszkalne	453	83,58%	3	0,55%	33	6,09%
Przemysłowe	35	50,72%	1	1,45%	14	20,29%
Cmentarze	331	64,40%	0	0,00%	108	21,01%
Inne	239	69,68%	2	0,58%	23	6,71%
Razem	2739	74,73%	50	1,36%	429	11,71%

3 utraciły wartość zabytkową, a 2 są zagrożone). Znaczna liczba obiektów będących własnością mieszaną pozostaje nieużytkowana (108), jedynie więcej obiektów nieużytkowanych należy do samorządów (132).

Na terenie całego województwa stan zachowania zabytków jest zbliżony, nie występują żadne specyficzne zjawiska mające wpływ na określoną kondycję zabytków w danym rejonie.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

W grupie obiektów o zróżnicowanym stanie zachowania znajduje się 3556 zabytków (97,03% zasobu wpisanego do rejestru zabytków województwa lubelskiego). Wśród tych obiektów są zarówno zabytki w bardzo dobrym stanie, jak i zły, których kondycja jest bliska obiektom zakwalifikowanym do grupy weryfikacyjnej określonej mianem zabytku zagrożonego.

Zabytki należące do tej najszerzej grupy są rozmieszczone względnie równomiernie na terenie województwa. W 3 miastach na prawach powiatu (dawnych wojewódzkich) – Biała Podlaska, Chełm, Zamość – oraz na terenie powiatów janowskiego i ryckiego 100% zabytków należy do omawianej grupy, co oznacza, że nie odnotowano tu ani zabytków zagrożonych, ani tych, które utraciły wartość zabytkową. W 5 powiatach (łęczyńskim, łukowskim, opolskim, tomaszowskim i włodawskim) wskaźnik zabytków należących do tej grupy jest najniższy i wynosi nieco ponad 93%.

Analizując funkcję pierwotną i czas powstania zabytków należących do tej grupy, stwierdza się, że znajdują się w niej wszelkie typy obiektów, pochodzące z różnych epok stylowych. Obejmuje ona w szczególności wszystkie zamki (których jest na terenie województwa tylko 13) i 99,26% zabytków sakralnych (806 obiektów). Budowle te, niezwykle cenne ze względu na odległą metrykę (zamki) i wybitne walory artystyczne utrzymywane są z reguły w dobrym stanie zachowania.

Poza obiektami najstarszymi, w omawianej grupie znajduje się ponad 97% zabytków powstałych od XVI do XVIII w. oraz taki sam procent zabytków wzniesionych w XX w. Wśród obiektów z XVI–XVIII w. znajdują się zabytki bardzo zróżnicowane pod względem funkcji pierwotnej, cenne ze względu na wysokie walory artystyczne i historyczne i z tego powodu otaczane pieczołowitą ochroną konserwatorską – większość z nich to kościoły o nieprzerwanej ciągłości użytkowania. Dobra zaś kondycja zabytków powstałych w XX w. wynika zapewne przede wszystkim z ich nieodległej metryki oraz stabilnej funkcji pierwotnej. Relatywnie najmniej (95,85%) znajduje się w omawianej grupie zabytków XIX-wiecznych, które są jednocze-

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Biała Podlaska	9	100,00%	2	100,00%	11	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	100,00%
Bialski	89	98,89%	17	100,00%	8	100,00%	1	100,00%	22	95,65%	42	100,00%
Biłgorajski	49	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	50,00%
Chełm	15	100,00%	0	0,00%	13	100,00%	1	100,00%	2	100,00%	3	100,00%
Chełmski	33	100,00%	0	0,00%	4	80,00%	1	100,00%	17	94,44%	29	100,00%
Hrubieszowski	55	98,21%	1	100,00%	10	100,00%	1	100,00%	11	91,67%	31	100,00%
Janowski	19	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	2	100,00%
Krasnostawski	35	97,22%	1	100,00%	4	66,67%	2	100,00%	23	92,00%	34	100,00%
Kraśnicki	35	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	5	100,00%
Lubartowski	25	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%	9	90,00%
Lublin	49	100,00%	13	100,00%	37	100,00%	1	100,00%	20	90,91%	21	87,50%
Lubelski	36	100,00%	2	100,00%	2	100,00%	2	100,00%	37	94,87%	49	100,00%
Łęczyński	22	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	8	88,89%	11	91,67%
Łukowski	25	100,00%	1	100,00%	6	100,00%	0	0,00%	9	90,00%	13	92,86%
Opolski	25	96,15%	0	0,00%	6	100,00%	0	0,00%	7	77,78%	10	90,91%
Parczewski	24	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	7	100,00%	13	92,86%
Puławski	48	100,00%	1	100,00%	21	100,00%	3	100,00%	14	100,00%	67	100,00%
Radzyński	28	100,00%	1	100,00%	2	100,00%	0	0,00%	14	100,00%	22	100,00%
Rycki	15	100,00%	8	100,00%	7	100,00%	0	0,00%	8	100,00%	13	100,00%
Świdnicki	12	85,71%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	12	100,00%	17	100,00%
Tomaszowski	57	100,00%	2	66,67%	6	100,00%	0	0,00%	8	80,00%	15	93,75%
Włodawski	25	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	100,00%
Zamość	12	100,00%	20	100,00%	10	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	100,00%
Zamojski	64	100,00%	0	0,00%	10	100,00%	1	100,00%	16	100,00%	36	97,30%
Województwo	806	99,26%	70	98,59%	171	98,28%	13	100,00%	249	94,32%	449	97,61%

śnie grupą najliczniejszą (1443 obiekty) i najbardziej zróżnicowaną pod względem funkcji pierwotnej oraz formy własności, z dużym udziałem zabytków rezydencjonalnych, folwarcznych, gospodarczych i przemysłowych, których stan często nie jest najlepszy.

W podziale ze względu na użyty materiał w omawianej grupie znajduje się 96% zabytków ceglanych i tyleż samo drewnianych oraz wszystkie zabytki należące do marginalnych (pod względem ilościowym) grup zabytków, tj. obiekty betonowe i ziemne. Dobra kondycja zabytków sakralnych (w większości kościołów i dawnych cerkwi zamienionych na kościoły) wynika przede wszystkim z wysokiej rangi społecznej oraz artystycznej tych obiektów, będących zwykle w ciągłym użytkowaniu i w większości na bieżąco restaurowanych. Wskaźnik zabytków w dobrym stanie zmniejsza się dość znacząco w takich grupach, jak obiekty rezydencjonalne, folwarczne i przemysłowe. Główną przyczyną jest tu najczęściej brak użytkownika i koncepcji ponownego zagospodarowania tych obiektów (np. zespoły pałacowe w Sobieszynie i Orłowie Murowanym).

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	4	100,00%	13	100,00%	2	100,00%	5	100,00%	12	100,00%	61	100,00%
48	100,00%	8	100,00%	21	100,00%	4	100,00%	61	100,00%	25	89,29%	346	98,58%
1	100,00%	7	100,00%	2	50,00%	0	0,00%	36	100,00%	11	100,00%	112	97,39%
0	0,00%	8	100,00%	4	100,00%	2	100,00%	4	100,00%	9	100,00%	61	100,00%
2	40,00%	0	0,00%	4	80,00%	3	100,00%	20	100,00%	5	100,00%	118	95,16%
22	84,62%	5	100,00%	19	100,00%	1	100,00%	40	100,00%	13	100,00%	209	97,21%
8	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	100,00%	2	100,00%	50	100,00%
17	80,95%	0	0,00%	12	100,00%	1	100,00%	28	100,00%	15	93,75%	172	93,99%
9	90,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	27	100,00%	8	80,00%	90	96,77%
14	82,35%	0	0,00%	7	100,00%	0	0,00%	13	100,00%	17	100,00%	91	95,79%
4	66,67%	4	100,00%	164	97,62%	12	100,00%	18	100,00%	28	100,00%	371	97,12%
19	95,00%	2	100,00%	4	100,00%	3	100,00%	37	100,00%	17	85,00%	210	97,22%
7	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	11	100,00%	9	75,00%	72	93,51%
13	86,67%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%	8	100,00%	7	100,00%	84	94,38%
11	84,62%	1	100,00%	7	100,00%	11	100,00%	9	90,00%	6	75,00%	93	91,18%
8	88,89%	0	0,00%	4	100,00%	1	100,00%	15	100,00%	6	85,71%	79	96,34%
13	86,67%	34	97,14%	106	96,36%	11	84,62%	28	100,00%	66	97,06%	412	97,40%
8	100,00%	1	100,00%	6	85,71%	0	0,00%	19	100,00%	15	100,00%	116	99,15%
18	100,00%	7	100,00%	25	100,00%	2	100,00%	8	100,00%	6	100,00%	117	100,00%
12	92,31%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	9	100,00%	8	100,00%	73	96,05%
8	66,67%	4	80,00%	6	100,00%	3	100,00%	31	100,00%	11	84,62%	151	93,21%
5	83,33%	0	0,00%	3	75,00%	1	33,33%	16	100,00%	4	100,00%	59	93,65%
0	0,00%	6	100,00%	108	100,00%	1	100,00%	4	100,00%	4	100,00%	168	100,00%
25	96,15%	5	100,00%	7	100,00%	5	100,00%	52	100,00%	20	100,00%	241	99,18%
272	89,47%	96	96,97%	529	97,60%	64	92,75%	513	99,81%	324	94,46%	3556	97,03%

Zgodnie z przyjętymi założeniami, w charakteryzowanej grupie znalazły się także zabytki, których stan zachowania jest zdecydowanie niepokojący (ok. 270 obiektów) ze względu na znaczne zużycie materiału/konstrukcji, niewłaściwy sposób użytkowania bądź brak użytkownika. W grupie tej znajdują się zabytki wszystkich typów. Stosunkowo liczne są obiekty rezydencjonalne wraz z otaczającymi je parkami, budynki folwarczne i przemysłowe, kamienice miejskie, a także cmentarze (przede wszystkim z czasu I wojny światowej oraz nieczynne wyznaniowe). Do grupy tej zaliczono również budynki i zespoły zabudowań użyteczności publicznej, które znajdują się niekiedy w dość dobrym stanie technicznym, ale po utracie pierwotnej funkcji pozostają nieużytkowane (np. zespół szpitala wojskowego w Chełmie, część budynków w zespole szkół prawosławnych w Leśnej Podlaskiej oraz zespole szkoły rolniczej w Sobieszynie). W poszczególnych powiatach liczba tego typu zabytków dochodzi do ok. 15%.

**ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Biała Podlaska	1	100,00%	0	0,00%	51	100,00%	0	0,00%	1	100,00%
Białski	51	96,23%	0	0,00%	164	98,20%	11	100,00%	1	100,00%
Biłgorajski	24	96,00%	0	0,00%	43	97,73%	6	100,00%	0	0,00%
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	50	100,00%	3	100,00%	0	0,00%
Chełmski	9	90,00%	1	100,00%	52	91,23%	6	100,00%	0	0,00%
Hrubieszowski	33	97,06%	0	0,00%	103	96,26%	2	66,67%	0	0,00%
Janowski	9	100,00%	0	0,00%	23	100,00%	2	100,00%	0	0,00%
Krasnostawski	10	100,00%	0	0,00%	77	90,59%	21	87,50%	0	0,00%
Kraśnicki	13	100,00%	0	0,00%	40	95,24%	3	75,00%	1	100,00%
Lubartowski	3	100,00%	0	0,00%	64	95,52%	0	0,00%	0	0,00%
Lublin	3	75,00%	0	0,00%	314	98,13%	6	85,71%	0	0,00%
Lubelski	16	100,00%	0	0,00%	93	95,88%	12	92,31%	1	100,00%
Łęczyński	3	75,00%	0	0,00%	46	95,83%	0	0,00%	0	0,00%
Łukowski	12	92,31%	0	0,00%	48	94,12%	1	100,00%	1	100,00%
Opolski	11	100,00%	0	0,00%	52	89,66%	4	80,00%	0	0,00%
Parczewski	10	100,00%	0	0,00%	39	95,12%	0	0,00%	0	0,00%
Puławski	64	95,52%	0	0,00%	176	97,78%	63	94,03%	1	100,00%
Radzyński	17	94,44%	0	0,00%	56	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rycki	10	100,00%	0	0,00%	78	100,00%	0	0,00%	2	100,00%
Świdnicki	2	100,00%	0	0,00%	21	95,45%	24	92,31%	0	0,00%
Tomaszowski	28	100,00%	0	0,00%	74	88,10%	2	100,00%	1	100,00%
Włodawski	13	81,25%	0	0,00%	26	96,30%	2	100,00%	0	0,00%
Zamość	1	100,00%	0	0,00%	152	100,00%	0	0,00%	7	100,00%
Zamojski	26	100,00%	0	0,00%	114	99,13%	10	100,00%	0	0,00%
Województwo	369	96,09%	1	100,00%	1956	96,74%	178	92,71%	16	100,00%

B.
**OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ
WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 2009–2015**

**OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI
ZABYTKOWYCH**

Do grupy zabytków szczególnie zagrożonych zakwalifikowano obiekty znajdujące się w bardzo złym stanie technicznym, o znacznym stopniu zniszczenia substancji materialnej, często pozbawione dachów, niezabezpieczone przed potencjalną dewastacją.

Za szczególnie zagrożone uznano 64 obiekty (1,75% zasobu województwa). W grupie tej nie ma zabytków szczególnie cennych, o wartościach ponadregionalnych, jakkolwiek znajdują się tu obiekty unikatowe – jak zachowany w stanie szczątkowym wodociąg zasilający pierwotnie zespół pałacowy w Puławach oraz takie, które występują już reliktozo (drewniane wiatra-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	54
0	0,00%	0	0,00%	15	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	243
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	75
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	54
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	69
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	138
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	34
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	110
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	58
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	69
0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%	1	100,00%	2	100,00%	332
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	66,67%	124
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	50
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	63
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%	0	0,00%	74
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	51
0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	3	100,00%	7	100,00%	317
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	75
0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	1	100,00%	3	100,00%	96
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	47
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	105
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	41
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	162
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	153
0	0,00%	0	0,00%	27	100,00%	14	93,33%	33	97,06%	2594

ki). W bardzo złym stanie technicznym znajdują się także 3 budynki gospodarcze w zespole pałacowo-folwarczym w Kozłówce, uznanym za Pomnik Historii.

Najwięcej zabytków zagrożonych (pod względem procentowym) znajduje się na terenie powiatów łęczyńskiego (6,49%; 5 obiektów), opolskiego (5,88%; 6 obiektów) i krasnostawskiego (4,92%; 9 obiektów). Zabytki szczególnie zagrożone w ogóle nie występują w 3 miastach na prawach powiatu (dawnych wojewódzkich – Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu) oraz w 4 powiatach: janowskim, radzyńskim, ryckimi i zamojskim. Jak wynika z zestawienia, pomiędzy powiatami występuje pewne zróżnicowanie pod względem liczby zabytków zagrożonych, jednak nie jest ono szczególnie znaczące, bowiem rozpiętość waha się od 0 do 9 obiektów w powiecie, przy czym z reguły liczba zabytków zagrożonych jest w powiatach wprost proporcjonalna do ogólnej liczby zabytków (odstępstwem jest tu powiat bialski). Analizowane wskaźniki nie pozwalają na zidentyfikowanie jakichkolwiek grup zabytków, które na terenie określonych powiatów byłyby szczególnie zagrożone.

Największy pod względem procentowym wskaźnik zabytków zagrożonych jest wśród obiektów przemysłowych (5,80%; 4 objekty na ogólną liczbę 69). Kolejnymi najbardziej za-

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	26	100,00%	12	100,00%	19	100,00%	4	100,00%	61
Bialski	0	0,00%	2	100,00%	75	100,00%	160	96,97%	92	100,00%	17	100,00%	346
Biłgorajski	0	0,00%	1	100,00%	33	94,29%	44	97,78%	16	100,00%	18	100,00%	112
Chełm	1	100,00%	1	100,00%	21	100,00%	32	100,00%	6	100,00%	0	0,00%	61
Chełmski	2	100,00%	0	0,00%	44	93,62%	48	96,00%	17	94,44%	7	100,00%	118
Hrubieszowski	0	0,00%	1	100,00%	47	97,92%	107	95,54%	34	100,00%	20	100,00%	209
Janowski	0	0,00%	2	100,00%	13	100,00%	22	100,00%	11	100,00%	2	100,00%	50
Krasnostawski	0	0,00%	1	100,00%	44	91,67%	80	95,24%	26	89,66%	21	100,00%	172
Kraśnicki	0	0,00%	5	100,00%	32	96,97%	24	96,00%	18	94,74%	11	100,00%	90
Lubartowski	0	0,00%	1	100,00%	46	100,00%	28	87,50%	10	100,00%	6	100,00%	91
Lublin	1	100,00%	37	100,00%	158	96,93%	92	94,85%	67	98,53%	16	100,00%	371
Lubelski	1	100,00%	3	100,00%	46	97,87%	100	97,09%	43	95,56%	17	100,00%	210
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	20	100,00%	32	86,49%	13	100,00%	7	100,00%	72
Łukowski	0	0,00%	1	100,00%	29	96,67%	36	92,31%	12	92,31%	6	100,00%	84
Opolski	0	0,00%	2	100,00%	35	97,22%	24	85,71%	24	92,31%	8	80,00%	93
Parczewski	0	0,00%	1	100,00%	13	100,00%	31	91,18%	19	100,00%	15	100,00%	79
Puławski	1	100,00%	7	100,00%	140	97,22%	151	97,42%	92	96,84%	21	100,00%	412
Radzyński	0	0,00%	3	100,00%	43	100,00%	42	100,00%	19	95,00%	9	100,00%	116
Rycki	0	0,00%	1	100,00%	24	100,00%	63	100,00%	24	100,00%	5	100,00%	117
Świdnicki	0	0,00%	1	100,00%	30	96,77%	35	97,22%	6	85,71%	1	100,00%	73
Tomaszowski	0	0,00%	2	100,00%	34	89,47%	58	92,06%	37	94,87%	20	100,00%	151
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	18	100,00%	29	90,63%	3	75,00%	9	100,00%	59
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	100	100,00%	46	100,00%	19	100,00%	3	100,00%	168
Zamojski	0	0,00%	1	100,00%	77	100,00%	87	97,75%	57	100,00%	19	100,00%	241
Województwo	6	100,00%	73	100,00%	1148	97,62%	1383	95,84%	684	97,30%	262	99,24%	3556

grożonymi grupami są budownictwo folwarczne (5,59%; 17 obiektów na 304) oraz architektura rezydencjonalna (4,17%; 11 obiektów na 264). Wśród najbardziej zagrożonych zabytków przemysłowych znajdują się m.in. unikatowy budynek dawnej papierni w Celejowie, gorzelnia w Burcu oraz 2 wiatraki koźlaki (w Jakuszach i Bukowskim Lesie). Katastrofalny stan techniczny tych obiektów wskazuje, że prawdopodobnie ulegną one całkowitemu zniszczeniu. Podobny los może spotkać większość zagrożonych obiektów rezydencjonalnych i folwarcznych.

Biorąc pod uwagę czas powstania zabytków, najwięcej obiektów zagrożonych znajduje się w najliczniejszej, czyli XIX-wiecznej, grupie zabytków – jest ich 37 (2,56% całego zasobu pochodzącego z tego okresu). O połowę mniej (18; 1,53% zasobu) zabytków zagrożonych jest wśród obiektów pochodzących z XVI–XVIII w. Na trzecim miejscu pod względem liczby obiektów zagrożonych (8; 1,14% zasobu) plasują się zabytki pochodzące z XX w. Zauważalna jest,

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Bialski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,82%	0	0,00%	0	0,00%	3
Biłgorajski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%	0	0,00%	0	0,00%	1
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Chełmski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Hrubieszowski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,08%	2	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	3
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Krasnostawski	0	0,00%	0	0,00%	4	8,33%	3	3,57%	2	6,90%	0	0,00%	9
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	4
Lublin	0	0,00%	0	0,00%	4	2,45%	4	4,12%	0	0,00%	0	0,00%	8
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%	0	0,00%	1
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	13,51%	0	0,00%	0	0,00%	5
Łukowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,56%	1	7,69%	0	0,00%	2
Opolski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,78%	3	10,71%	1	3,85%	1	10,00%	6
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	1
Puławski	0	0,00%	0	0,00%	4	2,78%	2	1,29%	2	2,11%	0	0,00%	8
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Ryki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Świdnicki	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	1	2,78%	1	14,29%	0	0,00%	3
Tomaszowski	0	0,00%	0	0,00%	3	7,89%	3	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	6
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	6,25%	0	0,00%	0	0,00%	2
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	18	1,53%	37	2,56%	8	1,14%	1	0,38%	64

do pewnego stopnia, wprost proporcjonalna zależność między liczbą obiektów zagrożonych w poszczególnych grupach, wyodrębnionych ze względu na czas powstania, a ogólną liczbą zabytków w danej grupie. Szczególnie duża liczba zabytków zagrożonych wśród obiektów XIX-wiecznych wynika w znacznym stopniu z faktu, że w grupie tej jest wiele budynków rezydencjonalnych, folwarcznych i przemysłowych, będących w relatywnie najgorszym stanie zachowania. Zabytków zagrożonych nie ma w ogóle w 2 najstarszych grupach, w których znajdują się m.in. zamki i najcenniejsze obiekty sakralne, będące z reguły w stanie niezagrożonym.

W podziale ze względu na użyty materiał najwięcej zabytków zagrożonych pod względem ilościowym występuje w grupie zabytków ceglanych. Zagrożone są 43 obiekty (2,13% zasobu liczącego 2022 zabytki). Następną grupą o największej liczbie obiektów zagrożonych są budynki kamienne (9 zabytków; 4,69% zasobu liczącego 192 obiekty). Wśród budowli

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bialski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Biłgorajski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmski	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Hrubieszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	0	0,00%
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krasnostawski	0	0,00%	0	0,00%	2	33,33%	0	0,00%	2	8,00%	0	0,00%
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%
Lublin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	9,09%	2	8,33%
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,56%	0	0,00%
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	1	8,33%
Łukowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opolski	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	22,22%	1	9,09%
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Puławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świdnicki	2	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tomaszowski	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	2	20,00%	0	0,00%
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	3	0,37%	1	1,41%	3	1,72%	0	0,00%	11	4,17%	6	1,30%

drewnianych (o konstrukcji wieńcowej) zagrożone są 4 zabytki (1,04% zasobu liczącego 384 obiekty). W bardzo małej grupie zabytków metalowych zagrożony jest 1 obiekt (na 15 istniejących). Stosunkowo duży procent zagrożonych budynków kamiennych (na Lubelszczyźnie jest to niezbyt trwały kamień wapienny) znajduje się wśród budynków folwarcznych i tzw. innych obiektów rezydencjonalnych (np. oranżerie), które są w stosunkowo najgorszym stanie zachowania, co wiąże się bezpośrednio z brakiem właściwego zagospodarowania tego typu zabytków.

Najwięcej obiektów zagrożonych znajduje się w grupie zabytków będących własnością mieszaną (4,87%; 30 obiektów). Liczba obiektów zagrożonych zmniejsza się w grupach stanowiących własność prywatną (3,37%), samorządową (2,05%), państwową (0,51%) oraz kościołów i związków wyznaniowych (0,07%). Wśród obiektów nieużytkowanych (co oczywiste) obiektów zagrożonych jest najwięcej (48). Pośród nich zdecydowanie dominują budynki rezydencjonalne i folwarczne (po 11 w każdej grupie), dla których nie znaleziono nowego sposobu zagospodarowania.

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	10,71%	3	0,85%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,87%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,81%
2	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,40%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	14,29%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,25%	9	4,92%
1	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,08%
3	17,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	4,21%
1	16,67%	0	0,00%	3	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	2,09%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,46%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	25,00%	5	6,49%
1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,25%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	1	12,50%	6	5,88%
1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,22%
1	6,67%	1	2,86%	3	2,73%	2	15,38%	0	0,00%	1	1,47%	8	1,89%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	3,95%
2	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	6	3,70%
1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,17%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
17	5,59%	2	2,02%	6	1,11%	4	5,80%	1	0,19%	10	2,92%	64	1,75%

Zdecydowanie najczęstszą przyczyną zagrożenia zabytków jest zużycie materiału/konstrukcji (czyli bardzo zły stan techniczny) – dotyczy to 46 obiektów. Następnymi w kolejności przyczynami zagrożeń są: brak użytkownika (27) oraz brak zabezpieczenia i konserwacji (24). Wśród obiektów zagrożonych ze względu na zużycie materiału/konstrukcji dominują budynki folwarczne (17). Przyczyna ta przeważa również wśród innych grup wyodrębnionych ze względu na funkcję pierwotną, z wyjątkiem obiektów sakralnych, gdzie więcej jest zagrożeń spowodowanych brakiem zabezpieczenia i konserwacji (3), oraz wśród budynków mieszkalnych, gdzie główną przyczyną jest brak użytkownika (6).

Zużycie materiału/konstrukcji jest też najczęstszą przyczyną zagrożeń budynków należących do niemal wszystkich kategorii własnościowych, przy czym najwięcej tego typu zagrożeń jest wśród obiektów będących własnością mieszaną (20), w tej grupie dość znaczna liczba obiektów zagrożona jest także ze względu na brak użytkownika (16). Zużyciem materiału/konstrukcji zagrożone są najbardziej budynki murowane (34), wśród nich jest także dość duża liczba obiektów zagrożonych ze względu na brak zabezpieczenia i konserwacji (19) oraz brak

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bialski	0	0,00%	0	0,00%	3	1,80%	0	0,00%	0	0,00%
Biłgorajski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,75%	0	0,00%	0	0,00%
Hrubieszowski	0	0,00%	0	0,00%	3	2,80%	0	0,00%	0	0,00%
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krasnostawski	0	0,00%	0	0,00%	7	8,24%	2	8,33%	0	0,00%
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	3	4,48%	0	0,00%	0	0,00%
Lublin	0	0,00%	0	0,00%	5	1,56%	1	14,29%	0	0,00%
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,03%	0	0,00%	0	0,00%
łęczyński	1	25,00%	0	0,00%	2	4,17%	0	0,00%	0	0,00%
Łukowski	1	7,69%	0	0,00%	1	1,96%	0	0,00%	0	0,00%
Opolski	0	0,00%	0	0,00%	4	6,90%	0	0,00%	0	0,00%
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,44%	0	0,00%	0	0,00%
Puławski	1	1,49%	0	0,00%	4	2,22%	3	4,48%	0	0,00%
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świdnicki	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	2	7,69%	0	0,00%
Tomaszowski	0	0,00%	0	0,00%	6	7,14%	0	0,00%	0	0,00%
Włodawski	1	6,25%	0	0,00%	1	3,70%	0	0,00%	0	0,00%
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	4	1,04%	0	0,00%	43	2,13%	9	4,69%	0	0,00%

użytkownika (18). Wynika to niewątpliwie w dużym stopniu z faktu, że cegła jest w ogóle dominującym materiałem budowlanym wśród zabytków Lubelszczyzny.

Zabytki uznane podczas weryfikacji za zagrożone, mimo bardzo złego stanu technicznego, zachowują przynajmniej część cech stanowiących o ich wartości zabytkowej. Z reguły jest to zachowana (w różnym stopniu) pierwotna bryła architektoniczna, oryginalny materiał, czytelna artykulacja i detal architektoniczny elewacji budynku. W przypadku parków i zespołów rezydencjonalnych zachowane są najczęściej zasadnicze elementy kompozycji przestrzennej. Wszystkie zagrożone obiekty pozostają nadal ważnymi elementami lokalnego krajobrazu kulturowego i nośnikami różnorodnych wartości niematerialnych, choć trzeba podkreślić, że część zakwalifikowanych do tej grupy obiektów znajduje się na pograniczu utraty wartości zabytkowych.

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%	0	0,00%	57

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Na terenie województwa lubelskiego do grupy obiektów, które utraciły wartość zabytkową, zaklasyfikowano 19 obiektów (0,52% całego zasobu). Rozmieszczenie tych zabytków na obszarze województwa nie wykazuje dających się uchwycić prawidłowości. Najwięcej (po 3) jest ich w Lublinie oraz w powiecie tomaszowskim. W większości powiatów nie stwierdzono żadnego tego typu obiektu.

Pod względem funkcji pierwotnej dominują tu budynki folwarczne – jest ich 10 (3,29% zasobu liczącego 304 obiekty). W grupie zabytkowej zieleni utraciły wartość 4 obiekty (0,87% z ogólnej liczby 460 obiektów). Spośród zabytków rezydencjonalnych wartość utraciły 2 obiekty (0,76% z 264). W grupie określonej jako inne utraciły wartość 2 zabytki (0,58% z 343), a wśród zabytków mieszkalnych wartość utracił 1 obiekt (0,18% z 542). W pozostałych grupach żaden obiekt nie utracił wartości zabytkowej.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bialski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,35%	0	0,00%
Biłgorajski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Hrubieszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krasnostawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lublin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,17%
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łukowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	0	0,00%
Opolski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%
Puławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świdnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tomaszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,25%
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,70%
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,76%	4	0,87%

W podziale ze względu na czas powstania najwięcej pod względem ilościowym obiektów, które utraciły wartość, zidentyfikowano w grupie zabytków pochodzących z XIX w. – jest ich 10 (0,69% tej grupy prezentowanej przez największą liczbę zabytków, czyli 1443). W grupie zabytków XX-wiecznych 6 obiektów utraciło wartość zabytkową (0,85% z 703). Najmniej zabytków utraciło wartość w grupie powstałej w XVI–XVIII w. – są to 3 obiekty (0,26% z 1176).

Najwięcej obiektów, które utraciły wartość zabytkową, znajduje się w grupie zabytków ceglanych – jest ich 9 (0,45% tej największej grupy zabytków liczącej ponad 2022 obiekty). Na drugim miejscu plasują się zabytki kamienne, gdzie wartość zabytkową utraciły 4 obiekty (aż 2,08% z 192). Na trzecim miejscu są zabytki drewniane – tu utraciły wartość 2 obiekty (0,52% z 384).

Analiza w odniesieniu do charakteru własności wykazuje, że najwięcej zabytków, które utraciły wartość, znajduje się w grupie stanowiącej własność mieszaną – jest to 9 obiektów (1,46% całego zasobu). Wśród obiektów będących własnością samorządową utraciło wartość 6 zabytków (0,88%), zaś w grupie obiektów państwowych wartość utracił 1 obiekt

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,28%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,47%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,55%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	16,67%	0	0,00%	1	0,60%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,79%
1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,46%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,25%
2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,96%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	2	2,44%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,47%	1	0,24%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,85%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,82%
10	3,29%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,58%	19	0,52%

(0,51%), podobnie w grupie obiektów prywatnych wartość utracił 1 obiekt (0,21%). W grupie będącej własnością kościołów i związków wyznaniowych żaden z zabytków nie utracił swojej wartości.

Najczęstszą przyczyną utraty wartości zabytkowej jest zły stan techniczny i zniszczenie substancji historycznej. Przyczyny te dominują w grupie, gdzie najwięcej zabytków utraciło wartość – czyli wśród budynków folwarcznych (6 obiektów). Kolejną przyczyną utraty wartości są w tej grupie przekształcenia (3). Analogiczne przyczyny utraty wartości występują w grupie zabytkowej zieleni (tu przeważa przyczyna związana z przekształceniami) oraz w obiektach rezydencjonalnych, a także w pozostałych grupach zabytków, w których utraciły wartość pojedyncze obiekty.

W omawianej grupie zabytków znalazły się wyłącznie obiekty, które utraciły wartość zabytkową w stopniu kwalifikującym je (zgodnie z obowiązującym prawem) do skreślenia z rejestru zabytków. Wśród nich znajdują się obiekty zniszczone niemal doszczętnie, których substancja materialna i historyczna zachowała się w stanie szczątkowym lub w stanie daleko posuniętej ruiny, np. dwór w Staninie, rządówka w Lublinie (Rudnik), stajnia w Olszance, wozownia

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		ceglane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bialski	1	1,89%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Biłgorajski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Hrubieszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krasnostawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,17%	0	0,00%
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lublin	1	25,00%	0	0,00%	1	0,31%	0	0,00%	0	0,00%
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,03%	0	0,00%	0	0,00%
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łukowski	0	0,00%	0	0,00%	2	3,92%	0	0,00%	0	0,00%
Opolski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,72%	1	20,00%	0	0,00%
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,44%	0	0,00%	0	0,00%
Puławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,49%	0	0,00%
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świdnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tomaszowski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,38%	0	0,00%	0	0,00%
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,87%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	2	0,52%	0	0,00%	9	0,45%	4	2,08%	0	0,00%

w Kamieniu, obora w Bystrzycy, oraz takie, których bryła i detal architektoniczny są jeszcze zachowane, ale ogólny stan techniczny jest katastrofalny, niedający szansy na przeprowadzenie konserwacji bez niemal całkowitej wymiany substancji zabytkowej (np. stajnia w Staninie, obora w Dąbrowie). Odnotowany podczas weryfikacji katastrofalny stan zachowania części zabytków jest wynikiem wieloletniego procesu postępującego niszczenia. W tej grupie znajduje się przede wszystkim wiele opuszczonych obiektów folwarcznych, szczególnie trudnych do ponownego zagospodarowania.

Na drugim biegunie znajdują się obiekty w dobrym lub bardzo dobrym stanie technicznym, jednak wyremontowane bez poszanowania zasad konserwatorskich, gdzie nastąpiła bardzo duża wymiana substancji materialnej połączona często ze zmianą bryły, układu przestrzennego, zniszczeniem detalu architektonicznego itp. W takich przypadkach uznano także, że zabytek stracił wartość (np. kamienica przy ul. Kowalskiej 5 w Lublinie, dwór w Kawęczynie, oficyna w Ujazdowie, kuźnia i wozownia w Dobużku, spichlerz w Karczmiskach i spichlerz w Domino-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15

wie). Utrata wartości w tej grupie zabytków następowała, paradoksalnie, w trakcie „rewitalizacji” obiektu, czyli z reguły w końcu XX i na początku XXI w.

Podczas weryfikacji wskazano 22 obiekty (ok. 0,58% całego zasobu), których zasadność wpisu do rejestru zabytków wydaje się wątpliwa. W grupie tej znajdują się bardzo różnorodne obiekty, m.in. kamienice lubelskie, pozostałości jednego z dworów, budynki folwarczne oraz czynne cmentarze rzymskokatolickie. Podstawą zakwalifikowania do tej grupy było uznanie, że zabytki te mają nikłą wartość, zwłaszcza w porównaniu z analogicznymi obiektami, które nie są wpisane do rejestru zabytków, a prezentują podobne lub nawet wyższe walory artystyczne i historyczne.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Bialski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,61%	0	0,00%	0	0,00%	1
Biłgorajski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Chełmski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Hrubieszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,89%	0	0,00%	0	0,00%	1
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Krasnostawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,45%	0	0,00%	1
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Lublin	0	0,00%	0	0,00%	1	0,61%	1	1,03%	1	1,47%	0	0,00%	3
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,97%	0	0,00%	0	0,00%	1
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Łukowski	0	0,00%	0	0,00%	1	3,33%	1	2,56%	0	0,00%	0	0,00%	2
Opolski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,57%	1	3,85%	0	0,00%	2
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	2
Puławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,05%	0	0,00%	1
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Rycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Świdnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Tomaszowski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,63%	0	0,00%	2	5,13%	0	0,00%	3
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,25%	0	0,00%	0	0,00%	2
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	3	0,26%	10	0,69%	6	0,85%	0	0,00%	19

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

W trakcie weryfikacji stwierdzono, że na terenie województwa lubelskiego liczba obiektów nieistniejących, a nadal figurujących w rejestrze zabytków jest relatywnie bardzo mała (w porównaniu z innymi województwami). Sytuacja taka dotyczy jedynie 16 zabytków, (0,42% zasobu województwa). Najwięcej tego typu obiektów (5) stwierdzono w powiecie chełmskim, po 2 obiekty nieistniejące zidentyfikowano na terenie powiatów biłgorajskiego, hrubieszowskiego i kraśnickiego, po 1 – w powiatach krasnostawskim, lubelskim, łukowskim, opolskim i puławskim.

W grupie zabytków nieistniejących najwięcej jest budynków folwarcznych (5 obiektów) oraz obiektów innych (np. ogrodzenie, aleja) – 4. Wśród obiektów mieszkalnych nie istnieją

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bialski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Biłgorajski	0	0,00%	0	0,00%	2	5,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmski	0	0,00%	0	0,00%	3	6,38%	1	2,00%	1	5,56%	0	0,00%	0	0,00%
Hrubieszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krasnostawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,19%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	1	3,03%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	0	0,00%
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lublin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%	0	0,00%	0	0,00%
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łukowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,56%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opolski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	0	0,00%
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Puławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świdnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tomaszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,17%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	6	0,51%	8	0,55%	3	0,43%	1	0,38%	18	

3 budynki, w grupie obiektów sakralnych – 2, a w grupie obiektów rezydencjonalnych i zabytkowej zieleni – po 1 obiekcie.

Najwięcej zabytków nieistniejących (8 obiektów) zidentyfikowano w grupie datowanej na XIX w. Nieco mniej (6) takich obiektów jest w grupie zabytków powstałych od XVI do XVIII w. Wśród zabytków XX-wiecznych stwierdzono 3 nieistniejące. Wśród obiektów nieistniejących zdecydowanie dominują zabytki ceglane (13). Na drugim miejscu są zabytki drewniane (4).

Pod względem ilościowym najwięcej obiektów nieistniejących znajduje się w grupie zabytków prywatnych (7 obiektów), następnie wśród będących własnością mieszaną oraz kościołów i związków wyznaniowych (po 4). W grupie zabytków stanowiących własność państwową i samorządową takich obiektów nie stwierdzono.

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Bialski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Biłgorajski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,56%	0	0,00%
Hrubieszowski	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krasnostawski	1	2,78%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lublin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łukowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%
Opolski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Puławski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świdnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tomaszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	2	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,38%	1	0,22%

Najczęstszą przyczyną zniszczenia zabytków jest ich rozbiórka (8 obiektów). Dla blisko połowy nieistniejących zabytków nie udało się ustalić przyczyn ich zniknięcia, zapewne w większości przypadków była to także rozbiórka, poprzedzona znacznym zużyciem materiału/konstrukcji obiektu. W każdej z grup – wyodrębnionych ze względu na materiał, funkcję pierwotną bądź własność – przyczyny zniszczeń są analogiczne.

W odniesieniu do większości zabytków nie udało się ustalić daty ich zniszczenia. Spośród obiektów nieistniejących 6 zniknęło w XXI w., po 2 w latach 80. i 90. XX w., a 1 przed 1960 r. W latach 60. i 70. XX w. nie odnotowano w ogóle tego zjawiska.

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,74%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	60,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	4,03%
1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,93%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,55%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	20,00%	2	2,15%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,00%	1	0,46%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,12%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	1	0,98%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,24%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	2	1,23%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
5	1,64%	1	1,01%	3	0,55%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,46%	18	0,49%

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W czasie trwania weryfikacji skreślonych zostało 28 obiektów. Wśród nich znalazły się zabytki architektury, które już od lat nie istniały, a jedynie na okres weryfikacji przypadło zakończenie procedury związanej ze skreśleniem z rejestru zabytków. Skreślenia dotyczyły na ogół obiektów mniejszej rangi – budynków folwarcznych, pomocniczych w zespołach sakralnych, ogrodzeń, dawno nieistniejących alej itp. W pojedynczych przypadkach skreślenia wynikały z niewłaściwie przeprowadzonego remontu zabytku, translokacji zabytku (skreślenie otoczenia), wpisania do inwentarza muzealnego, a w 4 przypadkach skreślenia jedynie usuwały błędy zawarte w treści decyzji.

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Biała Podlaska	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Biański	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Biłgorajski	1	4,00%	0	0,00%	1	2,27%	0	0,00%	0	0,00%
Chełm	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chełmski	1	10,00%	0	0,00%	4	7,02%	0	0,00%	0	0,00%
Hrubieszowski	1	2,94%	0	0,00%	1	0,93%	0	0,00%	0	0,00%
Janowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Krasnostawski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,18%	0	0,00%	0	0,00%
Kraśnicki	0	0,00%	0	0,00%	2	4,76%	0	0,00%	0	0,00%
Lubartowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lublin	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubelski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,03%	0	0,00%	0	0,00%
Łęczyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łukowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opolski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,72%	0	0,00%	0	0,00%
Parczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Puławski	1	1,49%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Radzyński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Rycki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świdnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tomaszowski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,38%	0	0,00%	0	0,00%
Włodawski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamość	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zamojski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	4	1,04%	0	0,00%	13	0,64%	0	0,00%	0	0,00%

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Podczas weryfikacji nie udało się zidentyfikować w terenie 3 obiektów. Wszystkie niezidentyfikowane zabytki znajdują się na obszarze powiatu lubelskiego. Dwa z nich należą do kategorii inne (pomniki), a trzeci to ruiny pałacu. Dwa z ww. zabytków mieszczą się w przedziale XVI–XVIII w., trzeci powstał w XIX w. W każdym z trzech przypadków przyczyna braku rozpoznania jest inna. Ruiny pałacu w zespole wieży ariańskiej w Wojciechowie istnieją zapewne w warstwie podziemnej i ich identyfikacja na powierzchni gruntu, we wskazanym ogólnie w decyzji miejscu, jest niemożliwa. Pomnik w parku w Piotrowicach być może został przeniesiony na inne miejsce. Pomnik na cmentarzu kościelnym w Bystrzycy prawdopodobnie został błędnie opisany w decyzji (na tym cmentarzu znajdują się też inne pomniki, niewpisane do rejestru zabytków), choć niewykluczone, że został zniszczony lub przeniesiony.

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17

OBIEKTY TRANSLOKOWANE

Na terenie województwa lubelskiego translokacje zabytków do skansenów bądź na inne miejsce należą do zjawisk marginalnych. Jedyne 2 obiekty z terenu powiatu włodawskiego (chałupa z Wyrk oraz wiatrak z Wołoskowoli) zostały przeniesione do Skansenu Kultury Materialnej Chełmszczyzny i Podlasia w Holi (również powiat włodawski), założonego w 1985 r. Są to budowle drewniane pochodzące z XIX (chałupa) i XX w. (wiatrak).

W ramach obszaru województwa lubelskiego translokowane zostały w inne miejsce 3 zabytki. W tym 1 obiekt w granicach tego samego powiatu. Czwarty obiekt – kościół z Wólki Dobryńskiej w powiecie bialskim – został przeniesiony poza granice województwa. Wśród zabytków translokowanych na terenie województwa są 1 kościół i 2 budynki mieszkalne. Kościół ze Stanina (przeniesiony do Pratulina, pow. bialski) powstał w XVIII w., jeden z budynków mieszkalnych (plebania z Woli Osowińskiej, pow. radzyński) pochodzi z XX w., a drugi – dom

z Urzędowa (przedmieścia Bęczyn) przeniesiony do Mięćmierza k. Kazimierza Dolnego – pochodzi z XIX w. Są to obiekty drewniane, wzniesione w konstrukcji wieńcowej. Wszystkie znajdują się w stanie dobrym, przy czym plebania, której wpis do rejestru był wątpliwy, uległa dalszym przekształceniom. Przeniesienie kościołów i plebanii spowodowane było zaprzestaniem użytkowania i opuszczeniem tych obiektów z powodu wzniesienia nowych o tej samej funkcji. Translokacji dokonywano głównie w końcu XX i na początku XXI w. Część miejsc, będących pierwotnymi lokalizacjami przeniesionych obiektów, zachowała nadal wartość zabytkową (cmentarz kościelny w Staninie, zespół dworski i kościelny w Woli Osowińskiej), część zaś ją straciła (a raczej nigdy jej nie miała – jak teren po kościele w Wólce Dobryńskiej).

Ogólnie należy stwierdzić, że translokacja jest zjawiskiem raczej niepożądanym, zwłaszcza w przypadku obiektów starszych, jak XVIII-wieczny kościół ze Stanina, gdzie stary cmentarz przykościelny został obecnie pozbawiony pierwotnego kontekstu historycznego. Presja inwestycyjna związana z budową nowych świątyń i opuszczaniem starych wydaje się często niepoparta rzeczywistymi potrzebami i nie służy ochronie zabytkowych świątyń oraz zachowaniu tożsamości kulturowej miejsca. Podobnie przenoszenie starych domów niszczy tkankę zabytkową poprzedniej miejscowości. Tylko w przypadku, gdy translokacja jest jedyną szansą na zachowanie zabytku, można ją uznać za działanie pozytywne.

3.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ WPISU OBIEKTÓW DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Ocenę stanu zachowania wartości zabytkowych stanowiących podstawę wpisu do rejestru zabytków obiektów obszarowych przeprowadzono kolejno w rozróżnieniu na wartości historyczne, artystyczne i naukowe. Oceniono w trakcie prac weryfikacyjnych, że wartość historyczną, która była podstawą wpisu do rejestru zabytków – mierzoną stopniem zachowania autentycznej, nieprzekształconej substancji zabytkowej, charakteru wnętrza urbanistycznych i historycznych koncepcji przestrzennych – zachowują 32 zweryfikowane zabytki obszarowe; w tej grupie są wszystkie Pomniki Historii. W pozostałych 9 zabytkowych obszarach wartości te są zachowane częściowo (m.in. układy urbanistyczne Hrubieszowa, Jeziorzan, Międzyrzecz Podlaskiego, Radzyna Podlaskiego i Tomaszowa Lubelskiego). Zabytkowych obszarów o utraconej wartości historycznej nie stwierdzono, nie licząc wsi Łuszków, której wpis jest bezzasadny. Wartościowaniu nie poddawano też Doliny Wieprza, która w istocie jest otoczeniem zabytkowego obszaru bez wartości własnych.

Wartości artystyczne tkwiące w charakterze rozplanowania, cechach stylistycznych zabudowy i wyrazie krajobrazowym przestrzeni, względnie całościowo zachowuje ponad połowa, bo 28 zabytków obszarowych. W stopniu częściowym zachowuje te wartości 13 zabytków – w tej grupie znajdują się m.in. zespoły, które utraciły dużą część historycznej zabudowy drewnianej (Hrubieszów, Tomaszów Lubelski) oraz zawierające przeskalowane obiekty budowlane (np. Międzyrzec Podlaski) lub przebudowane (np. Radzyń Podlaski). Obszarów, które są pozbawione tych wartości, nie odnotowano (nie licząc Łuszkowa i Doliny Wieprza).

Wartość naukową związaną z reprezentatywnością zabytkowego obszaru dla badań regionu, epoki bądź stylu zachowują wszystkie zabytki obszarowe. Można zatem stwierdzić, że poza ww. wpisem ruralistycznym wsi Łuszków i Doliną Wieprza, wszystkie pozostałe zabytki obszarowe województwa dobrze zachowują wartości zabytkowe, w tym aż 28 obiektów we wszystkich 3 zakresach (wartości: historyczne, artystyczne i naukowe). W grupie tej znajduje się także Zamość jako obiekt na Liście światowego dziedzictwa UNESCO i Pomnik Historii oraz pozostałe Pomniki Historii o charakterze obszarowym.

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

Ocena stanu zachowania elementów kompozycyjnych zabytków obszarowych dotyczyła kwestii historycznego rozplanowania, autentyczności substancji i formy zabudowy oraz stanu ekspozycji – razem identyfikujących zabytkowy obszar. Analiza w zakresie stopnia zachowania zabytkowego rozplanowania pozwala stwierdzić, że względnie pełny charakter historycznego układu przestrzennego utrwalonego w zarysie planu z okresu powstania/lokacji (sieć dróg, ulic, placów, działek) zachowała większość, bo aż 31 zabytków obszarowych, w tym wszystkie obszary z kategorii innych niż układy urbanistyczne. Dziesięć pozostałych zabytków zachowało historyczne rozplanowanie przestrzenne częściowo. Są w tej grupie układy urbanistyczne Białej Podlaskiej, Frampola, Międzyrzecza Podlaskiego, Radzyna Podlaskiego, Tomaszowa Lubelskiego i inne. Obszarów pozbawionych tej cechy kompozycyjnej (pomijając wieś Łuszków i Dolinę Wieprza) nie stwierdzono.

Historyczną zabudowę (wraz z innymi elementami zagospodarowania, jak komponowana zieleń, mała architektura, nawierzchnie ulic i placów, współtworzącymi historyczne wnętrza urbanistyczne/ruralistyczne) oceniano pod kątem autentyczności substancji, formy i usytuowania według określonych zasad kompozycyjnych. Uznano, że na 12 obszarach, takich jak krajobraz kulturowy Kazimierza Dolnego i Nałęczowa, staromiejskie układy urbanistyczne Chełma, Lublina, Zamościa i inne, zabudowa jest zachowana względnie całościowo. Natomiast na obszarze aż 29 zabytków ta cecha kompozycyjna przetrwała tylko w części i dotyczy większości układów urbanistycznych, połowy krajobrazów kulturowych (Górecko Kościelne, Jabłoń, Zwierzyniec) oraz wsi Pańków. Zabytków obszarowych pozbawionych historycznej zabudowy w zasadzie nie stwierdzono.

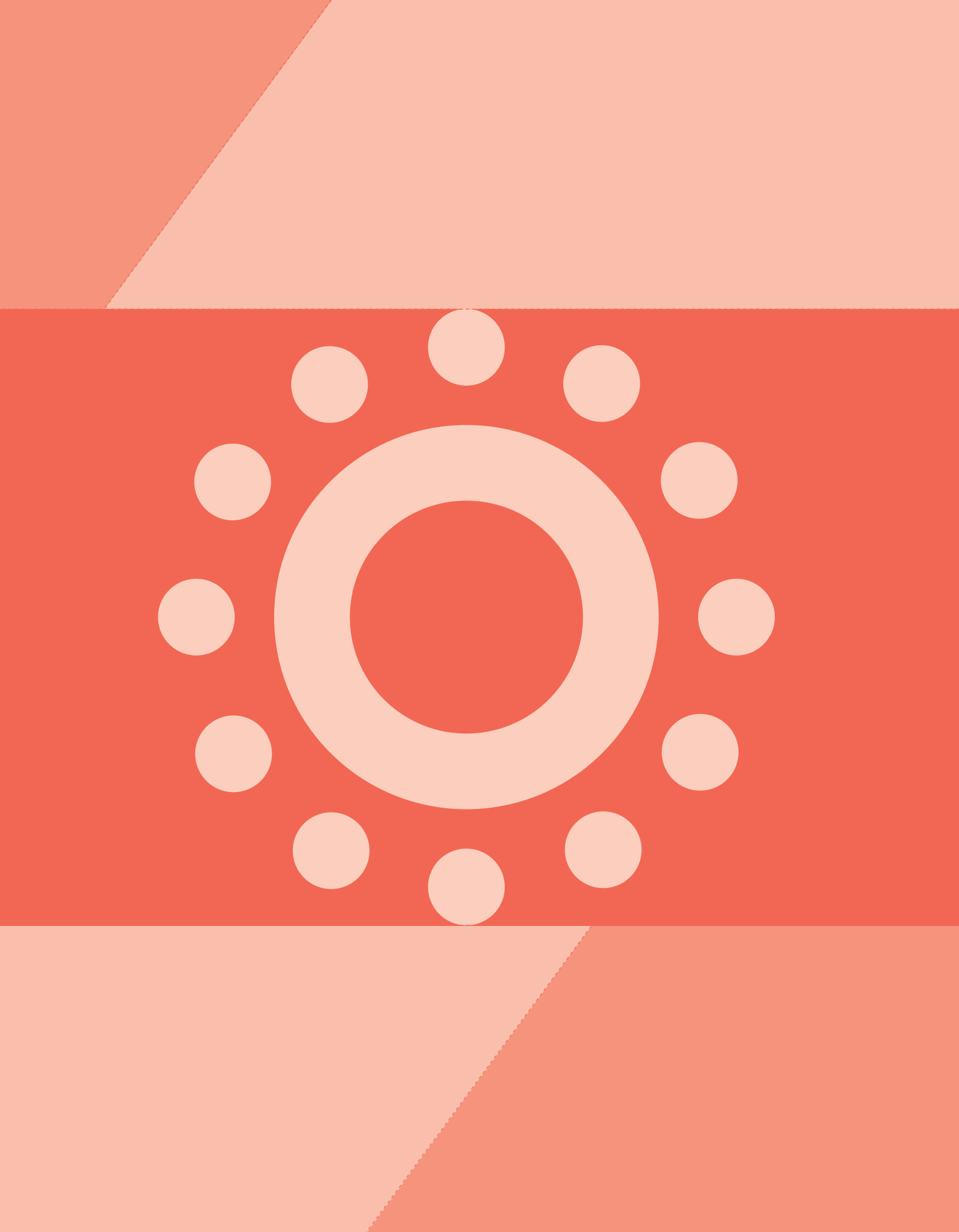
Ocena stanu zachowania ekspozycji zabytkowych obszarów w formie – wyartykułowanych w decyzjach konserwatorskich – panoram, widoków bądź akcentów kompozycyjnych identyfikujących wizualnie zabytkowy obszar upoważnia do stwierdzenia, że 25 zabytkowych obszarów cechuje relatywnie dobre zachowanie kluczowych ekspozycji. Dotyczy to nie tylko zabytków z kategorii krajobrazów kulturowych, ale też większości małych miast i niektórych dużych (Zamość). Dalsze 15 zabytkowych obszarów zachowało wartości ekspozycyjne w stopniu częściowym (np. układ urbanistyczny Białej Podlaskiej, Hrubieszowa, Łęcznej, Modliborzyc, Puław i Szczepieszyna). W 1 przypadku – układ urbanistyczny Tomaszowa Lubelskiego – uznano, że ta cecha została już utracona (w ocenach tych pominięto wieś Łuszków i Dolinę Wieprza).

Generalnie w dobrym stanie zachowania wszystkich 3 głównych elementów kompozycyjnych (rozplanowanie, historyczna zabudowa, ekspozycja) przetrwało 9 zabytków obszarowych, 32 zabytki utrzymały elementy kompozycji częściowo. Jedynie zabytkowy układ urbanistyczny Tomaszowa Lubelskiego utracił jeden z trzech czynników kompozycji – ekspozycję – w stopniu całkowitym, bowiem historyczne miasto położone na stosunkowo płaskim terenie otoczyła gęsta zabudowa skutecznie zacierająca dawne granice miasta opasanego niegdyś wałami, które splantowano.

RODZAJE ZAGROZEŃ I PRZYCZYNY UTRATY WARTOŚCI ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH

Obserwacje stanu zachowania zabytków obszarowych dają podstawy do identyfikacji zagrożeń i określenia przyczyn utraty tych wartości, które były podstawą ich wpisu do rejestru zabytków. Najczęstszą przyczyną utraty wartości zabytkowych, dotyczącą ponad połowy badanych obszarów, jest nowa zabudowa powstająca wskutek zagęszczania tkanki miejskiej lub wyburzeń. Zabudowa ta aż w 20 układach urbanistycznych (Hrubieszów, Łęczna, Międzyrzec Podlaski, Włodawa itp.) i 3 krajobrazach kulturowych (Górecko Kościelne, Kazimierz Dolny, Nałęczów) nie nawiązuje w wystarczającym stopniu (lub wcale) swą formą i gabarytami do zabudowy tradycyjnej. Drugą, pokrewną przyczyną zagrożeń występującą prawie w połowie wpisów (17 układów urbanistycznych i 2 krajobrazy kulturowe) są deformacje i niekontrolowana modernizacja historycznej zabudowy. Trzecią pod względem częstości występowania przyczyną stwierdzonych zagrożeń utraty wartości zabytkowych jest wprowadzanie w zabytkowe wnętrza urbanistyczne/krajobrazowe nowych, ahistorycznych form i funkcji. Zagrożenie to zidentyfikowano w 15 układach urbanistycznych i 1 krajobrazie kulturowym. Ponadto w odniesieniu do 9 obszarów, obejmujących 7 układów urbanistycznych i 1 zespół zabudowy, na utratę wartości zabytkowych wpływa zły stan techniczny zabudowy, a w 5 przypadkach (4 układy urbanistyczne i 1 zespół zabudowy) przyczynia się do tego brak miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub nieskuteczność jego zapisów (drastycznym przykładem jest Lublin). W przypadku 2 krajobrazów kulturowych (Jabłonia i Górecka Kościelna) za przyczynę zagrożeń uznano zaniedbania w utrzymaniu zadrzewień krajobrazowych i lasów,

natomiast dla układu staromiejskiego w łącznej zagrożeń okazała się także budowa tras komunikacyjnych. Istotnych zagrożeń utraty wartości nie stwierdzono tylko w odniesieniu do układu staromiejskiego Zamościa, układu ruralistycznego Pańkowa oraz w odniesieniu do krajobrazu Zwierzyńca i stadniny koni w Janowie Podlaskim-Wygodzie.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTEKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

V.

CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Zabytki wpisane do księgi C województwa lubelskiego na podstawie stanu zachowania zostały podzielone na kilka kategorii. Pierwsza to zabytki o różnym stanie zachowania, przeważnie dobrym, zachowane często w całości, niekiedy częściowo zniszczone, na których nie zauważono w trakcie prowadzonej weryfikacji poważnych zagrożeń, zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niewymagające znaczących zabiegów konserwatorskich. Do tej grupy należy 75 stanowisk (44,38% ogółu rejestru archeologicznego). Wśród nich jest 40 zabytków szczególnie cennych.

Drugą grupę stanowią obiekty zagrożone, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone są ich częściową utratą lub/oraz wymagają podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających lub ratowniczych. Ich liczba wynosi 80 (47,34% całego zespołu), przy czym 34 z nich to stanowiska wyróżnione jako szczególnie cenne. Wśród 80 zabytków zagrożonych wyróżniono 27 (15,98% ogółu) o częściowo utraconych wartościach, jednak ich wpis w całości pozostał zasadny (nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych), w tym 4 stanowiska określone jako szczególnie cenne.

Trzecią grupę stanowią zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru. Zaliczono do niej 6 stanowisk (3,55% ogółu).

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE NA KATEGORIE STANU ZACHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIE CENNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Stan zachowania												Razem
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące		niezidentyfikowane		
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny								
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	
Bialski	2	1,18%	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	4
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	0
Biłgorajski	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	1
Chełmski	23	13,61%	9	5,33%	2	1,18%	1	0,59%	1	0,59%	5	2,96%	39
Chełm	1	0,59%	3	1,77%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	4
Hrubieszowski	8	4,73%	15	8,88%	9	5,33%	0	0%	0	0%	0	0,00%	23
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	0
Krasnostawski	2	1,18%	2	1,18%	1	0,59%	0	0%	1	0,59%	0	0,00%	5
Kraśnicki	1	0,59%	3	1,77%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0,00%	5
Lubartowski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	1
Lubelski	3	1,77%	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	5
Lublin	2	1,18%	5	2,96%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	7
Łęczyński	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	1
Łukowski	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	2
Opolski	6	3,55%	3	1,77%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0,00%	9
Parczewski	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	1
Puławski	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	1
Radzyński	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	2
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	0
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	0
Tomaszowski	10	5,92%	24	14,20%	12	7,10%	2	1,18%	1	0,59%	0	0,00%	37
Włodawski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0,00%	2
Zamojski	12	7,10%	5	2,96%	1	0,59%	2	1,18%	0	0%	0	0,00%	19
Zamość	0	0%	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0,00%	1
Razem w województwie	75	44,38%	80	47,34%	27	15,98%	6	3,55%	3	1,77%	5	2,96%	169
Zabytki szczególnie cenne	40	23,67%	34	20,12%	4	2,37%	0	0%	0	0%	0	0,00%	74

Do ostatniej kategorii należą zabytki nieistniejące, czyli stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne. Są to 3 obiekty (1,77% całego zasobu rejestrowego). W obu ostatnich grupach nie ma zabytków uznanych za szczególnie cenne. Z braku informacji potwierdzających całkowite zniszczenie wyróżniono także 5 stanowisk (2,96%) niezidentyfikowanych w terenie, wobec których powinny być podjęte dalsze

działania identyfikacyjne w terenie przed ostatecznym uznaniem ich przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków za nieistniejące.

W trakcie prowadzonej w latach 2009–2016 weryfikacji zostały skreślone z księgi C województwa 2 zabytki archeologiczne ze względu na ich całkowite zniszczenie.

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków mają zróżnicowany stan zachowania w podziale na ich funkcję pierwotną. Wśród 57 obiektów o funkcji obronnej, 23 mają różny stan zachowania (przeważnie dobry), zagrożone są 33 (w tym 7, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale ich wpis pozostaje zasadny) i 1 stanowisko całkowicie utraciło wartości zabytkowe. Aż 53 obiekty z tej grupy zachowało właściwą formę terenową (w tym 47 grodzisk i wszystkie inne obiekty obronne, z wyjątkiem fortalicji). W przypadku cmentarzysk kurhanowych – z 49 tego typu stanowisk, 30 posiada różny stan zachowania, 17 jest zagrożonych (w tym 2 częściowo utraciły wartości zabytkowe), 1 najprawdopodobniej nie ma wartości zabytkowych oraz 1 stanowisko zostało zniszczone całkowicie. Aż 48 stanowisk w tej grupie zachowało formę terenową. Wśród 32 zabytków określonych jako groby kurhanowe, tylko 9 zachowało dobry stan, 17 obiektów jest zagrożonych, w tym 14 z nich częściowo utraciło wartości zabytkowe, 4 kolejne całkowicie utraciły wartości zabytkowe, ponadto 2 kurhany uznano jako nieistniejące. W tej grupie zabytków 24 zachowały formę terenową. Zachowało ją również 14 obiektów uznanych za kopce, przy czym stan zachowania 10 z nich jest dobry, 4 kopce są zagrożone (w tym 2 częściowo utraciły wartości zabytkowe). Z kolei w grupie stanowisk o funkcji osadniczej liczącej 10 zabytków – 2 obiekty są w dobrym stanie, 8 jest zagrożonych, w tym 2 o częściowo utraconych wartościach zabytkowych, ale wszystkie zachowały formę terenową. Właściwą formę terenową zachowały również 2 obiekty gospodarcze, przy czym w dobrym stanie zachowało się miejsce produkcji, natomiast miejsce eksploatacji surowca (kopalnia kredy w Chełmie st. 1B, 1E) jest nieznacznie zagrożone. Z powyższego zestawienia wynika, że z listy 164 zidentyfikowanych w terenie archeologicznych stanowisk rejestrowych 151 zachowało własną formę terenową (89,35% całego zespołu). W najlepszym stanie są zabytki określone jako kopce, dalej obiekty gospodarcze, o funkcji osadniczej, cmentarzyska kurhanowe, obiekty obronne, natomiast najstabiliej zachowały się groby kurhanowe. Nie stwierdzono wyraźnej zależności stanu zachowania obiektów od rodzaju ich funkcji pierwotnej, podobnie jak nie zauważono zależności pomiędzy datowaniem zabytków a stanem ich zachowania. Przykładem jest dobry stan zachowania stanowiska ze schyłkowego paleolitu w Kopcu st. 4, pow. kraśnicki, i równocześnie całkowite zniszczenie średniowiecznego wału na st. 2 w Maziarni, pow. chełmski, czy nowożytnej fortalicji w Podlodowie st. 1, pow. tomaszowski.

Najwięcej dobrze zachowanych stanowisk znajduje się na terenach prywatnych (29) oraz państwowych (28), najmniej na terenach kościołów i związków wyznaniowych (2) oraz innego typu (w tym przypadku tzw. współwłasności – 1 stanowisko). Również najwięcej zagrożonych stanowisk znajduje się na własności prywatnej (36) i państwowej (20), a dzieje się tak dlatego, że te dwa rodzaje własności dominują w województwie. Dlatego omawiając problem zachowania zabytków w zależności od rodzaju własności, na Lubelszczyźnie należy rozpatrywać go w inny sposób – mianowicie przez ocenę stanu zachowania zabytków w ob-

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU
ZACHOWANIA ZABYTKÓW (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odslonięcia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bialski	2	1,18%	4	2,37%	0	0%	4	2,37%	3	1,77%
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biłgorajski	0	0%	1	0,59%	0	0%	1	0,59%	1	0,59%
Chełmski	25	14,79%	33	19,53%	0	0%	28	16,57%	16	9,47%
Chełm	3	1,77%	4	2,37%	0	0%	1	0,59%	0	0%
Hrubieszowski	8	4,73%	23	13,61%	3	1,77%	20	11,83%	11	6,51%
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Krasnostawski	1	0,59%	3	1,77%	0	0%	2	1,18%	1	0,59%
Kraśnicki	2	1,18%	3	1,77%	0	0%	2	1,18%	2	1,18%
Lubartowski	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	1	0,59%
Lubelski	3	1,77%	4	2,37%	0	0%	3	1,77%	1	0,59%
Lublin	2	1,18%	7	4,14%	0	0%	4	2,37%	0	0%
Łęczyński	0	0%	1	0,59%	0	0%	1	0,59%	0	0%
Łukowski	1	0,59%	2	1,18%	0	0%	2	1,18%	1	0,59%
Opolski	6	3,55%	8	4,73%	0	0%	5	2,96%	4	2,37%
Parczewski	0	0%	1	0,59%	0	0%	1	0,59%	1	0,59%
Puławski	0	0%	1	0,59%	0	0%	1	0,59%	0	0%
Radzyński	1	0,59%	2	1,18%	0	0%	2	1,18%	1	0,59%
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Tomaszowski	10	5,92%	33	19,53%	0	0%	33	19,53%	7	4,14%
Włodawski	2	1,18%	2	1,18%	0	0%	0	0%	1	0,59%
Zamojski	13	7,69%	18	10,65%	3	1,77%	11	6,51%	5	2,96%
Zamość	0	0%	1	0,59%	0	0%	1	0,59%	0	0%
Razem w województwie	80	47,34%	152	89,94%	6	3,55%	122	72,19%	56	33,14%
Zabytki szczególnie cenne	42	24,85%	74	43,78%	3	1,77%	45	26,63%	28	16,57%

rzebie określonego rodzaju własności. Analizując zagadnienie w ten sposób, należy stwierdzić, że najlepiej zachowały się stanowiska związane z własnością samorządową, znacznie gorzej przedstawia się sytuacja w przypadku własności państwowej, natomiast najstabilniej zachowały się na własności mieszanej i prywatnej.

Stanowiska o funkcji obronnej zlokalizowane są przeważnie na gruntach o łączonej kategorii użytkowania, rzadziej na nieużytkach. Obiekty o funkcji osadniczej/mieszkalnej zajmują głównie tereny o łączonej kategorii użytkowania, groby kurhanowe – w głównej mierze tereny o łączonej kategorii użytkowania. Inaczej jest w przypadku cmentarzy kurhanowych, gdzie część obiektów położonych jest w lasach i prawie tyle samo na gruntach o łączonej

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Sugerowane utworzenie parku kulturowego		Sugerowane uznanie za pomnik kultury	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0%	0	0%	3	1,77%	4	2,37%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
2	1,18%	2	1,18%	27	15,98%	32	18,93%	2	1,18%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	1	0,59%	4	2,37%	0	0%	0	0%	1	0,59%
2	1,18%	6	3,55%	16	9,47%	17	10,06%	0	0%	2	1,18%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	0,59%	1	0,59%	2	1,18%	3	1,77%	1	0,59%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	3	1,77%	4	2,37%	1	0,59%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	3	1,77%	4	2,37%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	6	3,55%	7	4,14%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	1	0,59%	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	5	2,96%	9	5,33%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
1	0,59%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	1	0,59%	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
10	5,92%	12	7,10%	17	10,06%	28	16,57%	3	1,77%	0	0%	1	0,59%
0	0%	0	0%	2	1,18%	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	1	0,59%	16	9,47%	8	4,73%	1	0,59%	6	3,55%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
16	9,47%	22	13,02%	107	63,31%	131	77,51%	8	4,73%	8	4,73%	2	1,18%
1	0,59%	3	1,77%	57	33,73%	62	36,69%	0	0%	8	4,73%	2	1,18%

kategorii użytkowania. Zabytki o funkcji gospodarczej zajmują nieużytki lub inny rodzaj własności (kopalnia kredy w Chełmie), natomiast w przypadku kopców są to wyłącznie grunty o łączonej kategorii użytkowania. W najlepszym stanie zachowania są zabytki położone na łąkach i pastwiskach (10 z 14 tego typu obiektów jest w dobrym stanie), następnie obiekty położone w lasach oraz na nieużytkach. Bardzo dobrze przedstawia się też sytuacja stanowisk położonych na obszarze parków i terenów rekreacyjnych. Najgorzej jest w przypadku stanowisk zlokalizowanych na polach uprawnych, gdzie z 45 obiektów zaledwie 4 zachowały się w dobrym stanie, 36 jest zagrożonych, w tym aż 19 utraciło częściowo wartości zabytkowe, dalsze 3 stanowiska całkowicie utraciły wartości zabytkowe, a 2 już nie istnieją.

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA ICH FUNKCJĘ PIERWOTNĄ W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII STANU
(STAN NA 30.04.2016 R.).

Funkcja pierwotna	Stan zachowania										Razem	Zachowana forma terenowa zabytku	
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące				
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny								
			liczba	procent	liczba	procent							
Obronna	22	13,02%	25	14,79%	5	2,96%	0	0%	0	0%	47	44	26,04%
grodzisko	22	13,02%	25	14,79%	5	2,96%	0	0%	0	0%	47	44	26,04%
zamczysko	0	0%	6	3,55%	2	1,18%	0	0%	0	0%	6	6	3,55%
fortyfikacje	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1	1	0,59%
fortyfikacje stałe	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
fortalicja/dwór	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	2	2	1,18%
fortalicja	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	1	0	0%
Obrzędowa	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
depozyt (funkcja obrzędowa)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
kościół, kaplica, świątynia	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
zespół klasztorny, eremicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
krąg kamienny	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
menhir	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
miejsce kultu, miejsce ofiarne	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
inne obrzędowe	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
dwór	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
folwark	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
jaskinia	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
jurydyka	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
miasto	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
obozowisko	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
osada, wieś	0	0%	6	3,55%	2	1,18%	0	0%	0	0%	6	6	3,55%
pałac	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	1	0,59%
relikty architektury	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	2	2	1,18%
schronisko skalne	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
ślad osadniczy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
zamek	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1	1	0,59%
inne osadnicze	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Grób	9	5,33%	17	10,06%	14	8,28%	4	2,37%	2	1,18%	32	24	14,20%
kurhanowy	9	5,33%	17	10,06%	14	8,28%	4	2,37%	2	1,18%	32	24	14,20%
megakylon	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
megalit	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
w obstawie kamiennej i/lub brukiem	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
z kamieniami nagrobnymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
jamowy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
popielnicowy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
inny grób	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
kurhanowe	30	17,75%	17	10,06%	2	1,18%	1	0,59%	1	0,59%	49	48	28,40%
Cmentarzysko	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
megalityczne	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
z grobami skrzynkowymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
z grobami w obstawach kamiennych i/lub brukami	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
z grobami z kamieniami nagrobnymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
z grobami jamowymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
z grobami popielnicowymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
inne cmentarzysko	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Gospodarcza	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
infrastruktura	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
miejsce eksploatacji surowca	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	1	1	0,59%
miejsce produkcji	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	1	0,59%
inna gospodarcza	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Kompleks osadniczy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Kopiec	10	5,92%	4	2,37%	2	1,18%	0	0%	0	0%	14	14	8,28%
Pole bitwy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Skarb	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Wały	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Inne	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Wielofazowe o różnej funkcji	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Razem w województwie	75	44,38%	80	47,34%	27	15,98%	6	3,55%	3	1,77%	164	151	89,35%
Zachowana forma terenowa zabytku	75	44,38%	75	44,38%	22	13,02%	1	0,59%	0	0%	164	151	89,35%

Zaledwie na 5 stanowiskach nie zauważono żadnych zagrożeń. Najczęściej obserwowanymi zagrożeniami są działania sił natury (148 stanowisk), rozorywanie (38), rabunek (22), inwestycje (15), wydobywanie kruszyw (8) i gospodarka leśna (3). Inne typy zagrożeń dotyczą 17 stanowisk (m.in. użytkowanie drogi polnej przecinającej stanowisko czy wywożenie ziemi). W przypadku zabytków o charakterze obronnym najczęściej występującym zagrożeniem jest działanie sił natury, następnie rozorywanie, inwestycje i rabunek. Zbliżony układ zagrożeń dotyczy obiektów osadniczo-mieszkalnych, a na 2 osadach zauważono zagrożenie rabunkiem. Groby kurhanowe zagrożone są przeważnie działaniem sił natury, często orką, innym rodzajem zagrożenia (np. użytkowaniem drogi) oraz rabunkiem. W przypadku cmentarzysk kurhanowych są to działania sił natury, rabunek, gospodarka leśna i inny rodzaj zagrożenia (dukty leśne), wydobywanie kruszyw i inne. Na terenie obiektów o funkcji gospodarczej zauważono działanie sił natury, a w przypadku miejsca eksploatacji surowca – inwestycje. Z kolei kopce niszczone są przez siły natury i rozorywane.

Jeśli chodzi o zestawienie rodzaju zagrożenia z kategoriami własności i użytkowania, rozorywanie najczęściej dotyczy własności prywatnej, rzadziej obiektów położonych na gruntach mieszanych, kościołów i związków wyznaniowych oraz państwowych. Gospodarka leśna ma miejsce wyłącznie na stanowiskach zlokalizowanych w lasach państwowych. Inwestycje przeważają na obiektach prywatnych, rzadziej mają miejsce na własności mieszanej, obiektach państwowych i wyznaniowych. Prowadzone były na 14 stanowiskach o łącznej kategorii użytkowania i na 1 o innym rodzaju użytkowania. Z kolei wydobywanie kruszyw zauważono na obiektach o własności mieszanej, prywatnej i państwowej, najczęściej na użytkach łączonych, nieużytkach i w lesie. Rabunek występuje na obiektach państwowych, rzadziej – na prywatnych, o mieszanym rodzaju własności, kościołów i związków wyznaniowych oraz samorządowych. Działania detektorystów zauważono głównie na użytkach łączonych, w lasach, rzadziej nieużytkach, na łąkach i pastwiskach oraz polach uprawnych. Inne rodzaje zagrożeń, podobnie jak działanie sił natury, odnotowano na obiektach o wszystkich rodzajach własności i użytkowania.

Należy stwierdzić, że stan zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków jest ściśle uzależniony od sposobu użytkowania gruntu (najlepiej zachowane na nieużytkach, łąkach i pastwiska oraz w lasach, natomiast najsłabiej na polach uprawnych), pewien wpływ ma również rodzaj własności, bowiem najlepiej zachowane zabytki znajdują się na terenach samorządowych, które zajmują łąki i pastwiska, lasy i nieużytki, natomiast najgorzej jest na terenach prywatnych (najczęściej zajętych przez pola uprawne) oraz własnościach państwowej i mieszanej, gdzie często występują przypadki łącznej kategorii użytkowania, w skład której również często wchodzi pola uprawne. Większość stanowisk zagrożonych jest działaniem sił natury, ale najbardziej niepokojącym zjawiskiem jest rozorywanie, a zwłaszcza rabunek zaobserwowany na 22 stanowiskach. Pozytywne spostrzeżenie jest takie, że aż 151 obiektów (89,35% wszystkich zabytków archeologicznych w rejestrze) zachowało własną formę terenową.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

W grupie zabytków o zróżnicowanym stanie zachowania znajduje się 75 obiektów. Zalicza się do niej stanowiska o dobrym stanie zachowania oraz w niewielkim stopniu zniszczone, na których nie zauważono w trakcie prowadzonej weryfikacji poważnych zagrożeń ze strony człowieka i natury. Najwięcej tak ocenionych obiektów znajduje się na terenie powiatu chełmskiego (23 obiekty), najmniej w powiatach kraśnickim, lubartowskim, łukowskim i radzyńskim (po 1).

Na liście zabytków o różnym stanie zachowania znajduje się 40 obiektów, które wyróżniono jako szczególnie cenne. Najcenniejszy w tej grupie zabytków jest kompleks osadniczy w Guciowie składający się z 5 cmentarzysk (Guciów st. 1–5) oraz grodziska (st. 7), przy czym dobrze zachowały się tylko cmentarzyska, natomiast grodzisko jest zagrożone orką i procesami sptywowymi. Inne przykłady zabytków uznanych jako szczególnie wartościowe o znaczeniu ponadregionalnym to m.in. grodziska: Gródek st. 1A (pow. hrubieszowski), Chodlik st. 1 i Żmijowiska st. 10 (pow. opolski), Posadów st. 1 (pow. tomaszowski), Grabowiec st. 1, Podkotlice/Zawalów st. 1 (pow. zamojski), relikty architektury w Chełmie na st. 1/1; cmentarzyska kurhanowe: Pobołowice st. 1–3, 5 i 8 (pow. chełmski) oraz miejsce produkcji krzemienia kultury świdzkiej z późnego paleolitu na st. 4 w Kopcu (pow. kraśnicki).

Najwięcej obiektów o różnym stanie zachowania odnotowano w powiatach chełmskim, hrubieszowskim, tomaszowskim i zamojskim, w których ogólna suma tego typu zabytków wynosi 53. Ta sytuacja wynika z faktu, że w tym regionie znajdują się stanowiska przeważnie dużych rozmiarów, typu grodziska i cmentarzyska kurhanowe, przeważnie położone w lasach, na nieużytkach lub łąkach i pastwiskach, a więc terenach mniej zagrożonych na niszczenie. Istotną była tu też polityka konserwatorska zmierzająca do wpisania jak największej liczby dobrze zachowanych zabytków z własną formą terenową, co można zaobserwować szczególnie w przypadku powiatu chełmskiego w latach 50. i 60. oraz 80. i 90. XX w. w przypadku powiatów hrubieszowskiego, tomaszowskiego i zamojskiego.

Wśród zabytków o różnym stanie zachowania najliczniejszą grupę stanowią obiekty sepulkralne (39). Najliczniej występują one w powiatach chełmskim (9), tomaszowskim, zamoj-

skim (po 8) i hrubieszowskim (5). Nieco mniej tego typu obiektów odnotowano w powiatach opolskim (3) oraz krasnostawskim, lubelskim i Lublinie (po 2 w każdym). Wśród stanowisk o funkcji sepulkralnej jest 30 cmentarzysk kurhanowych i 9 grobów kurhanowych. Drugą najliczniejszą grupę stanowią obiekty obronne (23). Odnotowano je w powiatach chełmskim (6), opolskim i zamojskim (po 3), natomiast w powiatach bialskim, hrubieszowskim, tomaszowskim i włodawskim wyróżniono po 2, zaś pojedyncze tego typu zabytki znajdują się w powiatach lubartowskim, łukowskim i radzyńskim. Są to 22 grodziska i 1 fortalicja/dwór. Do niezagrażonych stanowisk należy też 10 kopców (8 w powiecie chełmskim i pojedyncze w powiatach lubelskim i zamojskim), 2 obiekty o funkcji osadniczej/mieszkalnej (1 w powiecie hrubieszowskim i 1 w Chełmie) oraz pojedynczy obiekt o funkcji gospodarczej w powiecie kraśnickim. Z zestawienia wynika, że pod względem ilościowym w województwie lubelskim, z wyjątkiem wyróżniającego się powiatu chełmskiego, dość równomiernie rozmieszczone są niezagrażone zabytki o charakterze obronnym. Inaczej jest w przypadku stanowisk o funkcji sepulkralnej. Pod względem liczby dominuje powiat chełmski (9), ale podobna liczba jest w powiatach tomaszowskim (8) i zamojskim (8). Nieco mniej jest w hrubieszowskim (5), opolskim (3), lubelskim i Lublinie (po 2 stanowiska). Widać więc 2 wyraźne skupiska tego typu zabytków – we wschodniej i południowo-wschodniej części województwa lubelskiego oraz w Lublinie i powiecie lubelskim. Z kolei niezagrażone obiekty określone jako kopce zachowały się niemal wyłącznie w powiecie chełmskim (8 na 10 wpisów rejestrowych), tylko po 1 w lubelskim i zamojskim. Pojedyncze niezagrażone stanowiska o funkcji osadniczej/mieszkalnej znajdują się w Chełmie i powiecie hrubieszowskim. Taki stan rozmieszczenia zabytków według ich funkcji pierwotnej wskazuje, że o ile duże grodziska z racji swej wielkości mogły przetrwać również na terenach wylesionych i nawet częściowo zajętych przez uprawy (np. na Płaskowyżu Nałęczowskim i w Dolinie Chodelki), to już w przypadku mniejszych obiektów, takich jak kurhany czy kopce, zachowały się jedynie na terenach całkowicie wyłączonych z prac polowych (lasy, nieużytki, łąki i pastwiska). Zauważyć to można na przykładzie cmentarzysk kurhanowych położonych na terenach leśnych: Guciów st. 1–5 (Roztoczański Park Narodowy), Pobołowice, st. 1–3, 5 i 8 (Lasy Państwowe Nadleśnictwa Chełm) czy niektórych stanowisk w powiecie tomaszowskim.

Zabytki archeologiczne zachowane w różnym stanie są datowane od schyłkowego paleolitu (stan. 4 w Kopcu, pow. kraśnicki), poprzez neolit, epokę brązu, wczesne średniowiecze, średniowiecze, do czasów nowożytnych (np. pałac w Terebińcu st. 2, pow. hrubieszowski). Najwięcej obiektów jest datowanych na wczesne średniowiecze (49), najmniej na pradzieje (2). Zdecydowana przewaga zabytków o metryce wczesnośredniowiecznej, zwłaszcza grodzisk i cmentarzysk kurhanowych, ma związek z bogatą historią regionu w tym okresie. Świadczy również o tym, że najwięcej zachowało się obiektów najmłodszych, przy czym pomijamy tu obiekty nowożytne, które sporadycznie występują wśród zabytków archeologicznych, bowiem te dobrze zachowane znalazły miejsce w księdze A.

Wszystkie stanowiska z omawianej grupy zabytków mają zachowaną formę terenową. Najwięcej tego typu stanowisk znajduje się na gruntach prywatnych (29) i państwowych (28). Na stan zachowania obiektów zasadniczy wpływ ma kategoria użytkowania gruntu, na którym

**LICZBA I PROCENT ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM
ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bialski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biłgorajski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Chełmski	6	3,55%	0	0%	0	0%	9	5,33%	0	0%	0	0%
Chełm	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
Hrubieszowski	2	1,18%	0	0%	1	0,59%	5	2,96%	0	0%	0	0%
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Krasnostawski	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%	0	0%	0	0%
Kraśnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%
Lubartowski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubelski	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%	0	0%	0	0%
Lublin	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%	0	0%	0	0%
Łęczyński	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Łukowski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Opolski	3	1,77%	0	0%	0	0%	3	1,77%	0	0%	0	0%
Parczewski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Puławski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Radzyński	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Tomaszowski	2	1,18%	0	0%	0	0%	8	4,73%	0	0%	0	0%
Włodawski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamojski	3	1,77%	0	0%	0	0%	8	4,73%	0	0%	0	0%
Zamość	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Razem w województwie	23	13,61%	0	0%	2	1,18%	39	23,08%	1	0,59%	0	0%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie		13,61%		0%		1,18%		23,08%		0,59%		0%

zlokalizowane są stanowiska. Omawiana grupa stanowisk położona jest najczęściej na terenach zajętych przez lasy (38 obiektów), nieużytki (20) oraz łąki i pastwiska (10), a także w parkach i na terenach rekreacyjnych (3). Tylko 4 stanowiska częściowo położone są na polach uprawnych. Uwzględniając łączoną kategorię użytkowania, właśnie na nią przypada najwięcej obiektów o różnym stanie zachowania (przeważnie dobrym) – 42, przy czym są to głównie łączenia lasów, łąk, pastwisk i nieużytków, a tylko w 4 przypadkach pól uprawnych. Według tego podziału wyłącznie w lasach znajdują się 24 dobrze zachowanych obiekty, pozostałe natomiast na nieużytkach (6) oraz łąkach i pastwiskach (3).

Funkcja														Razem	
kopiec		pole bitwy		skarb		wały		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji					
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
8	4,73%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	23	13,61%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	8	4,73%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%		
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	3	1,77%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	6	3,55%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	10	5,92%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%		
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	12	7,10%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
10	5,92%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	75	44,38%		
	5,92%		0%		0%		0%		0%		0%		44,38%		

Zwraca uwagę stosunkowo duży, bo aż 44,38%, udział zabytków o różnym stanie zachowania w ogólnym zasobie obiektów archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa, wynikający z braku rejestrowania na ich terenie poważniejszych zagrożeń. Tylko na 1 stanowisku odnotowano ślady po dawnych wkopach poszukiwaczy skarbów, na obrzeżu 1 nieznaczne rozorywanie, a na 2 obiektach innego rodzaju zagrożenia (użytkowanie drogi przebiegającej przez stanowisko lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie). Działanie sił natury, które dotyczy większości obiektów archeologicznych, sprowadza się w przypadku zabytków o różnym stanie zachowania do niegroźnych procesów sphywowych w wyniku działania wód

opadowych oraz penetracji korzeni drzew i krzewów niezbyt intensywnie porastających teren stanowisk.

Dobry stan zachowania obiektów, jak można sądzić, ma niewielki związek z rodzajem własności, bo chociaż najwięcej stanowisk zachowało się na gruntach prywatnych i państwowych, ale właśnie takie typy własności dominują w województwie lubelskim. Istnieje natomiast wyraźne powiązanie stanu zachowania z rodzajem użytkowania gruntu, ponieważ dobrze zachowane obiekty położone są przeważnie w lasach, na nieużytkach, łąkach i pastwiskach. Zdecydowanie najlepiej w województwie zachowały się obiekty duże, typu grodziska, cmentarzyska kurhanowe i fortyfikacje stałe, przeważnie o metryce wczesnośredniowiecznej.

B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

W wyniku weryfikacji 80 stanowisk zostało uznanych za zagrożone, w tym 27 takich, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny. Najwięcej obiektów zagrożonych odnotowano w powiecie tomaszowskim (24), najmniej w powiatach biłgorajskim, łęczyńskim, łukowskim, parczewskim, radzyńskimi i Zamościu (po 1).

Wśród zabytków zagrożonych znajdują się 34 stanowiska, które uznano za szczególnie cenne, przy czym w podgrupie obiektów, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, wyróżniono 4 takie stanowiska. Może to mieć związek z faktem, że właśnie w tej grupie obiektów odnotowano aż 21 przypadków ewidentnych śladów działań detektorystów. Do najbardziej wartościowych, a zarazem najbardziej zagrożonych pod względem rabunku należą m.in.: wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy w Czermnie (grodzisko i osada przyrodowa) na st. 1 i 2, gm. Tyszowce, pow. tomaszowski, oraz inne grodziska zaliczane do tzw. Grodów Czerwieńskich, jak: Sąsiadka st. 1, gm. Sułów, oraz Guciów st. 7, pow. zamojski, a także Horodło st. 1, gm. Horodło, pow. hrubieszowski. Wyjątkowo cennym obiektem jest miejsce eksploatacji surowca w Chełmie, st. 4A/III i 8A/I i II, jedyne tego typu w Polsce i w Europie – wybierzyska po kopalni kredy, niestety, z uwagi na swoje specyficzne położenie w obrębie miasta, ciągle zagrożone potencjalnymi inwestycjami¹². Najwięcej stanowisk zagrożonych odnotowano w powiatach tomaszowskim, hrubieszowskim i chełmskim z miastem Chełmem – w sumie 51 obiektów. Drugie, znacznie mniejsze skupisko dotyczy Lublina i pow. lubelskiego – łącznie 7 stanowisk. Duży udział zabytków zagrożonych w powiecie tomaszowskim, w tym połowa o częściowo utraczonych już wartościach zabytkowych, związany jest głównie z destrukcyjnym rozorywaniem sta-

¹² Obecnie rozpatrywany jest wniosek o uznanie obiektu za Pomnik Historii i być może ta decyzja ostatecznie rozwiąże problem zagrożenia stanowiska.

nowisk, bowiem większość z nich znajduje się na polach uprawnych. Zagrożone są szczególnie groby kurhanowe – stosunkowo niewielkie obiekty, szczególnie wrażliwe na niwelacyjny wpływ głębokiej orki i działania sił natury.

Wśród zabytków zagrożonych najliczniejsze są obiekty sepulkralne – 34, w tym 16 o częściowo utraconych wartościach zabytkowych. Pod względem liczby zagrożonych obiektów sepulkralnych dominuje powiat tomaszowski (18), dalej są powiaty hrubieszowski (8), Lublin (4) oraz chełmski, Chełm, krasnostawski i zamojski (po 1 obiekcie). Druga pod względem liczebności grupa to obiekty obronne – 33, w tym 7 o częściowo utraconych wartościach. Jeśli chodzi o zabytki o funkcji obronnej, tego typu obiekty zostały wyróżnione w powiatach chełmskim i tomaszowskim (po 5), hrubieszowskim (4), kraśnickim i zamojskim (po 3), bialskim, lubelskim i opolskim (po 2) oraz po 1 obiekcie w biłgorajskim, krasnostawskim, łęczyńskim, łukowskim, parczewskim, radzyńskim i Zamościu. Mniejszą grupę tworzą obiekty o funkcji osadniczej/mieszkalnej – 8 zabytków, w tym 2 osady o częściowo utraconych wartościach. Do grupy obiektów zagrożonych należą również 4 kopce (w tym 2 o częściowo utraconych wartościach zabytkowych), 3 osady oraz pojedynczy obiekt gospodarczy. Duże zagrożenie dla stanu zachowania zabytków cechuje powiat tomaszowski, gdzie stanowiska archeologiczne, zwłaszcza o funkcji sepulkralnej, usytuowane są w większości na żyznych polach ornych, użytkowanych dość intensywnie, przez co niszczone są całe obiekty (np. w Rzeczycy st. 1 i 2, gm. Ulhówek, Typinie st. 3 i 4, gm. Tomaszów Lubelski, Hubinku st. 1 i 2, gm. Ulhówek, Łubczu st. 1 i 24, gm. Jarczów) lub jeśli wydzielono je z pola uprawnego jako nieużytek, często są podorywane (np. st. 78 w Podlodowie, gm. Ulhówek, i st. 2 w Typinie, gm. Tomaszów Lubelski). Z analogicznych przyczyn w tym rejonie jest zagrożonych kilka stanowisk o charakterze obronnym. Natomiast w powiecie chełmskim obiekty sepulkralne położone są niemal wyłącznie w lasach, a więc miejscach stosunkowo mniej zagrożonych niszczeniem niż pola uprawne i dlatego z 16 stanowisk tego typu zagrożone jest tylko 1. Jeśli natomiast chodzi o zagrożone obiekty obronne, widać dość równomierne ich występowanie w województwie, mimo że najwięcej obiektów o funkcji obronnej występuje w powiecie chełmskim. Ma to głównie związek z tym, że grodziska i inne obiekty obronne położone są przeważnie w lasach i na nieużytkach, zatem ich stan zachowania jest w większości przypadków dość dobry.

Najwięcej obiektów zagrożonych jest datowanych na wczesne średniowiecze (37), co łączy się z dużą liczbą grodzisk i cmentarzysk kurhanowych z tego okresu wpisanych do księgi C. Pojawienie się natomiast w grupie obiektów zagrożonych sporej liczby stanowisk datowanych na neolit (15) lub pradziejowe (9) ma związek nie tyle z faktem, że są to najstarsze zabytki w tej grupie, ale z rodzajem ich użytkowania. Chodzi tu o neolityczne groby i cmentarzyska kurhanowe kultury ceramiki sznurowej z powiatu tomaszowskiego, położone na polach uprawnych i sukcesywnie niszczone głęboką orką oraz naturalną erozją. Silnie zniszczona jest również neolityczna osada na st. 1C w Gródku, pow. hrubieszowski, na skutek orki, procesów erozyjnych, działań detektorystów oraz badań archeologicznych. Dotyczy to także kilku innych kopców i cmentarzysk kurhanowych określonych ogólnie jako neolityczne lub pradziejowe, jak np. w Rzeczycy st. 1 i 2, gm. Ulhówek, pow. tomaszowski, Kolonii Kryłów st. 21, gm. Mircze, pow. hrubieszowski, oraz w Kolonii Sitno st. 4, gm. Sitno, pow. zamojski.

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bialski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biłgorajski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Chełmski	5	2,96%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Chełm	0	0%	0	0%	1	0,59%	1	0,59%	1	0,59%	0	0%
Hrubieszowski	4	2,37%	0	0%	3	1,77%	8	4,73%	0	0%	0	0%
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Krasnostawski	1	0,59%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Kraśnicki	3	1,77%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubartowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubelski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lublin	0	0%	0	0%	1	0,59%	4	2,37%	0	0%	0	0%
Łęczyński	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Łukowski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Opolski	2	1,18%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Parczewski	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Puławski	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%
Radzyński	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Tomaszowski	5	2,96%	0	0%	1	0,59%	18	10,65%	0	0%	0	0%
Włodawski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamojski	3	1,77%	0	0%	1	0,59%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Zamość	1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Razem w województwie	33	19,53%	0	0%	8	4,73%	34	20,12%	1	0,59%	0	0%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie		19,53%		0%		4,73%		20,12%		0,59%		0%

W grupie 34 stanowisk zagrożonych o funkcji sepulkralnej jest 17 cmentarzysk kurhanowych i 17 grobów kurhanowych (w tym 14 grobów kurhanowych i 2 cmentarzyska kurhanowe, które utraciły częściowo wartości zabytkowe). W grupie obiektów obronnych liczącej 33 stanowiska znalazły się: 25 grodzisk, 6 zamczysk, 1 fortyfikacja i 1 fortalicja/dwór. W grupie tej wyróżniono 5 grodzisk i 2 zamczyska o utraconych częściowo wartościach zabytkowych. Wytypowano ponadto 8 obiektów o funkcji osadniczej/mieszkalnej, w tym 6 osad otwartych oraz pojedyncze stanowisko z relikami architektury. Wśród obiektów osadniczych, na dwóch z nich stwierdzono częściową utratę wartości zabytkowych. Do grupy obiektów zagrożonych

Funkcja													
kopiec		pole bitwy		skarb		wały		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji		Razem	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
3	1,77%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	9	5,33%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	3	1,77%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	15	8,88%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	3	1,77%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	5	2,96%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
1	0,59%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	3	1,77%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	24	14,20%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	5	2,96%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%
4	2,37%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	80	47,34%
	2,37%		0%		0%		0%		0%		0%		47,34%

należą również 4 kopce, w tym 2 o utraconych częściowo wartościach zabytkowych, oraz miejsce eksploatacji surowca.

Najwięcej obiektów zagrożonych znajduje się na gruntach prywatnych (36) i państwowych (20), często też na tzw. własności mieszanej (18), rzadko na gruntach samorządowych oraz kościołów i związków wyznaniowych (po 3 obiekty). Stanowiska, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, położone są głównie na gruntach prywatnych (16 z 27), na gruntach państwowych i mieszanych wyróżniono tylko po 4 obiekty, 2 na gruntach samorządowych oraz pojedyncze stanowisko na gruntach kościołów i związków wyznaniowych.

Interesująca nas grupa stanowisk położona jest najczęściej na terenach pól uprawnych – 36 stanowisk (w tym 19 częściowo utraciło wartości zabytkowe). W dalszej kolejności są stanowiska położone w lasach – 26 obiektów, 8 stanowisk leży na nieużytkach, 4 na terenach zabudowanych, 3 na łąkach i pastwiskach, pojedynczy obiekt na terenach rekreacyjnych oraz 1 stanowisko ma inną kategorię użytkowania (kopalnia kredy w Chełmie)¹³.

Najczęściej występującym rodzajem zagrożenia jest destrukcyjne działanie sił natury zauważone na 73 stanowiskach. Do innych najpoważniejszych zagrożeń należy rozorywanie zabytków, odnotowane w przypadku 35 stanowisk. Poważnym problemem jest rabunek, którego ślady stwierdzono na 21 stanowiskach. Duże zagrożenie stanowią również inwestycje (14 stanowisk), wydobywanie kruszyw (8), oraz gospodarka leśna (3), a także inne zagrożenia (11)¹⁴.

Z analizy wynika, że najbardziej są zagrożone stanowiska położone na terenach o własności prywatnej, na polach uprawnych, a najczęściej występującym rodzajem zagrożeń jest działanie sił natury, ale najpoważniejszymi zagrożeniami są rozorywanie, rabunek i inwestycje. Mimo zagrożeń zidentyfikowanych na 80 stanowiskach, aż 75 obiektów zachowało własną formę terenową, choć 22 przy częściowo utraconych wartościach zabytkowych. Można zauważyć, że zabytki, które nie zachowały własnej formy terenowej, utraciły też częściowo wartości zabytkowe. Są to stanowiska: grodzisko w Kłodnicy st. 2, gm. Wilków, pow. opolski (brak śladów fortyfikacji ziemnych), grodzisko w Majdanie Górnym st. 1, gm. Tomaszów Lubelski, pow. tomaszowski (nie zachowały się wały ziemne), grodzisko w Terpentynie st. 2, gm. Dzierzkowice, pow. kraśnicki (brak wałów ziemnych i innych elementów grodziska), grodzisko w Terebińcu st. 1, gm. Werbkowice, pow. hrubieszowski (znielowane wały ziemne i fosy), zamczysko w Zamościu na st. 20, gm. miasto Zamość, pow. zamojski (zniszczone częściowo wywożeniem piasku i ziemi).

¹³ W przypadku grodziska na st. 2 w Motyczu, pow. lubelski, z uwagi na nieudostępnienie stanowiska przez właściciela, tylko na podstawie informacji z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie można się domyślać, że teren stanowiska jest nieużytkiem lub został w wyniku prób rekonstrukcji wałów w bliżej nieokreślony sposób przekształcony, co mogło zagrozić zabytkowej substancji obiektu.

¹⁴ Na przykład intensywne użytkowanie dróg przecinających stanowiska lub biegnących w ich bezpośrednim sąsiedztwie, melioracje, wywożenie ziemi itp.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Podczas weryfikacji zarejestrowano 6 stanowisk, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe lub nigdy ich nie posiadały. Tak ocenione stanowiska znajdują się w powiatach tomaszowskim, zamojskim, chełmskim i kraśnickim. W tej grupie jest 5 stanowisk, które utraciły wartości zabytkowe na skutek zniszczenia, oraz 1 stanowisko, które nigdy ich nie posiadało (Rozdoły st. 2, gm. Sitno, pow. zamojski), ponieważ zostało najprawdopodobniej mylnie zinterpretowane jako wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe. Wśród obiektów o utraconych wartościach zabytkowych, 5 stanowisk badano wykopaliskowo, w tym 4 (groby kurhanowe) przebadano całkowicie i zrekonstruowano, jednak nie zachowały one pierwotnej formy. Formy terenowej nie zachowała również fortalicja na st. 1 w Podlodowie, gm. Rachanie, pow. tomaszowski. Zachowała ją jedynie st. nr 2 w Rozdołach. Wśród tego typu stanowisk brak jest zabytków uznanych za szczególnie cenne.

W tej grupie stanowisk wyróżniamy 5 obiektów sepulkralnych i 1 obronny. Obiekty sepulkralne to 4 groby kurhanowe: st. 10 w Kosinie, gm. Annopol, pow. kraśnicki, st. 1 w Wiszenkach, gm. Skierbieszów, pow. zamojski, st. 1 w Koczowie, gm. Kamień, pow. chełmski, oraz st. 20 w Nedeżowie, gm. Jarczów, pow. tomaszowski, i cmentarzysko kurhanowe na st. 2 w Rozdołach. Obiekt obronny, fortalicja w postaci już prawie niewidocznych na powierzchni umocnień ziemnych, znajduje się na st. 1 w Podlodowie, gm. Łaszczów.

Grób kurhanowy na st. 20 w Nedeżowie jest związany z kulturą ceramiki sznurowej z neolitu, na st. 10 w Kosinie pochodzi z wczesnej epoki brązu, na st. 1 w Koczowie z wczesnego średniowiecza, natomiast na st. 1 w Wiszenkach jest nowożytny. Cmentarzysko kurhanowe w Rozdołach na st. 2 jest łączone według decyzji z wczesnym średniowieczem, ale najprawdopodobniej jest to stanowisko nowożytne, ponieważ po weryfikacji terenowej i analizie źródeł kartograficznych przez pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie Delegatura w Zamościu ostatecznie zostało zinterpretowane jako nowożytne kopce graniczne usypane wzdłuż granicy dawnych lasów Ordynacji Zamojskiej, ale dla potwierdzenia tezy będą potrzebne jeszcze badania weryfikacyjno-sondażowe. Jeśli chodzi o fortalicję na st. 1 w Podlodowie – jest ona datowana na okres nowożytny.

Zabytki archeologiczne z omawianej grupy obiektów są położone przeważnie na gruntach prywatnych – 4 stanowiska, jeden obiekt na gruntach państwowych i jeden na tzw. własności mieszanej. Na gruntach prywatnych położone jest cmentarzysko kurhanowe w Rozdołach oraz groby kurhanowe na stanowiskach w Koczowie, Nedeżowie i Wiszenkach, grób kurhanowy w Kosinie na gruntach państwowych, natomiast fortalicja w Podlodowie st. 1 na gruntach mieszanych (zajmuje areał prywatny i tereny określone jako współwłasność). Omawiane stanowiska położone są najczęściej na terenach zajętych przez pola uprawne (Podlodów st. 1, Rozdoły st. 2 oraz Wiszenki st. 1), w lasach (Kosin st. 1, Nedeżów st. 20) i na nieużytkach (Koczów st. 1). Jeśli uwzględnimy łączoną kategorię użytkowania, wówczas należy do niej aż 5 stanowisk, a tylko 1 jest położone wyłącznie w lesie (Nedeżów st. 20).

LICZBA I PROCENT ZABYTKÓW, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIJ UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE UZASADNIAJĄCE POZOSTAWIANIE ICH W REJESTRZE ZABYTKÓW, LUB OBIEKTÓW NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bialski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biłgorajski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Chełmski	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Chełm	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Hrubieszowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Krasnostawski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Kraśnicki	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Lubartowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubelski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lublin	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Łęczyński	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Łukowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Opolski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Parczewski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Puławski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Radzyński	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Tomaszowski	1	0,59%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Włodawski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamojski	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%	0	0%	0	0%
Zamość	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Razem w województwie	1	0,59%	0	0%	0	0%	5	3,55%	0	0%	0	0%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie		0,59%		0%		0%		3,55%		0%		0%

Cztery groby kurhanowe (Kosin st. 10, Nedeżów st. 20, Wiszenki st. 1 i Koczów st. 1) zostały całkowicie przebadane, a przez to całkowicie zniszczone i utraciły wartości zabytkowe. Mimo to wpis do rejestru zabytków jest w ich przypadku zasadny, bowiem wszystkie zostały zrekonstruowane przez samych mieszkańców wsi lub za ich namową przez ekipy archeologiczne, a na tej podstawie można sądzić, że są ważne dla miejscowej ludności jako element krajobrazu kulturowego. Były tam bowiem „od zawsze”, ponieważ są też nośnikami wartości związanych z dziedzictwem kulturowym. Wpis należy zachować zwłaszcza w kontekście nowoczesnego konserwatorstwa, gdzie podkreślana jest rola archeologii krajobrazu. W przy-

Funkcja														Razem	
kopiec		pole bitwy		skarb		wały		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji					
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	1,18%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%		
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	6	3,55%		
	0%		0%		0%		0%		0%		0%		3,55%		

padku nowożytniej fortalicji na st. 1 w Podlodowie, zniszczonej przez orkę na części prywatnej i przez prace budowlane pod koniec lat 60. XX w. w części będącej współwłasnością, w związku z tym, że zachowały się jeszcze na powierzchni nikłe ślady fortyfikacji oraz dlatego, że stanowisko nie zostało przebadane w całości, wpis do rejestru również pozostaje zasadny. Najprawdopodobniej niezasadnie do rejestru zabytków zostało wpisane st. 2 w Rozdołach, mylnie zinterpretowane jako wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe. Jednak w tym przypadku ustalenia gabinetowe muszą być jeszcze poparte wynikami terenowych badań sondazowych.

Zaledwie 6 obiektów z grupy 169 stanowisk wpisanych do rejestru zabytków województwa całkowicie utraciło wartości zabytkowe. Liczba ta w zestawieniu z dużą liczbą lepiej zachowanych stanowisk, a zwłaszcza dobrze zachowanych, świadczy, że na obecnym etapie całkowita utrata wartości zabytkowych nie stanowi jeszcze poważnego problemu w województwie lubelskim, tym bardziej że 4 z 6 obiektów należących do tej grupy zostały przebadane w całości, a 1 najprawdopodobniej niezasadnie wpisany jest do rejestru zabytków. Niemniej jednak st. 1 w Podlodowie stanowi ostrzeżenie przed nieprzemyślanym użytkowaniem stanowisk rejestrowych, które w krótkim czasie na skutek różnego rodzaju działań, typu głęboka orka lub prace budowlane, mogą być całkowicie zniszczone.

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW, KTÓRE OBECNIE NIE ISTNIEJĄ, A NADAL SĄ WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW, W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bialski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biłgorajski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Chełmski	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Chełm	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Hrubieszowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Krasnostawski	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Kraśnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubartowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubelski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lublin	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Łęczyński	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Łukowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Opolski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Parczewski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Puławski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Radzyński	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Tomaszowski	0	0%	0	0%	0	0%	1	0,59%	0	0%	0	0%
Włodawski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamojski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamość	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Razem w województwie	0	0%	0	0%	0	0%	3	1,77%	0	0%	0	0%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie		0%		0%		0%		1,77%		0%		0%

Pierwszy obiekt położony jest na gruntach państwowych, dwa pozostałe na gruntach prywatnych. Stanowiska z grobami kurhanowymi położone są na terenach zajętych przez intensywnie użytkowane pola uprawne, w przypadku Józefowa także drogę polną, natomiast cmentarzysko kurhanowe w Pliskowie na nieużytkach, łąkach i pastwiskach.

Z kwerendy archiwalnej wynika, że wszystkie stanowiska uznane obecnie za nieistniejące, w momencie wpisu do rejestru zabytków znajdowały się w dobrym stanie zachowania. Kurhan w Józefowie st. 1 został całkowicie zniwelowany na skutek uprawy pola, użytkowania drogi polnej i prawdopodobnie dawniej także wskutek wywożenia ziemi, a jego zarys na powierzchni jest nieczytelny. Szybkiej destrukcji uległ grób kurhanowy w Podłodowie, wpisany do rejestru zabytków w 1993 r., widoczny na powierzchni jedynie w postaci owalnej, lekko zaciemnionej plamy. Gwałtowne zniszczenie obiektu wynikało z jego lokalizacji na polu ornym należącym do Państwowego Gospodarstwa Rolnego, gdzie stosowano głęboką orkę (tzw. głęboszowanie). Z kolei cmentarzysko kurhanowe w Pliskowie położone na gruntach prywatnych uległo zniszczeniu przed połową lat 80. XX w., bowiem w trakcie przeprowadzonej w 1985 r. inwentaryzacji kopce były już całkowicie zniszczone przez prace melioracyjne, polowe i wybieranie piasku.

Grupa 3 nieistniejących obiektów, wśród 169 zapisanych w rejestrze zabytków, daje pozytywny obraz o stanie zachowania stanowisk archeologicznych w województwie lubelskim. Potwierdza jednak regułę, że najintensywniej niszczone są stanowiska usytuowane na polach uprawnych, narażone na głęboką orkę, a także obiekty, na terenie których prowadzona jest eksploatacja kruszyw. W związku z tym, że omawiane stanowiska zostały całkowicie zniszczone, zasadność ich wpisu do rejestru zabytków jest wątpliwa. Ostateczną decyzję w tej sprawie podejmie wojewódzki konserwator zabytków¹⁵. W przypadku Pliskowa nie można wykluczyć zmiany w treści decyzji, ponieważ badania archeologiczne, mimo że nie wykazały obecności cmentarzyska kurhanowego, zidentyfikowały na stanowisku relikty osady pradziejowej.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTEKÓW

W czasie, gdy prowadzona była weryfikacja, zostały skreślone z rejestru zabytków województwa lubelskiego 2 zabytki archeologiczne. Są to: kopiec (kurhan) kultury ceramiki sznurowej na st. 10 w Klekaczu, gm. Tomaszów Lubelski, pow. tomaszowski (wpis w 1991 r.), oraz cmentarzysko kurhanowe (3 kopce) kultury ceramiki sznurowej na st. 25 w Łubczu, gm. Jarczów, pow. tomaszowski (wpis w 1993 r.). Stanowiska te były elementami wielkiego cmentarzyska kurhanowego kultury ceramiki sznurowej zlokalizowanego w południowej części Grzędy Sokalskiej. Obiekty usytuowane na polu ornym i silnie przez to zniszczone, zostały wy-

¹⁵ W przypadku st. 1 w Pliskowie nie można wykluczyć zmiany zapisu w decyzji, bowiem badania archeologiczne przeprowadzone na stanowisku w 2008 r. co prawda nie potwierdziły istnienia grobów kurhanowych, ale zarejestrowały ślady wielokulturowej osady pradziejowej.

kreślone z rejestru zabytków w 2011 r. po całkowitym przebadaniu metodą wykopaliskową: st. 10 w Klekaczu w 2006 r., st. 25 w Łubczu w latach 1998–1999 i w 2006 r.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

W rejestrze zabytków województwa lubelskiego figuruje 5 obiektów, które podczas weryfikacji nie zostały zidentyfikowane w terenie. Wszystkie mają wskazaną lokalizację w powiecie chełmskim, decyzje wydane w 1959 lub 1961 r., kiedy uznano je za zabytek, ale w późniejszych latach nie przeniesiono do księgi C, ponieważ nie zostały pozytywnie zweryfikowane w terenie. Do grupy tej należą 4 obiekty sepulkralne: 3 groby kurhanowe w miejscowościach Stańków st. 2, gm. Chełm, Udalec st. 1, gm. Kamień, Pobołowice st. 6, gm. Żmudź, oraz cmentarzisko kurhanowe w Stańkowie st. 3, gm. Chełm. Wśród stanowisk niezidentyfikowanych w terenie znalazł się również obiekt określony jako wały, położony na stanowisku nr 2 w Maziarni, gm. Żmudź. Wszystkie zabytki z tej grupy, na podstawie zapisów w decyzjach, datowane są na średniowiecze, były położone w lasach (z wyjątkiem st. 1 w Maziarni, lokalizowanego na innej, bliżej nieokreślonej w decyzji kategorii użytkowania), na gruntach państwowych (Udalec st. 1, Stańków st. 2 i Pobołowice st. 6) oraz prywatnych (Stańków st. 3 i Maziarnia st. 1).

Wszystkie niezidentyfikowane obiekty mogły zostać zniszczone. Jednak wydaje się, że ani rodzaj własności, ani też sposób użytkowania obiektów nie miały większego wpływu na ich stan zachowania, bowiem niemal wszystkie położone w lasach, nie były znacząco narażone na całkowite zniszczenie. Dlatego bardziej prawdopodobne jest, że ich lokalizacja została mylnie podana w decyzji uznającej je za zabytek. Według informacji uzyskanej od pracownika Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie Delegatura w Chełmie, cmentarzisko kurhanowe w Stańkowie st. 3, gm. Chełm, znajduje się w innym miejscu. Podobnie jest ze stanowiskiem nr 2 w Maziarni, które najprawdopodobniej należy lokalizować na sąsiednim obszarze AZP/83-91, w miejscu ratowniczych badań przeprowadzonych w 2000 r., w wyniku których wyznaczono w badanym miejscu nowe stanowisko o nr 17/93. Mimo tych wstępnych ustaleń obiekt w Maziarni wymaga jeszcze weryfikacji konserwatorskiej, podobnie jak groby kurhanowe na st. 2 w Stańkowie, oraz st. 1 w Udalcu i st. 6 w Połowicach, których nie zidentyfikowano we wskazanym w decyzji miejscu, ale również nie znaleziono tam jakichkolwiek śladów świadczących o przyczynach ich zniszczenia. Poszukiwania ewentualnie innych lokalizacji kurhanów są jednak dość trudne, ponieważ dotyczy to dużych obszarów leśnych o zwartym podszyciu.

Chociaż dotychczasowe próby zidentyfikowania w terenie 5 stanowisk uznanych za zabytek nie powiodły się, nie wyklucza to faktu, że obiekty istnieją, ale ich lokalizacja wymaga korekty. Dlatego muszą być podjęte dalsze działania zmierzające do identyfikacji tych zabytków w terenie przed ostatecznym uznaniem ich przez wojewódzkiego konserwatora zabytków za nieistniejące, przede wszystkim z wykorzystaniem najnowszych technik dokumentacyjnych.

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY OBIEKTÓW NIEZIDENTYFIKOWANYCH W TERENIE, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bialski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biała Podlaska	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Biłgorajski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Chełmski	0	0%	0	0%	0	0%	4	2,37%	0	0%	0	0%
Chełm	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Hrubieszowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Janowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Krasnostawski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Kraśnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubartowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lubelski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Lublin	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Łęczyński	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Łukowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Opolski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Parczewski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Puławski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Radzyński	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Rycki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Świdnicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Tomaszowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Włodawski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamojski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Zamość	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Razem w województwie	0	0%	0	0%	0	0%	4	2,37%	0	0%	0	0%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie		0%		0%		0%		2,37%		0%		0%

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

VI.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przyjęte założenia metodyczne pozwoliły na ogólną ocenę stanu zachowania zabytków nieruchomości (w tym zabytków obszarowych) oraz archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, z jednoczesną próbą zidentyfikowania skali zjawisk skrajnych, takich jak szczególnie zły stan zachowania zabytku, całkowita utrata wartości zabytkowych, „zniknięcie” zabytku nieodnotowane jeszcze w rejestrze zabytków, translokacja, brak możliwości zidentyfikowania zabytku w terenie. Jednocześnie starano się uchwycić zależności między stanem zachowania zabytków a funkcją pierwotną, materiałem, czasem powstania oraz rodzajem własności i sposobem użytkowania.

Analiza zabytków nieruchomości (z wyłączeniem obszarowych scharakteryzowanych poniżej) wykazała, że 97,03% zabytków na terenie województwa lubelskiego (najwyższy wskaźnik w kraju) nie dotyczą żadne ze szczególnie negatywnych zjawisk, co nie oznacza, że nie występują tu istotne potrzeby w zakresie podjęcia kompleksowych remontów, znalezienia użytkownika lub wdrożenia właściwego sposobu zagospodarowania zabytku.

Najliczniejszą grupę zabytków wpisanych do rejestru stanowią obiekty sakralne (853). Są to jednocześnie zabytki znajdujące się relatywnie w najlepszym stanie zachowania, który to stan uległ widocznej poprawie w ciągu ostatniej dekady, m.in. ze względu na możliwość korzystania z funduszy unijnych i pomocowych kierowanych na kompleksowe remonty świątyń, również tych wcześniej nieużytkowanych i opuszczonych lub użytkowanych tylko okresowo. Wśród zabytków sakralnych zagrożonych jest tylko 0,37% obiektów. Ze względu na wysoką rangę społeczną, stabilną własność i ciągłość użytkowania, byt tych zabytków nie budzi niepokoju.

Względnie niezagrażonym typem zabytków są, nieliczne na Lubelszczyźnie, zamki, zachowane najczęściej w stanie szczytkowym – w formie tzw. trwałej ruiny, które poddawane są bieżącym zabezpieczeniom i konserwacji. Żadnego z zabytków tej grupy nie uznano za szczególnie zagrożony.

W kilku kolejnych grupach, o różnych funkcjach pierwotnych, takich jak obiekty obronne, mieszkalne, użyteczności publicznej, zabytkowa zieleń, odnotowano podobny poziom zagrożeń (poniżej 2% w stosunku do ogólnej ilości w danej grupie).

Wyraźny wzrost udziału zabytków szczególnie zagrożonych widoczny jest w takich grupach, jak budynki gospodarcze, tzw. inne (obiekty o różnorodnych nietypowych funkcjach), a szczególnie wśród zabytków przemysłowych, folwarcznych i rezydencjonalnych. W wymienionych grupach poziom obiektów zagrożonych wynosi 2,92–5,8% (przemysłowe), a pod względem ilościowym jest to niekiedy kilkanaście obiektów (np. 17 w grupie zabytków folwarcznych). Podstawową przyczyną złego stanu zachowania zabytków należących do ww. grup jest brak

właściwego zagospodarowania i użytkowania. Część z tych obiektów niekiedy od kilkudziesięciu lat pozostaje opuszczona i nieremontowana. O ile rewitalizacja zabytkowych pałaców i dworów wydaje się kwestią nieco łatwiejszą (wiele tego typu obiektów zostało w ostatnich latach wyremontowanych z przeznaczeniem na obiekty usług turystycznych lub mieszkania – rezydencje), to nieporównanie trudniejszym zadaniem jest znalezienie nowego użytkownika dla budynków folwarcznych czy dawnych budynków przemysłowych, które są grupą najbardziej zagrożoną.

Należy podkreślić, że oprócz zabytków szczególnie zagrożonych (64 obiekty), w rejestrze znajduje się ok. 270 obiektów zagrożonych w mniejszym stopniu, które z reguły również wymagają pilnej interwencji konserwatorskiej i remontu.

Względnie niewielką grupę stanowią obiekty, które utraciły wartość zabytkową – zakwalifikowano do niej 19 obiektów (0,52% zasobu), co jest wskaźnikiem jednym z najniższych w kraju. Na terenie województwa stwierdzono także relatywnie małą ilość zabytków nieistniejących – 28, w stosunku do których trwają aktualnie procedury dotyczące skreślenia z rejestru zabytków. Do marginalnych zjawisk należą obiekty niemożliwe do zidentyfikowania w terenie oraz translokowane do skansenów czy na inne miejsce.

Na obszarze całego województwa stan zachowania zabytków nieruchomości jest zbliżony, nie występują żadne specyficzne zjawiska mające wpływ na określoną kondycję zabytków w danym regionie.

W grupie zabytków obszarowych wyodrębnionych ze zbioru zabytków nieruchomości województwa dominują układy urbanistyczne, z których najwięcej zabytkowych układów (19) ma proveniencję średniowieczną. Okres nowożytny dał początek 16 zabytkowym obszarom, wiek XIX – 4, zaś wiek XX – 3. Strefy ochrony konserwatorskiej zabytków obszarowych ustanawiane były rzadko – zasadniczo dotyczą tylko 3 obszarów, w których odnoszą się do ochrony widokowej. W kilku przypadkach, mimo że załącznik graficzny do decyzji nie ma formalnie wyróżnionych stref ochronnych, są one zawarte w rozległym, wykraczającym poza bezpośrednie historyczne uwarunkowania obszarze poddanym wpisowi. Niekiedy taka „domyślna strefa ochrony krajobrazu” wyszczególniona jest wyłącznie w tekście decyzji lub tylko nadmieniona w załączniku graficznym.

Najstarszy wpis obszarowy odnosi się do Zamościa (1936 r.), następne dotyczą Kazimierza Dolnego (1947 r.) i Frampola (1958 r.). Kolejne najcenniejsze historyczne układy miejskie rozpoczęto wpisywać w II połowie lat 60. XX w. z kulminacją liczby wpisów w dekadzie lat 70. W następnym dziesięcioleciu zmalała liczba wpisów urbanistycznych, ale liczniej pojawiły się inne grupy zabytków obszarowych, w tym pierwszy wpis ruralistyczny. Trend został zatrzymany w latach 90. i, niestety, nie objął zespołów i układów wiejskich z zanikającym szybko tradycyjnym budownictwem, rozplanowaniem wsi, zagród i rozłogów pól. Spośród ponad tysiąca miejscowości leżących w 193 gminach województwa status zabytku obszarowego mają tylko 3 wsie. Poza Pańkowem – wpisanym wprost jako układ ruralistyczny, jest to jeszcze wieś Męcierz w obrębie wpisu krajobrazu kulturowego Kazimierza Dolnego oraz krajobraz kulturowy wsi Górecko Kościelne (nie licząc bezzasadnie wpisanej do rejestru wsi Łuszków).

Dokonane oceny stanu zachowania zabytków obszarowych na terenie województwa pozwalają stwierdzić, że wszystkie rozpatrywane zabytki zachowują zasadnicze wartości, które były podstawą ich wpisu do rejestru zabytków, a w przypadku aż 28 obiektów zachowują te wartości w pełni we wszystkich trzech zakresach, czyli: historycznym, artystycznym i naukowym. W grupie tej znajduje się także Zamość jako Pomnik Historii, a ponadto obiekt na Liście światowego dziedzictwa UNESCO oraz pozostałe 3 Pomniki Historii. Fakt niezachowania (przynajmniej częściowego) którejs z trzech wartości nie występuje.

W zakresie stanu zachowania głównych elementów kompozycyjnych (rozplanowanie, historyczna zabudowa, ekspozycja) w dobrym stanie przetrwało 9 zabytków obszarowych (21% ogółu zabytków obszarowych województwa lubelskiego). Pozostałe 32 zabytki obszarowe są zachowane częściowo, w tym Tomaszów Lubelski jako jedyny obszar, który całkowicie utracił jeden z elementów kompozycyjnych – walor ekspozycji identyfikującej zabytkowy obszar (wraz ze śladami dawnych obwarowań).

Lustracje terenowe zabytków w ich kontekście przestrzennym pozwalają stwierdzić, że najczęstszą przyczyną zagrożeń utraty wartości zabytkowych jest przeskalowana zabudowa, powstająca wskutek wyburzeń lub wtórnych podziałów historycznych działek i w konsekwencji zagęszczania tkanki miejskiej, która często nie nawiązuje w wystarczającym stopniu swą formą, usytuowaniem i gabarytami do zabudowy tradycyjnej. Równie ważną przyczyną zagrożeń występującą prawie w połowie wpisów są deformacje i niekontrolowana modernizacja historycznej zabudowy, a także wprowadzanie w zabytkowe wnętrza nowych, ahistorycznych form i funkcji. Wśród przejawów zagrożeń można też wymienić destrukcyjny wpływ współczesnych dociepleń budynków (zasłaniających lub niszczących detale), zmianę form stolarki budowlanej lub też zmianę form i pokryć dachów. Bagatelizowane bywają wartości typowych domów drewnianych i kamienic, detali architektonicznych, ogrodzeń, rodzimych gatunków drzew, tradycyjnych przedogródków, nawierzchni rynków i ulic. Istotnych zagrożeń utraty wartości zabytkowych nie stwierdzono tylko w odniesieniu do Pańkowa, Zamościa, Zwierzyńca i stadniny koni w Janowie Podlaskim-Wygodzie.

Potencjalnie najbardziej narażone na utratę wartości zabytkowych są drobne układy urbanistyczne i krajobrazy kulturowe w rejonach szczególnie atrakcyjnych turystycznie, jak Kazimierz Dolny – ikona polskiego miasteczka ratowanego od przełomu XIX i XX w. przed całkowitym upadkiem – dziś zmieniający się w tzw. masowy produkt turystyczny. Poważne zagrożenie utraty wartości występuje też w rejonach dużej presji inwestycyjnej, jak śródmieście Lublina oraz pozostałych miast na prawach powiatów grodzkich (Biała Podlaska, Chełm, Zamość). Zwykle też niekorzystnie kończą się próby podkreślania awansu cywilizacyjnego małych historycznych miejscowości poprzez wznoszenie w okolicach rynku przeskalowanych obiektów lub przekształcanie rynków – kiedyś w skwer, ostatnio – w przeinwestowany plac.

W rejestrze zabytków archeologicznych województwa najwięcej jest stanowisk zagrożonych, które stanowią 47,34% całego zespołu. Wynika to głównie z faktu, że specyfiką regionu lubelskiego jest rolnictwo i związana z tym uprawa ziemi, która ma wyjątkowo destrukcyjny wpływ na stan zachowania tego typu zabytków. Stopień zachowania obiektów archeologicz-

nych jest bowiem ściśle uzależniony od sposobu użytkowania gruntu (najlepiej zachowane na nieużytkach, łąkach i pastwiska oraz w lasach, natomiast naj słabiej na polach uprawnych). Należy zauważyć, że aż 45 stanowisk jest zlokalizowanych wyłącznie lub w większej części na polach uprawnych. Istotny jest również rodzaj własności, bowiem najlepiej zachowane zabytki znajdują się na terenach samorządowych, które zajmują łąki, pastwiska, lasy i nieużytki, natomiast najgorzej jest na terenach prywatnych (najczęściej zajętych przez pola uprawne) oraz własnościach państwowej i mieszanej, gdzie często występują przypadki łączonej kategorii użytkowania, w skład której przeważnie wchodzi pola uprawne. Oprócz zaorywania obiektów zabytkowych, na niemal wszystkich stanowiskach występuje destrukcyjne działanie sił natury – przeważnie jako procesy sptywowe i erozyjne oraz działanie korzeni drzew. Wyjątkowo niekorzystny jest rabunek, którego ślady zauważono na 22 stanowiskach. Na kilkunastu stanowiskach występuje zagrożenie gospodarką leśną. Inwestycje i wydobywanie kruszyw są zjawiskami marginalnymi, ale gdy występują, są przyczyną znacznej utraty wartości zabytkowej stanowisk. Niepokojąca jest stała obecność większości zagrożeń, w wyniku których wiele obiektów częściowo utraciło wartości zabytkowe, ale jest też kilka stanowisk, które wartości zabytkowe utraciły zupełnie lub nie istnieją na skutek całkowitego zniszczenia. Niepokojące jest również to, że w grupie obiektów zagrożonych są najcenniejsze stanowiska archeologiczne Lubelszczyzny, m.in. grodziska wchodzące w skład tzw. Grodów Czerwieńskich, wybierzyńska po kopalni kredy w Chełmie, a także kompleks grobów i cmentarzysk kurhanowych kultury ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej.

Zdecydowanie najlepiej zachowały się obiekty duże, typu grodziska, cmentarzyska kurhanowe i fortyfikacje stałe, przeważnie o metryce wczesnośredniowiecznej. Naj słabiej obiekty mniejsze, groby kurhanowe, chociaż ewenement stanowią tu identyczne z kurhanami pod względem rozmiarów obiekty określone jako kopce, w tym jednak przypadku dobry stan zachowania wynika z ich lokalizacji niemal wyłącznie na obszarach leśnych. Słabo zachowały się również stanowiska płaskie typu osady otwarte, przeważnie objęte uprawami rolnymi. Pozytywnym zjawiskiem jest fakt, że z zespołu 169 obiektów aż 164 udało się zidentyfikować w terenie, 151 obiektów zachowało własną formę terenową, co stanowi 89,35% całego zespołu rejestrowego, a wśród nich są 74 stanowiska, które można uznać za szczególnie cenne.

W tworzonym od 1955 r. zespole zabytków archeologicznych województwa lubelskiego dostrzec można dużą dbałość o jakość wpisów konserwatorskich, poprawność określenia przedmiotu ochrony, jego lokalizacji i granic, a ostatecznie możliwość identyfikacji danego zabytku w terenie. Wyróżnikiem jest też wprowadzenie do księgi C wszystkich archeologicznych zabytków rejestrowych zidentyfikowanych w terenie.

Lubelszczyzna to region o wyjątkowo bogatym osadnictwie w pradziejach i wczesnym średniowieczu, jedno z nielicznych terenów w Polsce o dużej liczbie zachowanych grodzisk i jednej z największej w kraju liczbie zachowanych grobów i cmentarzysk kurhanowych, ciągle jeszcze odkrywanych, zwłaszcza w dużych kompleksach leśnych, w wyniku różnego rodzaju zwiadów terenowych prowadzonych przez służby konserwatorskie, a ostatnio na podstawie analizy cyfrowego obrazu ukształtowania terenu uzyskanego z pomiarów lotniczego skaningu laserowego (LIDAR).

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.